

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI**

**Qo‘lyozma huquqida
UDK: 338.481.32(575.1)**

OPPOQXONOV NURMUHAMMADXON PO‘LATXON O‘G‘LI

**O‘ZBEKISTONDA TURIZM SOHASINI RIVOJLANTIRISHDA
DAVLATNING IQTISODIY MEXANIZMLARI SAMARADORLIGINI
OSHIRISH**

08.00.17 – “Turizm va mehmonxona faoliyati”

Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi

Toshkent – 2025

Mundarija

	Kirish.....	3
I-bob	Turizmni rivojlantirishda davlatning iqtisodiy mexanizmlardan foydalanishning nazariy asoslari.....	10
1.1	Turizm sohasini rivojlantirishda davlatning iqtisodiy mexanizmlardan foydalanishning nazariy jihatlari.....	10
1.2	Turizmni rivojlantirishda davlat tomonidan tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlarini tashkil etish muammolari.....	25
1.3	Turizmni iqtisodiy mexanizmlar orqali rivojlantirishning xorijiy tajribani qo‘llash yo‘llari	46
II- bob	O‘zbekistonda turizmni rivojlantirishda davlatning iqtisodiy mexanizmlardan foydalanishning joriy holati tahlili.....	79
2.1	Iqtisodiy mexanizmlarning turizmni rivojlantirishga ta’sirini baholash.....	79
2.2	O‘zbekistonda turizmni rivojlantirishda iqtisodiy mexanizmlardan foydalanish imkoniyatlari.....	90
2.3	O‘zbekistonda turizmni iqtisodiy rivojlanishida davlatning iqtisodiy mexanizmlari tahlili	123
III- bob	O‘zbekistonda turizm sohasini rivojlantirishda iqtisodiy mexanizmlar samaradorligini oshirish istiqbollari.....	142
3.1	O‘zbekistonda turizmning moliyaviy holat indeksi bo‘yicha baholashni tahlil qilish	142
3.2	O‘zbekistonda turizmning iqtisodiy samaradorligini oshirishda iqtisodiy mexanizmlardan foydalanish istiqbollari.....	154
	Xulosa.....	172
	Foydalanilgan adabiyotlar	175

Kirish

O‘zbekistonda bozor iqtisodiyoti munosabatlari shakllanishining asosini bozor iqtisodiyoti va davlat tomonidan tartibga solish mexanizmlari o‘zaro ta’sir qiladigan tashkiliy shakllarni qayta ishlab chiqarish va boshqarish jarayoni tashkil etadi. Shu nuqtai nazardan, boshqaruv tamoyillari, tashkiliy shakllari va usullari, bozor iqtisodiyoti, biznes va tadbirkorlik tashkilotlarining rivojlanishi va faollashuvidan kelib chiqadigan iqtisodiy munosabatlar, bu ijtimoiy yo‘naltirilgan bozor iqtisodiyotini yaratish jarayonida roli va ahamiyati ortib borayotgan turizm sohasiga ham tegishli hisoblanadi.

Iqtisodiyotni boshqarish va tashkil etishda davlatning roli baholanganda, mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar milliy iqtisodiyotning deyarli barcha tarmoqlari va segmentlarining iqtisodiy faoliyatiga ta’sir ko‘rsatadi.

Mamlakatimiz va mintaqamizdagi turizm industriyasi turmush darajasi, aholi farovonligi va mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan bir qator tarmoqlar sifatida davlat va mintaqaviy darajada, ayniqsa turizm xizmatlarini ishlab chiqarishda jamoatchilik ishtiroki zarurligini ko‘rsatadi. mintaqaviy faoliyat uchun qulay imkoniyatlarni yaratish. Boshqa tomondan, davlat tomonidan ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlari asosida O‘zbekiston iqtisodiyotida yuzaga keladigan cheksiz bozor potensialini aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Dissertatsiya mavzusining dolzarbligi va zarurati. Ushbu sohadagi muammolarni hal qilish turistik xizmatlar bozorining xususiyatlarini va ayrim turistik yo‘nalishlarning rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda davlat tomonidan turizm sohasini tartibga solish mexanizmlarini zarur nazariy va uslubiy qo‘llab-quvvatlaydi. Shu bilan birga, asosiy e’tibor muammoning tashkiliy va iqtisodiy jihatlariga va uni hal qilishga tizimli yondashishga qaratilishi kerak. Shunga ko‘ra, turizm sohasini rivojlantirish uchun samarali tashkiliy-iqtisodiy shakllar va davlat tomonidan tartibga solish usullarini tanlash, ularning ahamiyati va tashkiliy tamoyillari birlashtirilishi kerak, bu hozirgi boshqaruv bosqichida ayniqsa muhimdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 2-dekabrda PF-4861-son “O‘zbekiston Respublikasining turizm sohasini jadal rivojlantirishni ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2018-yil 3-fevralda PF-5326-son “O‘zbekiston Respublikasi turizm salohiyatini rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratish bo‘yicha qo‘shimcha tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida”, 2018-yil 24-noyabrda PF-5583-son “Tadbirkorlik va innovatsiyalar sohasidagi loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”, 2021-yil 9-fevralda PF-6165-son “O‘zbekiston Respublikasida ichki va ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2022-yil 28-yanvarda PF-60-son “2022 – 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”, 2022-yil 8-aprelda PF-101-son “Tadbirkorlik muhitini yaxshilash va xususiy sektorni rivojlantirish orqali barqaror iqtisodiy o‘sish uchun shart-sharoitlar yaratish borasidagi navbatdagi islohotlar to‘g‘risida”, 2022-yil 9-iyunda PF-150-son “Tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash davlat jamg‘armasi faoliyatini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi farmonlari, 2018-yil 7-fevralda PQ-3514-son “Ichki turizmni jadal rivojlantirishni ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”, 2019-yil 5-yanvarda PQ-4095-son “Turizm tarmog‘ini jadal rivojlantirishga oid chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarorlari hamda mazkur sohaga tegishli boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi.¹

Tadqiqotning respublika fan va texnologiyalari rivojlanishining ustuvor yo‘nalishlariga mosligi. Dissertatsiya tadqiqoti respublika fan va texnologiyalari rivojlanishining “Demokratik va huquqiy jamiyatni ma’naviy-axloqiy va madaniy rivojlantirish, innovatsion bozor iqtisodiyotni shakllantirish” ustuvor yo‘nalishiga muvofiq bajarilgan.

---

¹ <https://lex.uz/docs/-3077025>, <https://lex.uz/ru/docs/-3548467>, <https://lex.uz/docs/-4076948?ONDATE=23.08.2021>, <https://lex.uz/ru/docs/-5283956>, <https://lex.uz/docs/-5841063>, <https://lex.uz/ru/docs/5947775>

Muammoning o‘rganilganlik darajasi. O‘zbekiston iqtisodiy adabiyotlarida bozor iqtisodiyoti sharoitida turizm sohasini davlat tomonidan tartibga solishning tashkiliy-iqtisodiy masalalari ko‘p o‘rganilgan mavzular qatoriga kiradi. Ushbu muammoning ba’zi jihatlari, turizmni mintaqaviy rivojlantirish va ushbu jarayonga davlat rolini belgilash bilan bog‘liq holda, U.Martini, M.Frank, G.Krouch, S.Hassan, T.Mixaylik, F.Xayn, R.Xizrich, S.Piters, A.Xoskin, I.Yuy, N.Ugur, A.Akbiyik va boshqa iqtisodchi olimlarning ilmiy tadqiqotlarida o‘z aksini topgan².

Mustaqil davlatlar hamdo‘stligi (MDH) davlatlarida turizm sohasi faoliyatini tartibga solish va unda tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning nazariy hamda uslubiy jihatlari V.M.Dedok, N.V.Penkina, I.V.Zorin, V.A.Kvartalnov A.Y.Aleksandrova, M.B.Birjakov, N.I.Kabushkina, A.P.Durovicha, Ye.N.Ilina, A.S.Kuskov, Yu.A.Djaladyan, Yu.V.Kudryavtseva, Ye.F.Volntsevich, T.S.Sergeyeva kabi olimlar tomonidan atroflicha o‘rganilgan³.

O‘zbekistonda turizm sohasini, jumladan, turizm korxonalarida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish mamlakatimizda M.R. Boltaboyev, M.K.Pardayev,

---

² Martini, Umberto. Management dei sistemi territoriali: Gestione e marketing delle destinazioni Turistiche. Vol. 27. G Giappichelli Editore.; Franch, Mariangela, et al. «4L tourism (landscape, leisure, learning and limit): responding to new motivations and expectations of tourists to improve the competitiveness of Alpine destinations in a sustainable way» *Tourism review* 63.1 (2008): 4-14 pp.; Crouch G. I., Ritchie J. R. B. Tourism, competitiveness, and societal prosperity // *Journal of business research*. – 1999. – Т. 44. – №. 3. – 137-152 pp.; Hassan, Salah. “Determinants of Market Competitiveness in an Environmentally Sustainable Tourism Industry” *Journal of Travel Research*, 38 (February): 2000, 239-245 pp.; Mihalic, T., 2000. Environmental management of a tourist destination: a factor of tourism competitiveness. *Tourism Management*, 21(1), 65-78 pp.; Ф.Хайн. Конкуренция как процедура открытия. «Мировая экономика и международные отношения», 1989. -12-с.; Р. Хизрич., С. Питерс. Предпринимательство. М., 1991. -20-с.; А.Хоскин. Курс предпринимательства. М., 1993, 23-бет.; Юй И. Управление развитием предпринимательских структур в сфере гостеприимства (на примере КНР). Автореферат на соискание учёной степени кандидата экономических наук. –М.: МЭСИ, 2015. – 27 с.; Uğur N.G., Akbiyuk A. Impacts of COVID-19 on Global Tourism Industry: a Cross-regional Comparison // *Tourism Management Perspectives*. 2020. Vol. 36. P. 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100744>.

³ В.М.Дедок. “Международная конкурентоспособность гостиничного сектора республики Беларусь в условиях глобализации”. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Минск. 2018. С-26.; Пенкина, Н.В. Туристско-рекреационный комплекс: теоретико-методологические подходы к анализу: Учебно-методическое пособие / Н.В. Пенкина. – Нижневартовск: Изд-во Нижневарт. гос. ун-та, 2017. – С.7-10.; И.В.Зорин, В.А.Квартальнов. Экономика туризма. - М; Ф и С, 2004. - 35 с.; Александрова А.Ю. Международный туризм. –Москва: Аспект Пресс, 2001. -12 с.; Биржаков М.Б. Туристические услуги, работы, товары. –Москва–Санкт-Петербург: Издательство «Невский фонд» – «Издательский дом Герда», 2003. -С.108.; Кабушкина Н.И., Дуровича А.П. Организация туризма. –Минск: ООО «Новое знание», 2003. - С.15.; Ильина Е.Н. Деятельность туристских агентств: туристский рынок и предпринимательство. –Москва: «Советский спорт», 2004 . -С.4.; Кусков А.С., Джаладян Ю.А. Основы туризма. - М.: КНОРУС, 2011. - 392 с.; Кудрявцева Ю.В. Государственно-частное партнёрство при формировании государственной политики в области туризма: Российский и зарубежный опыт. Вестник.№5, декабрь 2012. -С.180-201.; Волнцевиц Е.Ф. Конкурентоспособность предприятия туристической индустрии: учебно-методическое пособие / Е.Ф.Волнцевиц. –Минск: РИПО, 2014. –134 с.; Сергеева Т.С. Совершенствование механизма инвестиционной поддержки субъектов малого предпринимательства. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. –Белгород, БГТУ, 2008. –24 с.

I.S.Tuxliyev, A.Abdullayev, Q.Muftaydinov, X.Aybeshov, N.T.Tuxliyev, B.N.Navruz-zoda, N.S.Ibragimov, O.H.Hamidov, M.T.Aliyeva, M.T.Alimova, A.A.Eshstayev, B.Sh.Safarov, A.T.Mirzayev, A.N.Norchayev, Sh.R.Fayziyeva, B.Ollanazarov, Sh.S.Sayfutdinov kabi olimlarning ilmiy ishlarida o‘z aksini topgan⁴.

Dissertatsiya tadqiqotining maqsadi turizm sohasini rivojlantirishni davlat tomonidan tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha nazariy qoidalarni ishlab chiqish va takomillashtirish, shuningdek, zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida uning faoliyati samaradorligini baholash va oshirishga yordam beradigan chora-tadbirlar majmuini ishlab chiqishdir.

Tadqiqot maqsadiga muvofiq dissertatsiyada quyidagi **vazifalar** qo‘yildi va hal qilindi:

– Turizmni rivojlantirishni tartibga solishda davlat mexanizmlarining operatsion jarayonlarini ularning faoliyati samaradorligi nuqtai nazaridan baholash;

---

⁴ Пардаев М.К., Атабаев Р. Туристический ресурсларни таҳлил қилиш ва баҳолаш. - Самарқанд: СамИСИ, 2006. - 137 б.; Boltabayev M.R, Tuxliyev I.S. Turizm: nazariya va amaliyot. –Т.: «Fan va texnologiya», 2018, - 400 б.; А. Абдуллаев, Қ. Муфтайдinov, Х. Айбешов. Кичик бизнесни бошқариш. Тошкент, «Молия» нашриёти, 2003 йил. 192 б.; Тухлиев Н., Абдуллаева Т. Национальные модели развития туризма. - Т.: Гос.науч.изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2006. - 424 с.; Навруз-зода Б.Н., Ибрагимов Н.С., Навруз-зода З.Б., Навруз-зода Ш.Б.Туристический хууд ракобатбардошлиги. Монография. Бухоро: “Sadridin Salim Buxoriy” Durdona nashriyoti, 2017 - 156 б.; Хамидов О.Х. Выбор конкурентной стратегии предприятия на рынке туристических услуг Узбекистана: Дисс...канд. экон. наук. -С.: СамИСИ, 2006. -155 с.; Adilova Z.D., Aliyeva M.T., Norchayev A.N., Xursandov K.M. Turizm menejmenti: O‘quv qo‘llanma. -Т.: TDIU, 2011. -116 б.; Алимова М.Т. Худудий туризм бозорининг ривожланиш хусусиятлари ва тенденциялари (Самарқанд вилояти мисолида): иқтисодий фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. -С.: СамИСИ, 2017. - 265 б.; А.А.Эштаев. Глобаллашув шароитида туризм индустриясини бошқаришнинг маркетинг стратегияси. (Ўзбекистон Республикаси туризм тармоғи мисолида) Иқтисодий фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. -С.: СамИСИ, 2019. – 246-б.; Сафаров Б.Ш. Миллий туристик хизматлар бозорини инновацион ривожлантиришнинг методологик-услубий асосларини такомиллаштириш: иқтисодий фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. - С.: СамИСИ, 2016. - 254 б.; А.Т.Мирзаев. Ўзбекистонда туристик-рекреация фаолиятини бошқариш методологиясини такомиллаштириш. Иқтисодий фанлари доктори (DSc.) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. –Т.: ТДИУ, 2021. – 254-б., Мирзаев А.Т. Ўзбекистон худудларида туристик-рекреация объектларидан самарали фойдаланиш механизмини такомиллаштириш. Иқтисодий фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – С.: СамИСИ. 2019. – 154-б.; Норчаев А.Н. Халқаро туризм ривожланишининг иқтисодий ўсишга таъсири (Испания мисолида): Иқт.фан.номз. дисс. - Т., 2004. - 136 б.; Файзиёва Ш. Р. Ўзбекистонда туризм ривожланишининг иқтисодий механизмини такомиллаштириш: и.ф.н. дисс - Т., 2006. - 156 б.; Салаев С., Олланазаров Б. Туристический хизматлар соҳасида инвестицион фаолликни оширишнинг устувор йўналишлари: монография. –Урганч: “Кувончбек-Машхура” МЧЖ нашриёти, 2020. –188 б.; Сайфутдинов Ш.С. Ўзбекистонда туризм соҳасини барқарор ривожлантириш стратегияси. Иқтисодий фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. - Тошкент.: 2022. -14-16-бетлар.

– Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida davlat tomonidan turizmni rivojlantirishni tartibga solish bilan bog‘liq iqtisodiy mexanizmlarni tashkil etish tamoyillarini umumlashtirish va aniqlashtirish; va

– iqtisodiy adabiyotlar va zamonaviy iqtisodiyotda ularning iqtisodiy ahamiyatini mustahkamlash nuqtai nazaridan davlat tomonidan turizmni rivojlantirishni tartibga solish mexanizmlarining samaradorligini baholashning amaliy shakllari va ko‘rsatkichlari;

– Turizmni rivojlantirishni davlat tomonidan tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlarini baholash;

– Turizm sohasining tashkiliy faoliyati va rivojlanish samaradorligi nuqtai nazaridan mintaqaviy rekreasion tizimni boshqarish funksiyalari va tuzilmalarini o‘rganish;

– Davlat tomonidan O‘zbekiston Respublikasi turizm sohasining strategik muammolari va istiqbolli rivojlanish yo‘nalishlarini belgilashdan iborat.

Tadqiqotning ob‘ekti O‘zbekiston Respublikasi turizm xizmatlar bozoridagi iqtisodiy munosabatlar bo‘lib, u milliy iqtisodiyotning o‘ziga xos sohasi sifatida qaraladi.

Ushbu **tadqiqot mavzusi predmeti** davlat tomonidan turizm sohasini rivojlantirishni tartibga solish bilan bog‘liq zamonaviy bozor iqtisodiyoti jarayonlariga mos keladigan bir qator iqtisodiy shakllar va usullar majmuidir.

Tadqiqotning usullari. Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida turizm sohasini rivojlantirishni davlat tomonidan tartibga solish muammolari bo‘yicha iqtisodiy klassik nazariya ta‘limotlari, mahalliy va xalqaro darajadagi olimlarning ilmiy maqolalari, shuningdek ilmiy abstraktsiya, tahlil va sintez, regression tahlil, o‘zaro korrelatsion tahlil, ekspert baholash usuli, statistik tahlil, anketa so‘rovnomalari o‘tkazish orqali SPSS dasturida tahlil etish, ko‘p omilli ekonometrik modellashtirish usullari qo‘llanilgan.

Dissertatsiya tadqiqotining ilmiy yangiligi turistik xizmatlar bozorining o‘ziga xos xususiyatlarini va ma‘lum bir turistik mintaqaning rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda turizm sohasidagi iqtisodiy jarayonlarni davlat

tomonidan tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlarini shakllantirish va ishlab chiqish bo'yicha nazariy va amaliy ko'rsatmalarni ishlab chiqish, asoslash va aniqlashtirishdan iborat.

- uslubiy yondashuvga ko'ra "turizmni davlat tomonidan tartibga solish" tushunchasining iqtisodiy mazmuni tarmoqda boshqaruvning yangi shakllarini joriy etish, turistik kompleks korxonalarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish tadbirlarini amalga oshirishni xususiy, hududiy va milliy darajada guruhlash asosida takomillashtirilgan;

- xorijiy davlatlardan turistik markazlardagi xalqaro aeroportlar orqali tashrif buyurgan har bir xorijiy turist uchun sayyohlik mavsumiga ko'ra mamlakatda qolish davomiyligidan kelib chiqqan holda turopoperatorlar va aviatashuvchilarga charter aviaqatnovlari bo'yicha xarajatlarining bir qismini davlat byudjeti va Turizmni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi mablag'lari hisobidan qoplab berish taklifi asoslangan;

- turizm sohasidagi davlat va xususiy tashkiliy tuzilmalarni turistik korxonalarini rivojlantirish jarayonida mikromoliya institutlari orqali kafolatsiz kredit bilan ta'minlash asosida turistik va rekreatsion soha faoliyati samaradorligini oshirish asoslangan;

- O'zbekistonda turizmning moliyaviy holati indeksini aniqlash orqali turizm sohasi bilan bog'liq iqtisodiy faoliyat samaradorligining 2030-yilga qadar prognoz ko'rsatkichlari ishlab chiqilgan.

Dissertatsiya ishining amaliy ahamiyati shundaki, tadqiqot davlat tomonidan turizm sohasini rivojlantirishni tartibga solish bilan bog'liq iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirishga qaratilgan aniq tavsiyalar bilan yakunlanadi. Davlat tomonidan turizmni rivojlantirishni tartibga solishning tashkiliy shakllari va usullarini takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqishda davlat tashkilotlari, ilmiy-tadqiqot institutlari va boshqa tuzilmalar tomonidan davlat tomonidan ushbu sohada rivojlanishni tartibga solishning iqtisodiy mexanizmlarini yaratishda turizm xizmatlari bozori va uning ma'lum mintaqaviy xususiyatlari, maxsus nazariy va uslubiy qoidalar qo'llanilgan.

Tadqiqot natijalarining ishonchliligi tadqiqotda qo'llanilgan nazariy va uslubiy tushunchalar va yondashuvlarning sohaga muvofiqligi axborotlar bazasining rasmiy manbalaridan, jumladan, O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi huzuridagi Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasining qonunchilik va normativ-huquqiy hujjatlari, shuningdek statistika to'plamlari va tahliliy materiallari manbalaridan olingani hamda tegishli xulosa va takliflarning amalda sinovdan o'tkazilganligi, olingan natijalarning vakolatli davlat tashkilotlari tomonidan ma'qullanganligi bilan izohlanadi.

Tadqiqot natijalarining aprobatsiyasi. Tadqiqot natijalari aks etgan 18 ga yaqin ilmiy ishlanmalar aprobatsiyadan o'tkazilgan. Jumladan, 10 tasi xalqaro ilmiy-amaliy anjumanlarda, 6 tasi respublika ilmiy-amaliy konferensiyalarida aprobatsiyadan o'tkazilgan.

Tadqiqot natijalarining e'lon qilinganligi. Dissertatsiya mavzusi bo'yicha jami 18 ta ilmiy ish e'lon qilingan. Ularning 10 tasi respublika va xalqaro ilmiy-amaliy anjumanlari materiallari to'plamlarida, 8 tasi O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy jurnallarda, jumladan, 4 tasi respublika mahalliy jurnallarida va 4 tasi xorijiy jurnallarda nashr etilgan.

Dissertatsiyaning tuzilishi va hajmi. Dissertatsiya tarkibi kirish, uchta bob, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati va ilovalardan iborat. Ishning umumiy hajmi 163 betni tashkil etadi.

I-BOB. Turizmni rivojlantirishda davlatning iqtisodiy mexanizmlardan foydalanishning nazariy asoslari

1.1. Turizm sohasini rivojlantirishda davlatning iqtisodiy mexanizmlardan foydalanishning nazariy jihatlari

Turizmni rivojlantirishdagi milliy iqtisodiy mexanizmlarning nazariy asoslari bir qator iqtisodiy, moliyaviy va ijtimoiy-siyosiy nazariyalarga asoslanadi. Ushbu fondlar milliy iqtisodiy o'sishni tezlashtirish, ish o'rinlari yaratish va madaniy almashinuvni rivojlantirish maqsadida turizmni rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlaridan foydalanishni belgilaydi.

Turizmni rivojlantirish odatda mintaqa aholisi va sayyohlariga foyda keltiradigan infratuzilma (yo'llar, aeroportlar, bog'lar, muzeylar) kabi jamoat tovarlarini yaratish yoki takomillashtirishni o'z ichiga oladi. Jamoat tovarlari nazariyasiga ko'ra, davlat istisno bo'lmagan va raqobatbardosh bo'lmagan tovarlar va xizmatlarga sarmoya kiritadi, chunki xususiy sektor turizm infratuzilmasini moliyalashtirish orqali past rentabellik tufayli ularni yetarli darajada ta'minlay olmasligi mumkin. Davlat turistik ob'ektlarni qulay va jozibali qilish, turistik marshrutlarning jozibadorligini oshirish uchun mintaqaviy takliflarni yanada jozibador qilish orqali xususiy turizm korxonalarining rivojlanishini ta'minlaydi.

Turizmda ijobiy tashqi ta'sirlar (masalan, madaniy himoya, bandlik) va potensial salbiy tashqi ta'sirlar (masalan, atrof-muhitning buzilishi) mavjudligi davlat aralashuvini oqlaydi. Turizmdagi bozor buzilishlari atrof-muhitga ta'sir qilish, iqtisodiy tebranishlar yoki kam daromadli hududlarga cheklangan investitsiyalar kabi omillar tufayli barqaror iqtisodiy o'sishga to'sqinlik qilishi mumkin.

Subsidiyalar, soliq imtiyozlari va grantlar kabi iqtisodiy mexanizmlar barqaror turizmni rag'batlantirish va uzoq muddatli iqtisodiy foydalarni ta'minlash orqali ushbu bozor muvaffaqiyatsizliklarini bartaraf etishga yordam beradi. Keyns nazariyasi iqtisodiy inqiroz paytida talabni rag'batlantirish va ishsizlikni kamaytirish uchun davlat aralashuvini yoqlaydi. Turizm kontrsiklik soha sifatida qaraladi, bunda davlat investitsiyalari pasayish davrida ham xizmatlarga bo'lgan

talabni rag'batlantirib, ichki va xalqaro turistlarni jalb qilishi mumkin. Turistik loyihalar uchun past foizli kreditlar, subsidiyalar yoki to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar kabi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan iqtisodiy mexanizmlar, ayniqsa iqtisodiy pasayish davrida turizmda ish o'rinlari yaratish va iqtisodiy faollikni rag'batlantirishga xizmat qiladi. Investitsiya nazariyasi shuni ko'rsatadiki, kapital qo'yilmalar o'sish uchun muhimdir. Davlat - xususiy sheriklik kabi iqtisodiy mexanizmlar davlatlarga xususiy investorlarni turizm infratuzilmasi loyihalariga jalb qilish, risk va daromadlarni bo'lishish imkonini beradi. Turizm obligatsiyalari, soliq imtiyozlari va kredit stavkalarini pasaytirish kabi vositalar turizmga ichki va xorijiy investitsiyalarni jalb qilishi, rivojlanishni rag'batlantirishi va davlat xarajatlarini kamaytirishi mumkin.

Turizm yuqori multiplikator ta'siriga ega soha bo'lib, turizm xarajatlari mahalliy iqtisodiyotda aylanadi va transport, chakana savdo, turar joy kabi boshqa sohalarga foyda keltiradi. Multiplikator ta'siri nazariyasi turizmni davlat tomonidan moliyalashtirishni qo'llab-quvvatlaydi, chunki iqtisodiy foyda dastlabki investitsiyalardan sezilarli darajada ortiq bo'ladi. Marketing kampaniyalarini moliyalashtirish va mahalliy biznesni qo'llab-quvvatlash kabi davlatning iqtisodiy mexanizmlari turizmning afzalliklarini butun iqtisodiyotga tarqatish orqali ushbu multiplikator samarasini oshirishi mumkin. Ushbu nazariya kam rivojlangan va qishloq joylarda iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish uchun turizmdan foydalanishni ta'kidlaydi. Subsidiyalar, soliq imtiyozlari va grantlar kabi iqtisodiy mexanizmlar ko'pincha rivojlanayotgan mintaqalarda turizmni rivojlantirish, ish o'rinlari yaratish va mahalliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish uchun ishlatiladi. Mintaqaviy turizm loyihalarini moliyalashtirish orqali davlatlar iqtisodiy barqarorlikni rag'batlantirishi, mintaqalar o'rtasidagi tengsizlikni kamaytirishi va butun mamlakat bo'ylab teng rivojlanishga hissa qo'shishi mumkin. Barqaror turizmga e'tiborning kuchayishi bilan davlat ekologik toza loyihalarni ilgari surish, madaniy merosni muhofaza qilish va atrof-muhitga ta'sirini kamaytirish uchun iqtisodiy mexanizmlarni ishlab chiqdi. Barqaror rivojlanish nazariyasi turizmni rivojlantirishni uzoq muddatli ekologik va ijtimoiy maqsadlarga moslashtirgan holda, ekologik jihatdan sezgir tashkilotlar

uchun maqsadli subsidiyalar va soliq imtiyozlaridan foydalanishni qo'llab-quvvatlaydi. Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan iqtisodiy mexanizmlar turizmning o'sishi ham daromadli, ham barqaror bo'lishini ta'minlashga ko'maklashadi.

Turizm boy tabiiy va madaniy resurslarga ega mamlakatlarda iqtisodiy o'sishning harakatlantiruvchi kuchi bo'lishi mumkin. Milliy iqtisodiy mexanizmlardan foydalanish ushbu nazariyaga mos keladi. Bu, o'z navbatida, YaIMning o'sish sur'atlarini oshirish, chet el valyutasini jalb qilish va bandlikni ta'minlash uchun turizmni rivojlantirishga olib keladi. Davlat turizmni rivojlantirishni moliyalashtirish orqali turizmni milliy iqtisodiyotning muhim tarmog'i sifatida shakllantirishga qaratilgan.

Turizmni rivojlantirishda grantlar va subsidiyalar davlat yoki boshqa moliya institutlari tomonidan turizm bilan bog'liq loyihalarni, korxonalarni yoki infratuzilmani qo'llab-quvvatlash uchun taqdim etiladi. Ushbu iqtisodiy mexanizmlar xarajatlarni kamaytirish, investitsiyalarni jalb qilish va turizmning barqaror o'sishini va turizm iqtisodiy-ijtimoiy sektor ekanligini ta'minlash uchun ishlab chiqilgan. Bu, ayniqsa, turizm iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishga katta hissa qo'shishi mumkin bo'lgan sohalarda juda muhimdir. Grantlar va subsidiyalar tashqi moliyalashtirishsiz amalga oshirib bo'lmaydigan yoki foyda keltirmaydigan turizm loyihalari uchun zarur bo'lgan moliyaviy ko'makni ta'minlaydi. Bunday qo'llab-quvvatlash aholi bandligini oshirish, mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirish va soliq tushumlarini ko'paytirishga olib kelishi mumkin. Grantlar va subsidiyalar kam rivojlangan yoki turizm infratuzilmasi yetarli bo'lmagan qishloq hududlariga yo'naltirilishi mumkin. Ushbu hududlarga investitsiyalarni rag'batlantirish orqali davlatlar mintaqaviy tenglikni ta'minlaydi, natijada shahar va qishloq o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytiradi. Yirik turizm loyihalari ko'pincha yo'llar, aeroportlar, mehmonxonalar va madaniy obyektlar kabi infratuzilmaga katta sarmoya kiritishni talab qiladi. Davlat grantlari va subsidiyalari ushbu muhim ishlanmalarni moliyalashtirishga yordam beradi, bu esa manzillarni turistlar uchun yanada qulay va jozibador qiladi. Ko'plab grantlar va subsidiyalar barqaror turizmni

rivojlantirish, atrof-muhitga ta'sirini kamaytirish va madaniy merosni himoya qilishga qaratilgan loyihalarga yo'naltirilgan. Ushbu doirada ekologik toza joylar, qayta tiklanadigan energiyadan foydalanish, tabiatni muhofaza qilish loyihalari va turistik hududlarda chiqindilarni boshqarish uchun moliyalashtirish ta'minlanadi. Turizm sohasidagi kichik va o'rta biznes sub'ektlari ko'pincha iqtisodiy inqirozlar va chekka hududlar tufayli moliyaviy qiyinchiliklarga duch kelishmoqda. Grantlar va subsidiyalar ushbu korxonalariga raqobatbardosh bo'lishga, yangilik yaratishga va barqaror turizm ekotizimini yaratishga yordam beradi. Bular turizm korxonalari va loyihalarini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash uchun berilgan to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy mukofotlardir. Grant oluvchilardan ish o'rinlarini yaratish, mahalliy resurslardan foydalanish va barqaror amaliyotni qabul qilish kabi muayyan shartlarga rioya qilish talab qilinishi mumkin. Davlatlar turistik korxonalariga soliq imtiyozlari yoki kreditlar taklif qilishi mumkin. Masalan, mol-mulk solig'ini kamaytirish, daromad solig'i bo'yicha imtiyozlar yoki ba'zi tovar va xizmatlar uchun soliqlardan ozod qilish ko'rinishida bo'ladi. Bu esa tadbirkorlik subyektlariga moliyaviy yukni kamaytiradi va turizm sohasiga investitsiyalarni yanada rag'batlantiradi.

Bular loyihalarning boshlang'ich kapital xarajatlarini kamaytirish, ularni yanada arzonlashtirishga qaratilgan subsidiyalardir. Bunday subsidiyalar ko'pincha mehmonxonalar, tashrif buyuruvchilar markazlari yoki madaniy ob'ektlar qurish kabi infratuzilmani rivojlantirish uchun mavjud. Ular kommunal xizmatlar, ish haqi yoki texnik xizmat ko'rsatish kabi doimiy operatsion xarajatlarni qoplashga yordam beradi. Biznes subsidiyalari turizm korxonalariga past mavsumda va qiyin iqtisodiy vaziyatlarda o'z faoliyatini davom ettirishga yordam beradi. Mas'uliyatli turizmni rivojlantirish maqsadida davlat va nodavlat notijorat tashkilotlari tabiiy resurslarni muhofaza qilish, merosni asrab-avaylash va madaniy turizmni rivojlantirishga qaratilgan loyihalarga grant yordamini taqdim etadilar. Turistik yo'nalishlar ko'pincha muayyan hududlar, tadbirlar yoki diqqatga sazovor joylarni targ'ib qilishga qaratilgan grantlardan foydalanadi. Bunga reklama kampaniyalarini moliyalashtirish, xalqaro turizm yarmarkalarida ishtirok etish va raqamli marketing

tashabbuslari kiradi. Infratuzilma va marketingni takomillashtirish orqali grantlar va subsidiyalar yo‘nalishlarni yanada jozibador qilishi, sayyohlar oqimi va xarajatlarini oshirishi mumkin. Grantlar va subsidiyalar bilan qo‘llab-quvvatlanadigan turizmni rivojlantirish mehmonxonalar, restoranlar, transport va madaniy ob‘ektlarda yangi ish joylarini yaratish orqali mahalliy aholiga foyda keltiradi. Davlat grantlari transport, uy-joy va sayyohlik ob‘ektlari kabi aholi va sayyohlarga foyda keltiradigan asosiy infratuzilmalarni qurishni tezlashtiradi. Barqaror turizm loyihalari uchun grantlar va subsidiyalar korxonalarini tabiiy resurslarni himoya qilishga va vaqt o‘tishi bilan manzilning jozibadorligini saqlashga yordam beradigan ekologik toza amaliyotlarni amalga oshirishga undaydi. Madaniy loyihalarni moliyalashtirish orqali grantlar va subsidiyalar mahalliy urf-odatlar, meros va o‘ziga xoslikni saqlashga, turizm tajribasini boyitishga va madaniy g‘ururni oshirishga yordam beradi. Grantlar va subsidiyalarga haddan tashqari bog‘lanib qolish o‘z-o‘zini ta‘minlashga to‘sqinlik qilishi mumkin, chunki korxonalar barqaror biznes modellarini ishlab chiqish o‘rniga davlat mablag‘lariga qaram bo‘lib qolishlari ehtimoli bor. Noto‘g‘ri boshqariladigan grantlar va subsidiyalar resurslarning samarasiz taqsimlanishiga olib kelishi mumkin. Ushbu mablag‘lar sezilarli iqtisodiy yoki ijtimoiy foyda keltirmaydigan loyihalarga yo‘naltiriladi. Grantlar va subsidiyalar tez o‘sishga yordam berishi mumkin bo‘lsa-da, agar atrof-muhit va ijtimoiy masalalar e‘tibordan chetda qolsa, ular barqaror bo‘lmagan turizm amaliyotlarini ham rag‘batlantirishi mumkin. Agar grantlar va subsidiyalar shaffof tarzda boshqarilmasa, ular suiiste‘mol qilinishi yoki keng jamiyat yoki iqtisodiyotga emas, balki faqat kichik guruhga foyda keltiradigan loyihalarga yo‘naltirilishi mumkin. Masalan, Kosta-Rikada ekologik mehmonxonalar va biologik xilma-xillikni saqlash hamda atrof-muhitga ta‘sirni kamaytiradigan boshqa barqaror turizm loyihalari uchun grantlar taklif qiladi. Yevropa Ittifoqi ham qishloq va iqtisodiy nochor hududlarda turizmni rivojlantirish, mahalliy infratuzilmani yaxshilash va mahalliy iqtisodiyotni rag‘batlantirish uchun grantlar ajratadi.

YUNESKO kabi xalqaro tashkilotlar turistlarni jalb qiladigan va madaniy merosni himoya qiladigan tarixiy joylar, muzeylar va madaniy tadbirlarni saqlab

qolish uchun grantlar taklif etadi. Ba'zi davlatlar mahalliy turizm sohasidagi kichik va o'rta biznes sub'ektlariga, ayniqsa noyob tajribalar, madaniy immersiya yoki ekologik toza amaliyotlarga e'tibor qaratadigan korxonalariga o'z faoliyatini kengaytirish uchun past foizli kreditlar yoki grantlar taqdim etadi. Turistik infratuzilma va madaniy ob'ektlar ijtimoiy ne'matlar yaratgani va ijobiy tashqi ta'sirlarga ega bo'lgani sababli, davlat aralashuvi ko'pincha ushbu ne'matlarni moliyalashtirish va ijtimoiy foydalanishni maksimal darajaga oshirish uchun oqlanadi. Turizm mavsumiylik, yuqori kirish xarajatlari va atrof-muhitga ta'sir kabi muammolar tufayli bozor muvaffaqiyatsizliklariga duch keladi. Grantlar va subsidiyalar turistik investitsiyalarni yanada qulaylashtirish va iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiq qilish orqali ushbu muvaffaqiyatsizliklarni bartaraf etishga yordam beradi. Turizm sohasiga davlat investitsiyalari yuqori multiplikator ta'siriga ega va xarajatlarning o'sishi va ish o'rinlarini yaratish orqali sezilarli iqtisodiy daromad keltiradi, bu esa davlat mablag'laridan foydalanishni oqlaydi. Grantlar va subsidiyalar barqaror va mas'uliyatli turizm amaliyotini targ'ib qiladi va turizmning o'sishi atrof-muhitni muhofaza qilish va madaniy asrab-avaylash bilan uyg'un bo'lishini ta'minlaydi. Turizmni rivojlantirishda grantlar va subsidiyalar investitsiyalarni rag'batlantirish, barqaror amaliyotni qo'llab-quvvatlash va mahalliy iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishning muhim vositasidir. Ushbu resurslardan strategik foydalanish orqali davlatlar turizmni rivojlantirishi, madaniy va tabiiy resurslarni himoya qilishi va turizmni rivojlantirishning afzalliklari butun jamiyat bo'ylab keng tarqalishini ta'minlashi mumkin. Agar samarali boshqarilsa, subsidiyalar va qo'llab-quvvatlashlar turizmni iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish uchun mustahkam harakatlantiruvchi kuchga aylantirishi mumkin.

Turizmni rivojlantirish uchun davlat soliq imtiyozlari ba'zi soliqlarni kamaytirish yoki kechiktirish orqali turizm sohasiga investitsiyalar va o'sishni rag'batlantirish uchun mo'ljallangan. Ushbu rag'batlantirishlar operatsion xarajatlarni kamaytirish, daromadlilikni oshirish, mahalliy va xorijiy investorlarni jalb qilishning strategik iqtisodiy mexanizmlari hisoblanadi. Turizm korxonalari uchun soliq yukini yengillashtirish orqali davlatlar sohani rag'batlantirish, ish

o'rinlarini yaratish, infratuzilmani yaxshilash va mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashni maqsad qiladi.

Davlatning soliq imtiyozlari soliq bilan bog'liq xarajatlarni kamaytiradi va mehmonxonalar, kurortlar, madaniyat markazlari va ekoturizm soliq imtiyozlari kabi turizm aktivlariga investitsiyalarning umumiy jozibadorligini oshiradi, bu esa kichik va o'rta biznes sub'ektlariga dastlabki xarajatlar odatda yuqori bo'lgan turizm sohasida raqobatlashishga imkon beradi. Soliq majburiyatlarini kamaytirish orqali ushbu kompaniyalar sifatli xizmatlar, innovatsiyalar va barqaror amaliyotga ko'proq mablag' sarflashlari mumkin. Davlatlar ekologik toza loyihalar, ekoturizm yoki kam ta'minlangan hududlarda rivojlanish uchun soliq imtiyozlarini taklif qilishi mumkin. Ushbu maqsadli imtiyozlar barqaror turizmning o'sishini qo'llab-quvvatlaydi va turizm infratuzilmasi bo'lmagan hududlarga investitsiyalarni rag'batlantiradi.

Turistik korxonalar uchun daromad solig'idan vaqtinchalik chegirmalar yoki imtiyozlar, ko'pincha bir necha yil davom etadi. Misol uchun, yangi mehmonxona birinchi besh yillik faoliyati davomida soliq ta'tilini olishi mumkin, bu esa unga to'liq soliqqa tortilishdan oldin o'zini o'rnatishga yordam beradi. Bu turistik korxonalariga binolar, uskunalar va transport vositalari kabi aktivlarni tezroq amortizatsiya qilish imkonini beradi, natijada dastlabki yillarda soliq chegirmalari katta bo'ladi va soliq solinadigan daromadlar kamayadi. Bu imtiyozlar kurortlarga katta kapital talab qiladigan turizm korxonalarini uchun foydalidir. Turizm bilan bog'liq korxonalar uchun korporativ soliqlarning past stavkalarini taklif qilish sohaga investitsiyalarni yanada daromadli qilishi, biznesning o'sishini va ish o'rinlari yaratilishini kuchaytirishi mumkin. Turistik xizmatlar - turar joy, restoran xizmatlari va transport bo'yicha QQSning pasaytirilgan stavkalari yo'nalishlarni turistlar uchun yanada arzonlashtiradi, bu esa turizmga bo'lgan talabni oshiradi. Ba'zi mamlakatlar sayyohlik infratuzilmasi loyihalari uchun mol-mulk solig'ini kamaytirishni taklif qilishdi, bu esa mehmonxonalar, kurortlar va istirohat bog'lari kabi ob'ektlarning ayrim operatsion xarajatlarini kamaytirdi.

1.1.1-jadval

Jahon miqyosida mamlakatlarning oziq-ovqat, umumiy ovqatlanish va mehmonxona korxonalari bo'yicha QQS stavkalari.⁵

Mamlakat	QQS stavkasi foizda (%)			
	Asosiy	Oziq-ovqat mahsulotlar uchun	Umumiy ovqatlanish sohasi uchun	Mehmonxonalar uchun
Rossiya	18	10/18	18	18
Belgiya	21	6/12/21	12	6
Bolgariya	20	20	20	9
Chexiya	20	12	20	14
Daniya	25	25	25	25
Ispaniya	18	4/8	8	8
Fransiya	19.6	5.5/7/19.6	7	7

Investorlar ushbu investitsiyalarning samarali qiymatini samarali ravishda kamaytiradigan mehmonxona binolari va sayyohlik ob'ektlarini modernizatsiya qilish kabi kapital qo'yilmalar uchun soliq imtiyozlariga ega bo'ladi. Turizm faoliyatida foydalaniladigan materiallar, uskunalar va transport vositalarini (masalan, mehmonxona mebellari va ekoturizm transport vositalari) import bojaridan ozod qilish yangi yoki kengayib borayotgan faoliyatning kapital xarajatlarini kamaytiradi. Quyosh panellarini o'rnatish, chiqindilarni kamaytirish dasturlarini amalga oshirish va suvni tejaydigan texnologiyalarni joriy etish kabi barqaror amaliyotni qo'llaydigan turizm faoliyati maxsus soliq imtiyozlariga ega.

Soliq imtiyozlari investitsiyalarni rag'batlantiribgina qolmay, ayniqsa turizm muhim iqtisodiy drayver bo'lishi mumkin bo'lgan mintaqalarda chet el kapitalini jalb qiladi va mahalliy iqtisodiyotni rag'batlantiradi. Turizmning o'sishi bilan ular turli sohalarda, shu jumladan mehmonxonalar, transport, chakana savdo va ko'ngil ochishda ko'proq ish bilan ta'minlash imkoniyatlarini taqdim etadilar. Soliq yukini kamaytirish orqali davlatlar o'z sayyohlik yo'nalishlarini yanada raqobatbardosh qiladi, mahalliy va xalqaro tashrif buyuruvchilarni rag'batlantiradi. Ekologik toza va ijtimoiy mas'uliyatli turizm loyihalariga yo'naltirilgan soliq imtiyozlari turizmni rivojlantirishni atrof-muhit va madaniy merosni saqlash maqsadlariga muvofiqlashtirish uchun yordam beradi. Soliqlarning pasayishi aeroportlar,

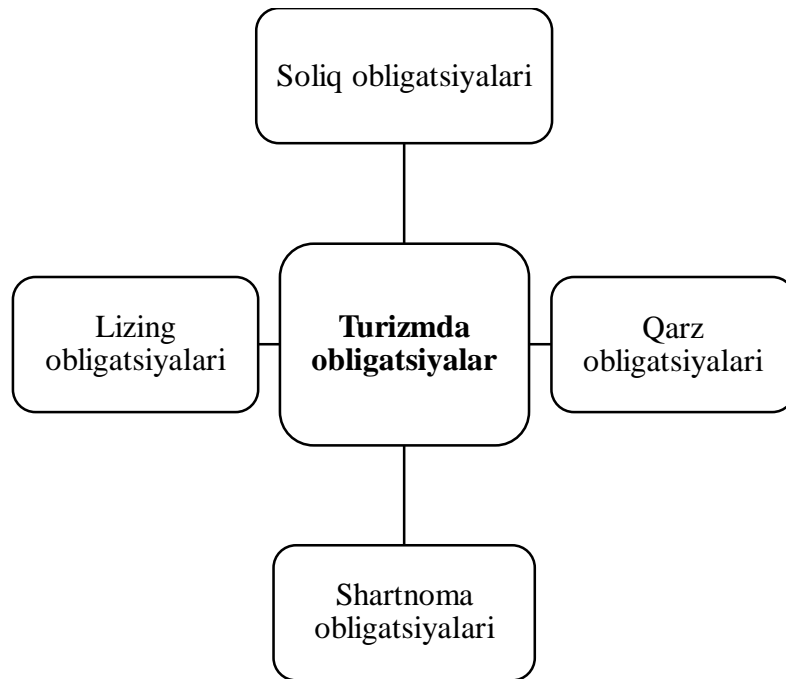
⁵ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

mehmonxonalar va diqqatga sazovor joylar kabi turizm infratuzilmasiga investitsiyalarni ko'paytirishga olib keladi, bu esa turistlar va mahalliy aholi uchun birdek foydali bo'ladi.

Soliq imtiyozlarini taklif qilish orqali davlatlar qisqa muddatda soliq tushumlarining qisqarishini ko'rishini mumkin. Bu davlat xizmatlarini moliyalashtirishga salbiy va ijobiy ta'sirlar ko'rsatishi mumkin. Maqsadsiz yoki bemaqsad yo'naltiriladigan soliq imtiyozlari samarasizlikka olib kelishi, yordamsiz ham amalga oshirilishi mumkin bo'lgan loyihalarga foyda keltirib, davlat resurslarini behuda sarflashi mumkin. Masalan, soliq imtiyozlari darhol foyda keltirishi mumkin, ammo imtiyozlar tugaganidan keyin korxonalar foydali bo'lib qolmasa, iqtisodiy yutuqlar qisqa muddatli bo'lishi mumkin. Turizmga juda bog'liq bo'lgan hududlarda, agar barqarorlikka ustuvor ahamiyat berilmasa, soliq imtiyozlari tufayli jadal rivojlanish aholi sonining haddan ziyod ko'payishiga, atrof-muhitning yomonlashuviga va mahalliy madaniyatning yo'qolishiga olib kelishi mumkin. Soliq imtiyozlarini joriy etish va nazorat qilish davlat uchun ma'muriy yukni keltirib chiqarishi mumkin, bu esa suiiste'mollik yoki noto'g'ri talqin qilishning oldini olish uchun puxta rejalashtirish va qat'iy nazoratni talab qiladi. Ko'plab davlatlar tabiatni muhofaza qilishni targ'ib qiluvchi ekologik toza turizm korxonalarini uchun soliq imtiyozlarini taklif qiladi, bu esa mamlakatni barqaror turizm uchun mashhur yo'nalishga aylantiradi. Maldiv orollari davlati yuqori darajadagi kurortlarni rivojlantiruvchilarga soliq ta'tillari va import bojidan ozod qilishni taqdim etadi, bu esa iqtisodiy o'sishni ta'minlaydigan hashamatli turizm investitsiyalarini jalb qiladi. Yevropa Ittifoqining bir qator mamlakatlari mintaqaviy tafovutlarni kamaytirish va kam rivojlangan hududlarda barqaror ish o'rinlarini yaratishga qaratilgan iqtisodiy jihatdan qoloq mintaqalardagi turizm loyihalari uchun soliq imtiyozlarini taklif qilmoqda. Qo'shma Shtatlarda erkin iqtisodiy hududlar dasturi mehmonxonalar, restoranlar va ko'ngilochar joylar kabi turistik loyihalarni o'z ichiga olishi mumkin bo'lgan iqtisodiy nochor hududlarga investitsiyalar uchun soliq imtiyozlarini taqdim etadi.

Turizmdagi soliq imtiyozlari odatda turizmning bo'sh ish o'rinlarini yaratish va infratuzilmani rivojlantirish kabi ijtimoiy imtiyozlari va to'g'ridan-to'g'ri tijorat imtiyozlaridan tashqari oqlanadi. Ushbu nazariya kam rivojlangan va qishloq joylariga investitsiyalarni rag'batlantiradigan soliq imtiyozlarini qo'llab-quvvatlaydi. Soliq imtiyozlari kompaniyalar uchun ushbu sohalarga sarmoya kiritishni moliyaviy jihatdan foydali qiladi, iqtisodiy xilma-xillikni targ'ib qiladi va mintaqaviy tengsizlikni kamaytiradi. Turizm multiplikatorining samaradorligi shuni ko'rsatadiki, turizmga dastlabki investitsiyalar ikkilamchi iqtisodiy foyda keltiradi. Masalan, mahalliy tovarlar va xizmatlarga talabning oshishi, soliq imtiyozlari bo'yicha ishni yanada kuchaytirishga e'tibor qaratadi. Moliyaviy cheklolarni kamaytirish orqali soliq imtiyozlari investorlar va kompaniyalarni boshqacha tarzda ko'rib chiqilmaydigan loyihalarni amalga oshirishga undaydi va turizmni rivojlanish katalizatori sifatida o'z imkoniyatlaridan foydalanishga imkon beradi. Ekologik toza amaliyotlar uchun soliq imtiyozlari barqaror rivojlanish tamoyillarini qo'llab-quvvatlaydi va atrof-muhit chegaralari va madaniy merosni muhofaza qilish maqsadlariga muvofiq turizmning o'sishini ta'minlaydi.

Turizmni rivojlantirish uchun soliq imtiyozlari muhim iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik foyda keltiradigan kuchli vositadir. Soliq imtiyozlari kirish yo'lidagi to'siqlarni kamaytirish, rentabellikni oshirish va investitsiyalarni aniq maqsadlarga (masalan, mintaqaviy rivojlanish va barqarorlik) yo'naltirish orqali davlatning keng iqtisodiy va shu bilan birga muvaffaqiyatli soliq rag'batlantirish dasturlariga yordam berishi mumkin. Bu esa samarali foydalanish va uzoq muddatli imtiyozlarni ta'minlash uchun puxta rejalashtirish, monitoring va aniq strategiyalarni talab qiladi. Yirik sayyohlik loyihalarining xatarlari va foydalarini davlat va xususiy muassasalarga bo'lish muhimdir.

1.1.1-rasm. Turizm sohasidagi moliyaviy obligatsiyalar klassifikatsiyasi.⁶

Turizm obligatsiyalari - bu davlatlar, munitsipalitetlar yoki jismoniy shaxslar tomonidan turizm bilan bog‘liq loyihalar uchun mablag‘ yig‘ish uchun chiqarilgan qarz vositalari hisoblanadi. Ushbu vositalar turizm infratuzilmasi, xizmatlari va diqqatga sazovor joylarini rivojlantirish, kengaytirish yoki takomillashtirish uchun mo‘ljallangan. Turizm obligatsiyalari mehmonxonalar, kurortlar, madaniyat markazlari, aeroportlar va transport tizimlari kabi yirik loyihalarni moliyalashtirishning muqobil manbasini sarmoyadorlarga kapital evaziga obligatsiyalar taklif qilish orqali ta‘minlaydi. Turizm obligatsiyalari aeroportni rivojlantirish, mehmonxonalar qurilishi va turizm ob‘ektlarini modernizatsiya qilish kabi yirik loyihalar uchun zarur kapitalni ta‘minlaydi. Obligatsiyalar xususiy investitsiyalar cheklangan joylarda turizmni moliyalashtirishga yordam beradi. Sayyohlarni jalb qiladigan loyihalarga qaratilgan obligatsiyalar mahalliy iqtisodiyotni rag‘batlantirishi, ish o‘rinlari yaratishi va mintaqaviy infratuzilmani yaxshilashi mumkin. Barqarorlik va atrof-muhitni muhofaza qilish va mahalliy madaniy meros bilan bog‘liq ekologik toza, jamoatchilikka asoslangan turizm tashabbuslarini moliyalashtirishga qaratilgan turli xil turizm obligatsiyalari chiqariladi.

⁶ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Ushbu obligatsiyalar emitent mamlakatning kreditga layoqatliligi va soliqqa tortish kuchi bilan kafolatlanadi. Turistik soliqlar, mol-mulk solig'i yoki boshqa davlat mablag'laridan olingan daromadlar ushbu obligatsiyalarni to'lash uchun ishlatiladi. Ular, odatda, hukumat kafolatlari tufayli investorlar uchun kamroq riskli hisoblanadi. U yangi kurortlar va istirohat bog'lari kabi o'z daromadlarini ishlab chiqaradigan turizm loyihalari uchun maxsus ishga tushiriladi. Loyihadan tushgan mablag'lar, kirish to'lovlari va imtiyozli savdo kabi obligatsiya ulushdolariga to'lash uchun ishlatiladi. Bu obligatsiyalar risk yuqoriroq, ammo yuqori daromad olish imkoniyatiga ega. Yashil obligatsiyalar ekologik uylar, turistik ob'ektlardagi qayta tiklanadigan energiya tizimlari yoki tabiatni muhofaza qilish ishlari kabi ekologik toza turizm loyihalarini moliyalashtirishni ta'minladi. Ushbu obligatsiyalar barqarorlikka qiziqqan investorlarning qiziqishini jalb qilib, premium bozorda sotilishi mumkin. Mahalliy hukumatlar ushbu obligatsiyalarni transport tarmoqlari, konvensiya markazlari va dam olish maskanlari kabi turizmni qo'llab-quvvatlovchi infratuzilmani moliyalashtirish uchun chiqaradilar. Turizm o'sishidan olinadigan daromad va tegishli soliqlar ushbu obligatsiyalarni to'lashga yordam beradi. Turizmdagi ijtimoiy ta'sir aloqalari ijtimoiy va jamoat manfaatlariga qaratilgan. Ushbu obligatsiyalarning rentabelligi loyihaning ijtimoiy ta'siri bilan bog'liq va odatda davlat tomonidan kafolatlanadi.

Turizm obligatsiyalari hukumatlar va tashkilotlarga turizm infratuzilmasi va xizmatlarini bevosita yaxshilaydigan kapital talab qiladigan loyihalarni amalga oshirishga imkon beradigan muhim moliyalashtirish manbai hisoblanadi. Turizm obligatsiyalari tomonidan moliyalashtiriladigan loyihalar sayyohlarni jalb qiladi, mahalliy xarajatlarni ko'paytiradi va turizm bilan bog'liq sohalarda ish o'rinlarini yaratadi. Masalan, mehmonxonalar, transport va chakana savdo mablag'lari muhim infratuzilmani yaxshilaydi, manzillarni yanada arzon va jozibali qiladi. Yaxshilangan ob'ektlar ko'proq sayyohlarni jalb qilishi va iqtisodiy foyda keltirishi mumkin. Yashil turizm obligatsiyalari, ayniqsa, tabiiy va madaniy resurslarni himoya qilish bilan birga turizmning o'sishiga yordam beradigan ekologik toza loyihalarga qaratilgan. Turizm obligatsiyalari mahalliy va xorijiy investorlarni jalb

qilishi, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilishi va turizmni rivojlantirish uchun davlat byudjetiga bog'liqlikni kamaytirishi mumkin.

Turistik obligatsiyalar ko'pincha qaytarish uchun loyiha tomonidan olingan daromadga yoki turizm soliqlarining oshishiga tayanadi. Iqtisodiy inqirozlar, sayohat cheklovlari yoki global inqirozlar (masalan, pandemiyalar) daromad oqimlarini buzishi mumkin, bu esa to'lovlarning kechikishi yoki to'lanmasligiga olib kelishi mumkin. Agar barqarorlikka ustuvor ahamiyat berilmasa, obligatsiyalar bilan moliyalashtiriladigan yirik turizm loyihalari haddan tashqari rivojlanishga, mahalliy resurslarga bosim o'tkazishga va ekotizimlarga zarar yetkazishga olib kelishi mumkin. Turizm mavsumiylik, valyuta kursi va siyosiy barqarorlik kabi omillarga ta'sirchan bo'lib, bularning barchasi turistik loyihalardan olinadigan daromadga ta'sir qilishi mumkin, bu esa emitentning obligatsiya egalariga to'lash imkoniyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Turistik obligatsiyalar bilan moliyalashtiriladigan loyihalar murakkab bo'lishi mumkin va ularni amalga oshirish muddatlari, byudjetlari va ekologik standartlariga muvofiq samarali boshqarishni talab qiladi. Noto'g'ri boshqaruv kechikishlarga, xarajatlarning oshib ketishiga va investorlarning ishonchi pasayishiga olib kelishi mumkin. Turistik obligatsiyalar qarz vositalari sifatida, ayniqsa, cheklangan resurslarga ega bo'lgan kichikroq mahalliy boshqaruv organlari tomonidan chiqarilganda, kredit xavfiga ega. Foiz stavkalarining oshishi obligatsiyalarni chiqarish xarajatlariga va investorlar uchun daromadning jozibadorligiga ham ta'sir qilishi mumkin. Misol sifatida, Avstraliya o'zining milliy bog'larida barqaror rivojlanish va tabiatni muhofaza qilishga qaratilgan ekoturizm loyihalarini qo'llab-quvvatlash uchun yashil obligatsiyalarni chiqardi. Nyu-York shahri ham konferensiya markazlari va qirg'oq bo'yi attraksionlari kabi turizm infratuzilmasini rivojlantirish va ta'mirlashni moliyalashtirish uchun munitsipal obligatsiyalarni chiqaradi, bu esa o'z navbatida mahalliy iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi. Turizmga juda bog'liq bo'lgan ba'zi Karib dengizi mamlakatlari tabiiy ofatlardan keyin turizm infratuzilmasini tiklash uchun ofatlarga chidamlilik obligatsiyalarini chiqardilar, bu esa ushbu mamlakatlar iqtisodiyotining tezroq va barqaror tiklanishiga yordam beradi. Masalan, Janubiy

Afrikada mahalliy jamoalarga foyda keltiradigan va madaniy merosni saqlaydigan qishloq joylashtirish korxonalarini va ijtimoiy mas'uliyatli turizmni targ'ib qiluvchi madaniy sayohatlar kabi sayyohlik loyihalari mavjud. Turizm loyihalari ko'pincha infratuzilmani rivojlantirish, atrof-muhitni muhofaza qilish va ish o'rinlarini yaratish kabi mahalliy jamoalarga foyda keltiradigan ijobiy tashqi ta'sirlarni yaratadi. Turizm obligatsiyalari ushbu loyihalarni moliyalashtirish va ijtimoiy nafaqalarni oshirish vositasi sifatida asoslanadi. Turizm multiplikatorlarining samaradorligi shuni ko'rsatadiki, turizm xizmatlariga sarflangan mablag'lar boshqa sohalarga tarqalishi bilan turizmga investitsiyalar ko'proq iqtisodiy faollikni rag'batlantiradi. Turistik obligatsiyalar ushbu ta'sirdan foydalanishlari mumkin, bu esa turistik loyihalarni qimmatli investitsiyaga aylantiradi. Obligatsiyalar davlat va tashkilotlarga faqat davlat mablag'lariga tayanmagan holda moliyaviy tavakkalchilikni xususiy investorlar bilan bo'lishish imkonini beradi. Bunday xilmaxillik davlatlarga, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda moliyaviy bosimni kamaytiradi.

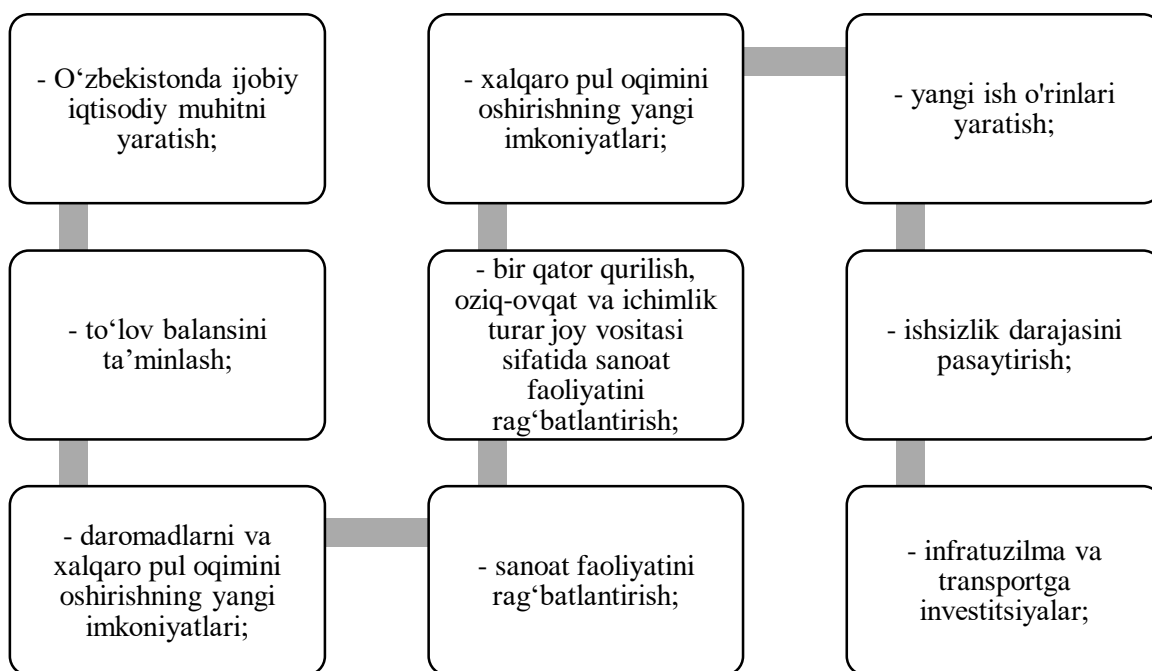
Turizm obligatsiyalari, ayniqsa yashil obligatsiyalar, mablag'larni kelajak avlodlar uchun resurslarni xavf ostiga qo'ymasdan, hozirgi turizm talablariga javob beradigan loyihalarga yo'naltirish orqali barqaror rivojlanish nazariyasini qo'llab-quvvatlaydi. Ijtimoiy va jamoatchilikka asoslangan turizm aloqalari ijtimoiy investitsiyalar nazariyasiga mos keladi va madaniy merosni saqlash va jamiyatni mustahkamlash kabi o'lchanadigan ijtimoiy natijalar va moliyaviy daromadlarga qaratilgan.

Turizm obligatsiyalari iqtisodiy o'sish, barqaror turizm va infratuzilmani yaxshilash imkoniyatlarini taqdim etish orqali turizmni rivojlantirishga kapitalni jalb qilishning amaliy va samarali usulini taqdim etadi. Ushbu obligatsiyalarni chiqarish orqali davlatlar va xususiy tashkilotlar jamiyatlarni rivojlantirish, ish o'rinlari yaratish va atrof-muhitni muhofaza qilishga yordam beradigan keng ko'lamli sayyohlik loyihalariga xususiy investitsiyalar kiritishi mumkin. Turizm obligatsiyalari bozordagi beqarorlik va loyihani amalga oshirish bilan bog'liq xavf-xatarlarga qaramay, rentabellikni jamiyat va atrof-muhitga uzoq muddatli foyda

bilan muvozanatlashtiradigan turizm tashabbuslarini moliyalashtirishga istiqbolli yondashuvni taklif etadi. Turizm korxonalarini uchun qarz olish xarajatlarini kamaytiradi, ayniqsa rivojlanish xavfi yuqori bo‘lgan hududlarda yoki

Turizmni rivojlantirishning milliy iqtisodiy mexanizmining nazariy asoslari yakshanba kuni kamchiliklarni bartaraf etish, mintaqaning adolatli rivojlanishini ta’minlash va barqaror va inklyuziv o‘shishni ta’minlashga qaratilgan. Ushbu vositalar davlatga turizm keng iqtisodiyot va jamiyatga foyda keltirgan holda samarali sektor sifatida rivojlanishi mumkin bo‘lgan sharoitlarni yaratishga imkon beradi.

Bundan tashqari, turizm sohasining samaralari va xarajatlari taqqoslanganda, iqtisodiy faoliyat turizmni rivojlantirishga foyda keltirishi ko‘rsatadi. Shuning uchun turizm faoliyati O‘zbekiston iqtisodiyot sektorining tegishli sohalariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi va bu yo‘nalishlar quyidagilardan iborat:

1.1.2-rasm. Turizm faoliyatida O‘zbekiston iqtisodiyot sektorining tegishli sohalariga ijobiy ta’sir va yo‘nalishlari.⁷

Yuqoridagi o‘zgarish va jarayonlar turizm sohasining barqaror rivojlanishiga ishora qilmoqda. Natijada, turizm sektori ijobiy ijtimoiy va madaniy ta’sirlar uchun boshqa imkoniyatlarni taklif etadi. Bular an’anaviy san’at, tadbirlar va festivallarni

⁷ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

targ'ib qilish, madaniyatlararo munosabatlar va o'zaro bag'rikenglikni oshirish, an'anaviy madaniyatlarga xos bo'lgan o'zgarishlar, aholining o'sishi, transport vositalari va to'xtash joylari muammolari, jinoyatchilik darajasi va turmush darajasi, aholi o'rtasidagi iqtisodiy munosabatlarni dekonstruksiya qilish va aholi turmush tarzidagi ijobiy o'zgarishlar sifatida namoyon bo'ladi. Turizmning ijtimoiy ta'siri jamiyatning maqsadli iqtisodiyot va sanoatga nisbatan jadal rivojlanishini o'z ichiga oladi. Madaniy ta'sirlar ijtimoiy normalar va standartlarning uzoq muddatli o'zgarishiga qaratilgan ijtimoiy munosabatlar va san'atdagi o'zaro ta'sirlardan iborat. Turizm sohasining rivojlanishi mintaqa mahalliy aholisining ichki yoki tashqi munosabatlaridagi o'zgarishlarga olib keladi. Ayniqsa, mahalliy turizm yaratadigan individual aloqa muhiti turizm mintaqasida yashovchi odamlarning yashash tarzini o'zgartirishi mumkin. Shu sababli, turizmning ijtimoiy va madaniy ta'siri sayyohlar va mahalliy aholining xatti-harakatlarini o'zgartirish va mahalliy aholining sayyohlik tajribasi sifatini yaxshilash imkoniyatiga ega. Turizm atrof-muhitga ta'sir qiluvchi omil sifatida qaraladi. Biroq, turizm faoliyati noqulay sharoitlarda atrof-muhitga katta zarar yetkazishi mumkin. Turizmning salbiy ekologik ta'siri odatda mintaqaviy siyosatni amalga oshirishda atrof-muhit sharoitlarini hisobga olmagan holda turizm zonalarini kengaytirilganda kuzatiladi. Bunday hollarda asosiy e'tibor sayyohlarning ehtiyojlariga qaratiladi. Shahar aholisi turizm taqiqlari va atrof-muhitga ta'sirini qishloq joylarida yashovchilarga qaraganda ko'proq qabul qila oladi.

Turizmni barqaror rivojlantirish mahalliy aholining his-tuyg'ulari va fikrlarini tushunish, ular bilan ma'lumot almashish, ularni turizm faoliyatiga jalb qilish, turizm jarayoniga jalb qilish va o'zlarini turizmda his qilish uchun bir necha asosiy yondashuvlarni talab qiladi.

1.2-bob. Turizmni rivojlantirishda davlatning iqtisodiy mexanizmlarni tashkil qilish muammolari

Turizm ko'plab rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishi uchun zarur bo'lgan dinamik va tez rivojlanayotgan sohadir. Bu yangi biznes yo'nalishlarini yaratish, xalqaro pul daromadlari va infratuzilmaning

o'sishini rag'batlantiradi. Biroq, turizm salohiyatini kashf etish odatda infratuzilma, turizm xizmatlari va marketing faoliyatiga katta sarmoyalarni talab qiladi. Ushbu jarayonda iqtisodiy mexanizmlar turizmning o'sishiga ko'maklashish uchun zarur bo'lgan mablag'larni jalb qilishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu mexanizmlar imtiyozli kreditlar, grantlar, davlat-xususiy sheriklik va soliq imtiyozlarini o'z ichiga oladi. Ular muhim imkoniyatlarni taklif qilsa-da, barqarorlik, mavjudlik va samaradorlik bilan bog'liq muammolarni ham taqdim etadi. Ushbu bo'limda turizmni rivojlantirishda foydalaniladigan davlatning iqtisodiy mexanizmlari bilan bog'liq muammolar va imkoniyatlarni keng o'rganib chiqilgan.

Iqtisodiy mexanizmlar - moliyaviy kapital resurslarini jalb qilish yoki turli loyihalar va investitsiyalarni moliyalashtirish uchun ishlatiladigan iqtisodiy rag'batlantiruvchi vositalar hisoblanadi.

- **Davlat grantlari va subsidiyalari.** Bunda davlatlar ko'pincha turizm sohasidagi loyihalariga to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy yordam ko'rsatib, yuqori iqtisodiy potensialga ega, ammo sarmoya kam bo'lgan hududlarda iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi.

- **Imtiyozli kreditlar va kredit imkoniyatlari.** Bunda ham tijorat banklari, ham Jahon banki yoki Xalqaro valyuta jamg'armasi (XVF) kabi xalqaro moliya institutlari turizm loyihalariga kreditlar beradi. Ushbu kreditlar rivojlanmagan turistik mintaqalarga investitsiyalarni rag'batlantirish uchun past foizli stavkalar yoki kechiktirilgan to'lov muddatlari kabi qulay shartlarga ega bo'lishi mumkin.

- **Davlat-xususiy sheriklik dasturlari.** Ushbu dasturlar xususiy sektorga aeroportlar, turar joy vositalari va sayyohlik ob'ektlari kabi turizm infratuzilmasini rivojlantirishda davlat bilan hamkorlikni samarali tashkil qilishga imkon beradi. Davlat xususiy sektor tajribasidan kelib chiqib, moliyalashtirishdan foyda ko'radi.

1.2.1-rasm. Turizm sohasini rivojlantirishda iqtisodiy mexanizmlarning turlari.⁸

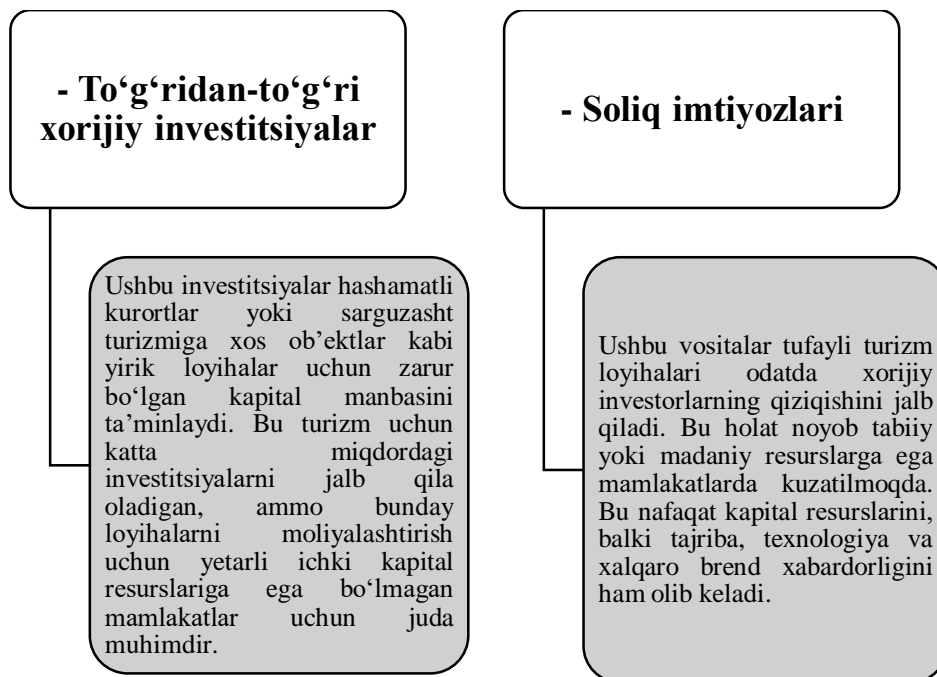
Davlat grantlari va subsidiyalari uncha yaxshi rivojlanmagan yoki sekin rivojlanayotgan davlatlarda turizm sohasini rivojlantirishni rag'batlantirish uchun ishlatiladigan moliyaviy qo'llab-quvvatlash vositalarining keng tarqalgan shaklidir. Ushbu mablag'lar ko'pincha tez foyda keltirmaydigan, ammo iqtisodiy o'sishni oshirishga xizmat qiladigan yoki madaniy merosni saqlab qolish imkoniyatlariga ega bo'lgan loyihalarga yo'naltiriladi. Ushbu grantlar yo'llar, aeroportlar va turar joy vositalari qurilishi kabi infratuzilma loyihalari uchun ishlatilishi mumkin. Ushbu

⁸ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

tashkilotlar, shuningdek, marketing faoliyatini, turizm sohasidagi ta'limga yo'naltirilgan dasturlarni va tabiiy va madaniy diqqatga sazovor joylarni saqlash bilan bog'liq tashkilotlarning ishlarini moliyalashtiradi. Masalan, Yevropaning aksariyat mamlakatlarida qishloq turizmi an'anaviy turmush tarzi va mahalliy tabiiy landshaftlarni saqlab, xalqaro tashkilotlar hisobidan turizmni rivojlantiradi.

Ushbu kredit loyihalari mintaqalardagi yirik infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish yoki turizm sohasidagi tadbirkorlik faoliyati o'sishini qo'llab-quvvatlash uchun ham yo'naltiriladi. Masalan, Jahon banki endi rivojlanayotgan mamlakatlarga mintaqadagi turistik infratuzilmani moliyalashtirish uchun har yili ko'p miqdorda imtiyozli kredit linyalarini taklif qiladi.

Xususiy investorlar esa manfaatli hamkorlik loyihalardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Ushbu loyihalar davlatlar va xususiy investorlar o'rtasidagi o'zaro hamkorlikdagi moliyaviy kelishuvlar natijasi hisoblanadi. Ular har ikki sektorlarning kuchli tomonlaridan foydalanish uchun mo'ljallangan bo'lib, bu yerda davlatlar zarur normativ-huquqiy bazani va yerni ta'minlaydi, xususiy tashkilotlar esa capital resurslar, zamonaviy texnologiyalar va tajribani olib keladi. Ushbu hamkorlik loyihalarda ko'pincha aeroportlar, tematik parklar yoki integratsiyalashgan kurort hududlar kabi yirik turizm infratuzilmasi loyihalarini moliyalashtirish uchun yo'naltiriladi. Shuningdek, ular sayyohlar qiziqadigan joylarda boshqaruv faoliyatini tashkil etish va sayyohlarga xizmat ko'rsatadigan davlat xizmatlarini yaxshilash uchun xususiy sektor bilan ishlashlari mumkin. Masalan, Maldiv orollari DXSh dasturidan mamlakatning yuqori darajadagi sayyohlik hududi sifatida obro'sini mustahkamlash uchun yangi kurortlar va hashamatli turar joylarni rivojlantirish uchun foydalangan.

1.2.2.-rasm. Turizmni rivojlantirishda davlatning iqtisodiy mexanizmlari – to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar va soliq imtiyozlari orqali rag'batlantirish mexanizmlari tavsifi.⁹

Masalan, Tailand va Indoneziya kabi davlatlar chet ellik sayyohlarga xizmat ko'rsatadigan turar joy va dam olish maskanlarining xalqaro tarmog'ini rivojlantirish uchun to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga katta ahamiyat berishadi.

Buni turizm sohasi bilan bog'liq investitsiyalarni rag'batlantirish uchun soliqdan ozod qilingan imtiyozlar yoki soliq stavkasi bo'yicha kreditlar taklif qiladigan davlatlar amalga oshirishi mumkin. Ushbu moliyaviy imtiyozlar investorlarni biznes faoliyatida risk yuqori bo'lgan yoki kam daromadli deb hisoblanadigan hududlarga jalb qilishda muhim rol o'ynashi mumkin. Shuningdek, ular turizm investitsiyalarini yanada jozibador va foydali qilishga qaratilgan soliq stavkalarining pasayishi yoki muayyan majburiyatlardan ozod qilish tartibida amalga oshirilishi mumkin. Masalan, Mavrikiyda davlat orolning rivojlanib borayotgan turizm infratuzilmasiga investitsiyalar kiritib, yangi kurort hududlar va diqqatga sazovor joylarni tashkil qilishni rag'batlantiradigan xalqaro darajadagi

⁹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

mehmonxona tarmoqlari ishlab chiqaruvchilari va turoperatorlarga soliq imtiyozlarini taklif qiladi.

Kichik va oʻrta korxonalar uchun mikrokreditlar va ustuvor kredit liniyalari ham turizm sohasini rivojlantirishda keng qoʻllaniladigan mexanizmlardan biridir. Kichik va oʻrta korxonalar oilaviy maishiy texnika, mehmonxonalar, mahalliy turoperatorlar va hunarmandchilik doʻkonlari kabi kichik va oʻrta korxonalar sifatida qaraladi va turizm sanoatining qiymat zanjirining muhim tarkibiy qismini tashkil etadi. Kichik va oʻrta biznes korxonalari uchun maxsus ishlab chiqilgan mikrokreditlar va kreditlar ushbu korxonalarining oʻsishi va rivojlanishiga yordam beradi. Mikrokreditlar kichik biznes operatorlariga oʻz xizmatlarini yaxshilash, takliflarini kengaytirish yoki turizm sohasida raqobatbardosh boʻlib qolish uchun yangi texnologiyalarni qoʻllash uchun zarur kapital resurslari bilan taʼminlaydi. Masalan, Keniya davlatida mikromoliya tashkilotlari kichik hajmdagi ekoturizm loyihalariga va jamoatchilikka asoslangan turizm dasturlariga imtiyozli kreditlar berib, mahalliy korxonalariga mamlakatning yovvoyi tabiat turizmi sohasini keng targʻib qilishga yordam beradi va oʻz hissasini qoʻshadi.

Iqtisodiy mexanizmlar turizmni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega boʻlsa-da, ular baʼzi muammolar va yuzaga kelishi mumkin boʻlgan xavflarni keltirib chiqaradi. Ushbu boʻlimda biz turizmni rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlarini (kreditlar, grantlar, subsidiyalar, soliq imtiyozlari, obligatsiyalar va boshqalar) muhokama qilamiz. Ushbu vositalarni ishlatish va amalga oshirish bilan bogʻliq eng muhim masalalar va qiyinchiliklar hal qilinadi.

Turizmga boʻlgan talab odatda mavsumiy boʻlib, iqtisodiy sharoitlarga katta taʼsir koʻrsatadi. Iqtisodiy inqirozlar, epidemiyalar yoki siyosiy beqarorlik tufayli talab kamaysa, turizmdan barqaror daromadga asoslangan iqtisodiy mexanizmlar buzilishi mumkin. Oʻzbekistonda turizmga boʻlgan talab mavsumiylik, iqtisodiy sharoitlar, siyosiy voqealar va global tendensiyalar kabi turli omillar taʼsirida oʻzgarib turadi. Markaziy Osiyoning boy tarixga ega, dengizga chiqish imkoniyati boʻlmagan mamlakati sifatida Oʻzbekiston Ipak yoʻli merosi, YUNESKO obʼektlari va madaniy diqqatga sazovor joylari tufayli sayyohlik maskani sifatida tobora

ko'proq qiziqish uyg'otmoqda. Biroq, turizmga bo'lgan talabning yil davomida tebranishiga bir qator muammolar va omillar ta'sir ko'rsatmoqda. O'zbekistonda turizmning eng yuqori mavsumi odatda apreldan iyungacha va sentyabrdan oktyabrgacha davom etadi. Bu oylarda ob-havo, ayniqsa Samarqand, Buxoro, Xiva kabi tarixiy shaharlarda mo'tadil va yoqimli bo'ladi. Bu davrda xalqaro turistlarning sezilarli oqimi bilan turizmga bo'lgan talab eng yuqori darajaga yetadi. O'zbekiston valyutasi so'mining tebranishi ham turizmga bo'lgan talabga ijobiy va salbiy ta'sir qiladi. Valyuta birligining zaiflashuvi natijasida O'zbekistonni xorijiy tashrif buyuruvchilar uchun arzonroq qilishi mumkin, kuchli valyuta esa sayohat va turar joylarning nisbiy arzonligini kamaytirishi mumkin. Rossiya, Qozog'iston va Xitoy kabi turistlar ko'p keluvchi mamlakatlardagi iqtisodiy barqarorlik O'zbekiston turizm bozoriga bo'lgan talabga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Masalan, ushbu mamlakatlarda iqtisodiy pasayish yoki valyuta qadrsizlanishi mavjud daromadni kamaytirishi mumkin, bu esa O'zbekistonga keluvchi turistlar sonining kamayishiga olib keladi.

O'zbekistonda yaqinda amalga oshirilgan viza islohotlari, jumladan elektron vizalar va bir qator davlatlar uchun vizasiz kirish joriy etilishi turistlarning tashrif buyurishini osonlashtirdi. Ushbu islohotlar turizm talabiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi, ammo kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan har qanday cheklovlar yoki o'zgarishlar talabni kamaytirishi mumkin. O'zbekistonning turizmga bo'lgan talabi qo'shni davlatlarning siyosiy barqarorligiga ham bog'liq. Masalan, diplomatik aloqalar va mintaqaviy hamkorlikning yaxshilanishi mintaqaviy sayohatlarni ko'paytiradigan transchegaraviy turizm tashabbuslariga olib kelishi mumkin, qo'shni mamlakatlardagi siyosiy beqarorlik esa tashrif buyuruvchilar sonini kamaytirishi mumkin. O'zbekistonning G'arb va Osiyo mamlakatlari bilan aloqalari ham turizmga ta'sir ko'rsatadi. Ijobiy munosabatlar ko'proq turistlarni jalb qilishi mumkin, xorijiy davlatlar tomonidan e'lon qilingan ziddiyat yoki sayohat bo'yicha ogohlantirishlar esa potensial tashrif buyuruvchilarni to'xtatib qolishi mumkin.

Pandemiya global turizmga bo'lgan talabning keskin pasayishiga olib keldi va O'zbekiston bundan mustasno bo'lmadi. Sayohat cheklovlari, sog'liqni saqlash

bilan bog‘liq risklar va karantinlar tashrif buyuruvchilar soniga jiddiy ta’sir ko‘rsatdi. Iqtisodiyotning qayta tiklanishi bosqichma-bosqich bo‘lgan bo‘lsa-da, pandemiya ochiq maydonlar va madaniy turizmga bo‘lgan qiziqishning ortishiga olib keldi, bu esa O‘zbekiston turizm sektoriga foyda keltirishi mumkin. Turizm sohasidagi global tendensiyalar madaniy, sarguzasht va ekoturizmga, O‘zbekiston o‘zining boy tarixiy obidalari, Ipak yo‘li merosi va tabiiy landshaftlari bilan alohida jozibador bo‘lgan yo‘nalishlarga qiziqishning ortib borayotganini ko‘rsatmoqda. Agar O‘zbekiston ushbu resurslarni samarali targ‘ib qila olsa, turistik talab oshishi mumkin. O‘zbekiston mavsumdan tashqari davrda turistlarni jalb qilish maqsadida madaniy festivallar, xalqaro konferensiyalar va ko‘rgazmalar o‘tkazishni yo‘lga qo‘ya boshladi. Samarqanddagi “Sharq taronalari” musiqa festivali kabi tadbirlar xalqaro tashrif buyuruvchilarni o‘ziga jalb qilib, talabni muvozanatlashtirishga yordam beradi.

Bundan tashqari, O‘zbekiston milliy temir yo‘l tarmog‘ini takomillashtirish, Toshkent xalqaro aeroportini kengaytirish, turizm markazlariga ichki reyslarni qo‘shish kabi transport infratuzilmasiga investitsiyalar kiritib kelinmoqda. Mamlakatda xizmatlar diversifikatsiyasi ham talabning oshishiga hissa qo‘shdi, ammo har qanday texnik xizmat ko‘rsatish bilan bog‘liq muammolar tashrif buyuruvchilar soniga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Turizm infratuzilmasining rivojlanishiga qaramay, ba’zi hududlarda, ayniqsa yuqori mavsumda joylashtirish vositalarining yetishmasligi muammosi saqlanib qolmoqda. Bu cheklov talabga ta’sir qilishi mumkin, chunki sayohatchilar joy topish qiyinligi yoki narxlarning yuqoriligi tufayli boshqa yo‘nalishlarni tanlashlari mumkin.

Shuningdek, O‘zbekistonning marketing kampaniyalari, xalqaro turizm ko‘rgazmalarida ishtiroki va onlayn turizm platformalaridan foydalanishi orqali o‘zining taniqligini oshirishga qaratilgan sa’y-harakatlari uning jozibadorligini oshirdi. Biroq, turizmga bo‘lgan talab ushbu kampaniyalarning muvaffaqiyati va izchilligi, mamlakatning xalqaro miqyosda ijobiy imijini saqlab qolish qobiliyatiga qarab o‘zgarib turadi.

O‘zbekistonning internet tarmog‘idagi mavjudligini oshirish, ayniqsa yosh va texnologiyaga moyil sayohatchilar orasida talabni jalb qilishda muhim ahamiyat kasb etdi. Bu raqamli marketing strategiyalarining qamrovi va samaradorligiga qarab talabning o‘zgarishi kuzatilishi mumkin.

O‘zbekiston Qozog‘iston va Qirg‘iziston kabi Markaziy Osiyoning turizm markazi bo‘lgan boshqa arzon yo‘nalishlari bilan raqobatlashadi. Agar qo‘shni mamlakatlar o‘xshash madaniy yoki sarguzasht turizmi tajribalarini arzonroq narxlarda taklif etsa, tejamkor sayohatchilar orasida O‘zbekistonga bo‘lgan talab narx sezgirligi tufayli pasayishi mumkin. Inflyatsiya sababli yashash joylari, transport va ovqatlanish narxlarining oshishi O‘zbekistonni tejamkor sayohatchilar uchun kamroq jozibador qilishi, bu esa talabga ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Aksincha, agar mamlakat narxlarini barqaror saqlashga erishsa, qimmatroq yo‘nalishlarga nisbatan raqobat ustunligiga ega bo‘lishi mumkin.

Turistlar yo‘nalishni tanlashda xavfsizlikni inobatga olishadi va so‘nggi yillarda O‘zbekistondagi xavfsizlik darajasi yaxshilandi. Biroq, turistik hududlarda har qanday mahalliy tartibsizliklar yoki jinoyatchilik ko‘rsatkichining o‘sishi tashrif buyuruvchilarni cho‘chitib, talabning o‘zgarishiga olib kelishi mumkin. Iqlim o‘zgarishining ekstremal harorat, qurg‘oqchilik yoki suv toshqini kabi ta’sirlari turizm faoliyatiga, xususan O‘zbekistonning tog‘lari yoki cho‘llaridagi tabiatga asoslangan turizmga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Ob-havo o‘zgaruvchanligi ham talabga ta’sir qiladi, chunki turistlar ekstremal ob-havo sharoitlariga moyil hududlardan qochishga harakat qilishadi. O‘zbekistonda turizmga bo‘lgan talab mavsumiy sharoitlar, iqtisodiy omillar, siyosiy vaziyat, global tendensiyalar, infratuzilmaning rivojlanishi va marketing sa’y-harakatlari bilan shakllanadi. Infratuzilma, barqarorlik va marketing bilan bog‘liq muammolarni hal qilish orqali O‘zbekiston talab tebranishlarini kamaytirish va yanada muvozanatli turizm sanoatiga erishish uchun ishlashi mumkin. Turizmga juda bog‘liq bo‘lgan hududlarda iqtisodiy mexanizmlar sohaga haddan tashqari bog‘liqlikni keltirib chiqarishi mumkin, bu esa iqtisodiy zaiflikka olib keladi. Turizm pasayganda

qarzlarni to'lash yoki infratuzilmani saqlash uchun mavjud mablag'lar kamayib, mahalliy iqtisodiyotni qiyin ahvolga soladi.

Grantlar, subsidiyalar va soliq imtiyozlari kabi iqtisodiy mexanizmlar atrof-muhitni yetarli darajada hisobga olmasdan tez rivojlanishga olib kelishi mumkin. Agar infratuzilma va xizmatlar haddan tashqari ko'p qurilsa, tabiiy va madaniy obyektlar yomonlashib, atrof-muhitga ham, mahalliy jamoaga ham zarar yetkazishi mumkin. Agar mablag'lar puxta rejalashtirilmagan holda yirik turistik loyihalarga yo'naltirilsa, yo'nalishlar haddan tashqari gavjum bo'lib, o'zining madaniy asliyatini va jozibadorligini yo'qotishi mumkin. Bu esa aholining salbiy munosabatlariga va mahalliy an'analarning asta-sekin yo'qolishiga olib kelishi mumkin. Ko'pgina kichik va o'rta biznes korxonalar qat'iy talablar, yuqori kafolat talablari yoki murakkab murojaat qilish jarayonlari tufayli kreditlar yoki soliq imtiyozlari kabi iqtisodiy mexanizmlarga kirishda qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu turizmni rivojlantirishda mahalliy ishtirokni cheklaydi, natijada investitsiyalar yirik, ko'pincha xorijiy korporatsiyalarga haddan tashqari to'planishiga olib keladi. Ko'pgina kichik sayyohlik tadbirkorlari mavjud mablag'lardan foydalanish uchun zarur bo'lgan moliyaviy savodxonlik yoki bilimga ega bo'lmasligi mumkin, bu esa ularning turizm sohasidagi o'sish va innovatsiyalar salohiyatini cheklaydi.

Shuningdek, rejalashtirish va nazoratning yetarli emasligi kam ta'sirli loyihalarga yoki barqaror turizmga bevosita hissa qo'shmaydigan tashabbuslarga mablag' ajratilishiga olib kelishi mumkin. Noto'g'ri taqsimlash behuda xarajatlarga va turizmni ijobiy rivojlantirish imkoniyatlarini qo'ldan boy berishga sabab bo'lishi mumkin. Ba'zi hollarda mablag'lar grantlar, subsidiyalar yoki boshqa moliyaviy resurslarni boshqarish uchun mas'ul bo'lgan shaxslar tomonidan o'zlashtirilishi yoki shaxsiy manfaatlar yo'lida ishlatilishi mumkin. Korrupsiya darajasi ham aholining ishonchini pasaytirishi va turizmni rivojlantirish maqsadlariga erishishda iqtisodiy mexanizmlarning samaradorligini cheklashi mumkin. Yirik turistik loyihalarni moliyalashtirishda qo'llaniladigan kreditlar va obligatsiyalar katta qarz majburiyatlarini yuzaga keltirishi mumkin. Agar loyiha kutilgan daromadni keltirmasa, davlatlar yoki kompaniyalar qarzni to'lashga qiynalishi mumkin, bu esa

moliyaviy beqarorlikka olib keladi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda davlatlar turizm infratuzilmasini moliyalashtirish uchun kreditlar yoki obligatsiyalarga tayanishi mumkin, bu esa turizmdan olinadigan daromadlar prognozlardan kam bo'lsa, barqaror bo'lmagan qarz darajasiga olib kelishi mumkin. Yuqori qarz milliy byudjetlarni xavf ostiga qo'yishi va kelajakdagi rivojlanish imkoniyatlarini cheklashi mumkin.

Grantlar, soliq imtiyozlari va moliyaviy qo'llab-quvvatlashning boshqa shakllarini olish bilan bog'liq ma'muriy jarayonlar, ayniqsa kichik va o'rta biznes korxonalar uchun murakkab va ko'p vaqt talab qilishi mumkin. Bu jarayonlar potensial talabgorlarni qo'rqitib qo'yishi va loyihalarni amalga oshirishni kechiktirishiga olib keladi. Soliq imtiyozlari yoki subsidiyalar kabi moliyaviy rag'batlantirishlar o'zgaruvchan qoidalar yoki siyosiy ustuvorliklarga duch kelishi mumkin. Siyosatdagi tez-tez o'zgarishlar noaniqlikni keltirib chiqarishi biznes va investorlar uchun uzoq muddatli moliyalashtirishni rejalashtirish va ta'minlashni qiyinlashtiradi.

Iqtisodiy mexanizmlar barqaror turizm maqsadlariga javob bermaydigan tez moliyaviy natijalar beradigan loyihalarni rag'batlantirishi mumkin. Masalan, yirik kurortlar va istirohat bog'lari bir zumda daromad keltirishi mumkin, ammo ular mahalliy ekotizimlar va madaniy ob'ektlarga uzoq muddatli salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ko'pgina iqtisodiy mexanizmlar atrof-muhitga ta'sir, ijtimoiy imtiyozlar va madaniy merosni muhofaza qilish kabi barqarorlik ko'rsatkichlarini yetarli darajada hisobga olmaydi. Bu mulohazalarsiz loyihalar barqaror bo'lmagan turizm amaliyotlariga olib kelishi mumkin. Moliyaviy yordam ko'pincha yirik loyihalar yoki chet el kompaniyalariga yo'naltiriladi, bu esa mahalliy jamoalarga uzoq muddatli foyda keltirmasligi mumkin. Bu iqtisodiy chiqib ketishga olib keladi, ya'ni foyda mahalliy iqtisodiyotga qayta sarmoya qilinmay, xorijga chiqarib yuboriladi. Iqtisodiy rag'batlantirish va subsidiyalar ko'pincha mashhur sayyohlik yo'nalishlariga yo'naltiriladi, boshqa mintaqalar esa rivojlanmagan bo'lib

qolmoqda. Ba'zi hududlar turizmdan sezilarli foyda ko'rsa, boshqalari e'tiborga olinmaydi.

Turizm infratuzilmasi uchun munitsipal obligatsiyalar kabi ba'zi iqtisodiy mexanizmlar kelajakdagi turizmdan olinadigan soliq tushumlari hisobidan moliyalashtiriladi. Agar kutilayotgan turistik soliq tushumlari past bo'lsa, bu byudjet taqchilligi va mahalliy hokimiyat organlari uchun moliyaviy qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Daromadga asoslangan vositalar, ayniqsa, pandemiya kabi global inqirozlarga zaif bo'lib, ular turizmdan tushadigan daromadlarni jiddiy kamaytirishi va qarz majburiyatlarini bajarish imkoniyatini yo'qotishi mumkin. Bu defoltga olib kelishi yoki favqulodda davlat yordamini talab qilishi mumkin. Xususiy investorlar siyosiy beqarorlik, infratuzilmaning yetishmasligi yoki iqtisodiy noaniqlik kabi xavflar tufayli rivojlanayotgan mamlakatlardagi turizm loyihalarini moliyalashtirishdan cho'chishi mumkin. Bu kam rivojlangan hududlarda turizmni rivojlantirishga yordam berishi mumkin bo'lgan loyihalar uchun xususiy kapitaldan foydalanishni cheklaydi. Turistik loyihalar, ayniqsa yangi yo'nalishlardagi loyihalar, bozorga bog'liqligi, mavsumiyliги va operatsion murakkabligi tufayli ko'pincha yuqori xavfga ega. Bu investorlarni cheklanishi mumkin bo'lgan davlat mablag'lari, grantlar yoki subsidiyalarga ko'proq tayanishga majbur qiladi.

Moliyaviy yordam berilgandan so'ng, moliyalashtirilgan loyihalarning bajarilishi va ta'sirini nazorat qilish qiyin bo'lishi mumkin. Samarali monitoringsiz iqtisodiy mexanizmlarning iqtisodiy o'sish, ish o'rinlari yaratish yoki barqaror turizm kabi ko'zlangan natijalarga erishganini baholash qiyin hisoblanadi. Mablag'lar shaffof boshqarilmagan hollarda, subyektlarni noto'g'ri foydalanish yoki samarasizlik uchun javobgarlikka tortish qiyinlashadi. Shaffoflikning yo'qligi jamoatchilik ishonchini susaytirishi va kelajakda turizmga yo'naltirilgan iqtisodiy mexanizmlarni qo'llab-quvvatlashni cheklashi mumkin. Iqtisodiy mexanizmlar turizmni rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega, ammo ularning samaradorligiga iqtisodiy beqarorlik, ekologik muammolar, qonunchilikning murakkabligi, mablag'larning taqsimlanishi, shaffoflik va boshqa qiyinchiliklar to'sqinlik qilishi mumkin. Ushbu muammolarni hal qilish mahalliy iqtisodiyot,

jamoalar va ekotizimlar uchun foydali bo'lgan turizmning uzoq muddatli o'sishini ta'minlash uchun har tomonlama rejalashtirish, samarali boshqarish va muvofiqlashtirilgan barqarorlik maqsadlarini talab qiladi.

Davlat grantlari va subsidiyalari turizmni rivojlantirish, moliyaviy infratuzilma, marketing va barqaror tashabbuslarni rivojlantirish uchun keng qo'llaniladigan vositalardir. Biroq, ular ham jiddiy muammolarga duch kelishmoqda. Aniq strategiyasiz grantlar va subsidiyalar turizmning umumiy maqsadlariga javob bermaydigan yoki muhim iqtisodiy, ijtimoiy yoki ekologik foyda keltiradigan loyihalarga yo'naltiriladi. Grantlar va subsidiyalar turizm o'sishiga yoki mahalliy iqtisodiyotga minimal ta'sir ko'rsatadigan loyihalarni qo'llab-quvvatlashi mumkin. Noto'g'ri yo'nalish investitsiyalarning yuqori rentabelligini ta'minlaydigan loyihalarga sarflanishi mumkin bo'lgan davlat mablag'larining isrof bo'lishiga olib keladi. Noto'g'ri taqsimlash va past samaradorlik riski O'zbekistonda turizmni rivojlantirish uchun resurslardan samarali foydalanishga jiddiy to'siq bo'ladi. O'zbekiston o'zining turizm sohasini kengaytirish uchun harakat qilar ekan, investitsiyalar iqtisodiyot, atrof-muhit va mahalliy jamoalar uchun barqaror, ijobiy natijalar berishini ta'minlash uchun ushbu xavflarni bartaraf etish juda muhimdir. Aniq turizmni rivojlantirish strategiyasi bo'lmasa, mablag'lar cheklangan ta'sirga ega yoki O'zbekistonning turizm salohiyatiga mos kelmaydigan loyihalarga yo'naltirilishi mumkin. Masalan, ekologik toza yoki madaniy jihatdan mos joylashtirish vositalaridan ko'ra hashamatli mehmonxonalar tarmog'iga ustuvorlik berish noyob madaniy tajribalarni izlayotgan xalqaro turistlarning manfaatlariga mos kelmasligi mumkin. Mablag'lar Samarqand va Buxoro kabi mashhur joylar yoki shaharlarga ajratilishi natijasida, boshqa istiqbolli hududlar esa e'tibordan chetda qoladi. Bu butun mamlakat bo'ylab turizmni rivojlantirishda nomutanosiblikni keltirib chiqaradi va O'zbekistonning turizm resurslaridan to'liq foydalanishga to'sqinlik qiladi.

Hashamatli kurortlar, tematik parklar yoki yirik mehmonxonalar kabi yirik sayyohlik loyihalari ko'pincha ko'zga ko'rinarligi va siyosiy jozibasi tufayli ko'proq e'tiborni tortadi. Biroq, bu loyihalar ko'pincha O'zbekistonning maqsadli bozoriga

mos kelmasligi mumkin, chunki bu bozor ko'pincha samimiy, haqiqiy tajribalarga qiziquvchi madaniy va tarixiy turistlarni o'z ichiga oladi. Yirik loyihalarga ortiqcha e'tibor qaratish mahalliy jamoalar uchun yanada barqaror va foydali bo'lgan kichikroq, jamiyatga asoslangan turizm tashabbuslaridan resurslarni tortib olishi mumkin. Bu rezidentlarga uzoq muddatli foyda kamroq keltiradigan turizm modeliga olib kelishi mumkin.

Turizm fondlarini ajratish jarayonida kechikishlar, ortiqcha xarajatlar va samarasizlikni keltirib chiqaradigan turli xil institutsional va murakkab protseduralarni o'z ichiga oladi. Ushbu byurokratik to'siqlar rivojlanayotgan turizm tendentsiyalariga tezda javob berishni yoki infratuzilma va xizmatlarni yaxshilash uchun shoshilinch ehtiyojlarni qondirishni qiyinlashtiradi. O'zbekiston murakkab byurokratiya va ma'muriy samarasizligi tufayli turizmni samarali rivojlantirishga to'sqinlik qiladigan ko'plab muammolarga duch kelmoqda. Bu muammolar ko'pincha tartibga solish nazoratining ko'p qatlamlilik, davlat organlari o'rtasidagi bir-birini takrorlovchi majburiyatlar va uzoq davom etadigan tasdiqlash jarayonlaridan kelib chiqadi. O'zbekistonda turizmning rivojlanishiga ta'sir etuvchi byurokratiya va ma'muriy samarasizlik bilan bog'liq asosiy muammolar quyidagilardir. Turizm loyihalari ko'pincha bir nechta tashkilotning roziligini talab qiladi, bu esa rivojlanish muddatlarini sezilarli darajada kechiktirishi mumkin. Byurokratik to'siqlar mehmonxonalar, dam olish maskanlari va transport obyektlari kabi zarur infratuzilmalarni qurishni sekinlashtiradi, bu esa mamlakatning turizm salohiyatini tez kengaytirish imkoniyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Uzoq tasdiqlash jarayonlari turistik loyihalarga qiziqqan, ammo zarur ruxsatnomalarni olishdagi kechikishlar va noaniqliklar tufayli tushkunlikka tushgan mahalliy va xorijiy investorlarni cho'chitishi mumkin. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi huzuridagi Turizm qo'mitasi va hududiy ma'muriy organlar kabi turli davlat tashkilotlari bir-birini takrorlovchi yoki o'zaro nomuvofiq keladigan hujjatlarga ega bo'lishi mumkin. Muvofiqlashtirishning yo'qligi korxonalar va loyiha ishlab chiquvchilar uchun

chalkashliklarni keltirib chiqaradi va barcha qoidalarga samarali rioya qilishni qiyinlashtiradi.

Korporativ vazifalar bir-biriga mos keladigan hollarda, resurslar ortiqcha vazifalar va takrorlanadigan harakatlarga sarflanishi mumkin, strategik turizm tashabbuslarini bajarish va murakkab ma'muriy talablarni qo'llab-quvvatlash zarurati turizm operatorlari, loyihalarni ishlab chiquvchilar va mahalliy korxonalar uchun xarajatlarni oshiradi. Ular muvofiqlikni ta'minlashda yordam berish uchun maslahatchilar va advokatlarni yollashlari kerak bo'lishi mumkin va turizm manfaatdor tomonlari marketing va xizmatlarni yaxshilash kabi o'sishga yo'naltirilgan faoliyatga sarmoya kiritishdan ko'ra, qoidalarga rioya qilish va byurokratik talablarga javob berish uchun vaqt va moliyaviy resurslarni sarflashadi. u buni qilishi kerak bo'lishi mumkin. Murakkab byurokratiya katta hujjatlar va muvofiqlik talablarini boshqarish uchun yetarli resurslarga ega bo'lmagan kichik va o'rta biznes sub'ektlari va mahalliy tadbirkorlar uchun salbiyroq bo'lib, kichik mahalliy jamoatchilik korxonalariga yakshanba kunlari kirish va raqobatlashish qiyin bo'lishi mumkin va bu turizm xizmatlarining xilma-xilligini cheklashi mumkin. Kichikroq, mahalliy korxonalar ko'pincha jamiyatga asoslangan va madaniy turizm uchun muhim ahamiyatga ega. Byurokratik qiyinchiliklar bu bizneslarning o'sishiga to'sqinlik qilishi mahalliy bandlik imkoniyatlarini cheklaydi va O'zbekistonning haqiqiy, mahalliy turizm tajribasini rivojlantirish qobiliyatini pasaytiradi.

Ekoturizm va madaniy tajribalarga qiziqishning ortishi kabi turizm talabining tez o'zgarishi nazorat qiluvchi organlardan tezkor harakat qilishni talab qiladi. Biroq, murakkab byurokratiya davlatning siyosatni moslashtirish va loyihalarni zamonaviy turizm tendentsiyalariga moslashtirish qobiliyatiga to'sqinlik qilishi mumkin. Qattiq byurokratik tuzilmalar turizmdagi innovatsiyalarga to'sqinlik qilishi mumkin. Masalan, uzoq muddatli tasdiqlash jarayonlari moslashuvchan va zamonaviy tartibga solish yondashuvlarini talab qiladigan mobil lager tajribalari yoki sarguzasht turizmi kabi yangi va noyob sayyohlik mahsulotlarini yaratishga to'sqinlik qilishi mumkin. Qonuniy talablarning noaniqligi yoki aniq

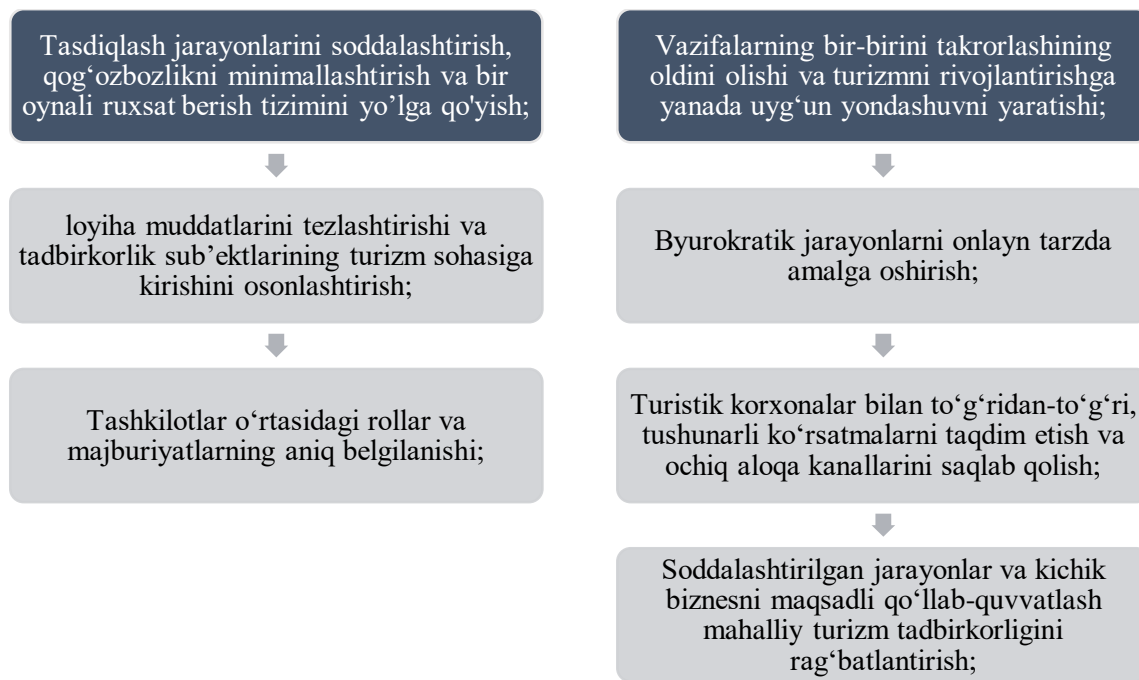
ko'rsatmalarning yo'qligi turizm operatorlari o'rtasida tushunmovchiliklarga olib kelishi mumkin. Aniq jarayonlar bo'lmasa, korxonalar bexosdan qoidalarni buzgani uchun kechikish yoki jarimalarga duch kelish ehtimoli ko'proq. Shaffoflikning yetishmasligi turizm operatorlari va investorlar o'rtasidagi ishonchga putur yetkazishi mumkin. Jarayonlar aniq belgilanmagan yoki notekis qo'llanilgandek tuyulsa, noaniqlik muhitini yaratadi, bu esa potensial investitsiyalarni to'xtatib qo'yishi va turizmning rivojlanishiga to'sqinlik qilishi mumkin.

Murakkab byurokratik tizimlar korrupsiya xavfini oshirishi mumkin, bunda ayrim shaxslar yoki korxonalar pora berish yoki tanish-bilishchilik orqali qoidalarni chetlab o'tishga harakat qilishlari mumkin. Bunday adolatsiz amaliyot noteng sharoitlarni yuzaga keltiradi, natijada ozchilik manfaatdor bo'ladi, halol biznes esa ko'proq to'siqlarga duch keladi. Korrupsiya va tanish-bilishchilik raqobatni buzishi mumkin, bunda ba'zi korxonalar xizmat sifati yoki samaradorligi emas, balki aloqalar yoki norasmiy to'lovlar orqali boshqalardan ustunlikka ega bo'ladilar. Bu esa turizm xizmatlarining umumiy sifatini pasaytiradi va beqaror biznes muhitini yaratadi. Ba'zi hollarda byurokratik muassasalar tomonidan jarayonlarni soddalashtirish yoki turizm bilan bog'liq tasdiqlar va qoidalarni yengillashtirishi mumkin bo'lgan islohotlarni joriy etishga qarshilik ko'rsatilishi mumkin. Bu qarshilik zarur yaxshilanishlarning amalga oshirilishiga to'sqinlik qilib, jarayonlarni eskirgan va samarasiz holatda qoldirishga olib kelishi mumkin.

Mamlakatlarga kirish vizalarni boshqarishning raqamli tizimlari yoki elektron vizalarni joriy etish kabi yangi turizm tashabbuslari byurokratik sotib olish va moslashuvchanlikni talab qiladi. Agar agentliklar ushbu o'zgarishlarga qarshilik ko'rsatsa yoki ularni qabul qilishda sustkashlikka yo'l qo'ysa, turizm jarayonlarini samarali modernizatsiya qilish qiyin bo'ladi. Turli hududlardagi murakkab va nomuvofiq soliq tuzilmalari turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalarni chalkashtirib yuborishi mumkin. Turistik operatorlar xarajatlarni hisoblashda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin, bu ularning moliyaviy rejalashtirishiga va turistlar uchun narxlarga ta'sir qiladi. Turizm bilan bog'liq bir nechta soliqlar yoki yig'imlar, masalan, mehmonxona soliqlari, ruxsatnoma to'lovlari yoki xizmat

solliqlari muvofiqlik yukini oshiradi. Ushbu murakkablik investitsiyalarni rag'batlantiradi va operatorlar uchun raqobatbardosh narxdagi xizmatlarni taklif qilishni qiyinlashtiradi.

Ushbu ma'muriy qiyinchiliklarni kamaytirish uchun O'zbekiston quyidagi rasmda ko'rsatilgan strategiyalarni ko'rib chiqishi mumkin:

1.2.3-rasm. O'zbekistonda iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish uchun ma'mur qiyinchiliklarni kamaytirish uchun strategiya bosqichlari.¹⁰

Murakkab byurokratiya va ma'muriy past samaradorlik O'zbekistonda turizmni rivojlantirishda jiddiy muammolarni keltirib chiqarmoqda. Soddalashtirilgan jarayonlar, shaffof bitimlar va raqamli yechimlarga ustuvor ahamiyat berish orqali mintaqa ko'proq sarmoyalarni jalb qilishi, mahalliy turizm tashabbuslarini qo'llab-quvvatlashi va turizm sohasida biznesning umumiy qulayligini oshirishi mumkin. Ushbu o'zgarishlar O'zbekistonning raqobatbardoshligini oshirishi, turizm o'sishini tezlashtirishi va imtiyozlar keng aholiga yetkazilishini ta'minlashi mumkin. Mablag'larni boshqarish, loyihalarni monitoring qilish va muvofiqlikni ta'minlash bilan bog'liq ma'muriy xarajatlar turizmni haqiqiy rivojlantirish uchun mavjud bo'lgan resurslar miqdorini kamaytirishi mumkin. Agar monitoring jarayonlari yaxshi muvofiqlashtirilmagan

¹⁰ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

bo'lsa, bu mablag'larning samaradorligini cheklaydi. Ba'zi hollarda mablag'lar ob'ektiv mezonlarga emas, balki siyosiy aloqalar asosida ajratiladi, bu esa resurslardan samarasiz foydalanishga olib keladi. Sektorning umumiy o'sishini kapitalni unchalik sezgir bo'lmagan yoki kengroq turizm strategiyasiga mos kelmaydigan loyihalarga yo'naltirish orqali kamaytirish mumkin. Shaffof hisobot bermasdan ajratilgan mablag'larning ta'sirini kuzatish yoki manfaatdor tomonlarni loyiha samaradorligi uchun javobgarlikka tortish qiyin. Ushbu hisobdorlikning yo'qligi mablag'larning yo'naltirilishiga yoki noto'g'ri ishlatilishiga olib kelishi mumkin, tuzatish uchun kam murojaat qilinadi.

Agar turistik mablag'lar to'g'ri muvofiqlashtirilmagan holda ajratilayotgan bo'lsa, ortiqcha loyihalar yoki xizmatlar xavfi mavjud. Misol uchun, bir nechta axborot markazlari yoki shunga o'xshash diqqatga sazovor joylarni yaqin joyda qurish kam rivojlangan hududlarga yaxshiroq taqsimlanishi mumkin bo'lgan resurslarni isrof qilishi mumkin. Ayniqsa, agar turizm loyihasi investorlar va xalqaro manfaatdor tomonlarga taraqqiyotni ko'rsatadigan va aniq va tezkor natijalarni beradigan tarzda ishlab chiqilgan bo'lsa, takroriy loyihalarga ketadigan mablag'lar jamoat ta'limi dasturlari, atrof-muhitni muhofaza qilish yoki raqamli marketing tashabbuslari kabi qo'shimcha yordam berishi mumkin. Ushbu qisqa muddatli qiziqish barqaror, uzoq muddatli infratuzilma va dasturlarga emas, balki osonlikcha hayotga tatbiq etiladigan loyihalarga sarflashga olib keladi, bu barqarorlik mezonlarini birlashtirmasdan qisqa muddatli daromad uchun moliyalashtiriladigan quyidagi loyihalar uchun bosim o'tkazilishi, ekologik zarar va resurslarning kamayishi mumkin. Masalan, ekologik jihatdan sezgir hududlarning jadal rivojlanishi landshaftlarga zarar yetkazishi va uzoq muddatli turizm salohiyatini pasaytirishi mumkin.

Inson resurslarini o'qitishga sarmoya kiritmasdan, mablag'larni birinchi navbatda jismoniy infratuzilma va diqqatga sazovor joylarga yo'naltirish operatsion samarasizlikka va xizmat ko'rsatish sifati muammolariga olib kelishi mumkin. Turizm sohasini to'liq qo'llab-quvvatlash uchun mablag'lar mahalliy tajriba va mehmondo'stlik ko'nikmalarini shakllantiradigan ta'lim dasturlariga yo'naltirilishi

kerak. Agar to'g'ri qo'llab-quvvatlangan, mahalliy jamoalar turizmga muhim rol o'ynashi mumkin, ammo mablag'lar mahalliy aholini jalb qiladigan va foyda keltiradigan tashabbuslarga yo'naltirilmasa, ular amaliy faoliyatdan chiqarib tashlanishi mumkin. Jamiyat ishtirokining yetishmasligi resurslardan kamroq foydalanishga va turizmni barqaror rivojlantirish uchun o'tkazib yuborilgan imkoniyatlarga olib kelishi mumkin.

Ushbu risklarni bartaraf etish uchun O'zbekiston quyidagi yondashuvlarni baholashi mumkin:

Turizmni rivojlantirishning keng qamrovli, uzoq muddatli strategiyasini ishlab chiqish har bir loyihaning o'sish va barqarorlikka katta hissa qo'shishini va milliy turizm maqsadlariga muvofiq moliyalashtirilishini ta'minlaydi.

Shaffof hisobot tizimlari va mustaqil auditlarni joriy etish korrupsiya, favoritizm va mablag'larni suiste'mol qilishning oldini olishga yordam beradi, resurslarning eng samarali loyihalarga yo'naltirilishini ta'minlaydi.

Ishchi kuchini o'qitish va jamiyatni rivojlantirish uchun resurslarni taqsimlash xizmat sifatini yaxshilashi, mahalliy ishtirokni rag'batlantirishi va umumiy sayyohlik tajribasini yaxshilashi mumkin.

Muayyan natijaga asoslangan samaradorlik ko'rsatkichlari va muntazam baholashni joriy etish orqali O'zbekiston moliyalashtiriladigan loyihalar samaradorligini yaxshiroq kuzatishi va moliyalashtirish ajratmalariga ma'lumotlarga asoslangan tuzatishlar kiritishi mumkin.

Kichik miqyosdagi, jamiyatga yo'naltirilgan tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash turistik imtiyozlarni mintaqalar bo'yicha yanada adolatli taqsimlash, mahalliy jalb qilishni oshirish va barqaror amaliyotlarni targ'ib qilish mumkin.

1.2.4-rasm. Turizm sohasida investitsiyalarni jalb qilishda risklarni bartaraf etish uchun yondashuvlarni baholash imkoniyatlari.¹¹

Mablag'larning ko'zlangan natijalarga erishishini ta'minlash uchun loyihalarning samarali monitoringi va baholanishi zarur. Tegishli monitoring mexanizmlari bo'lmasa, loyihalar kutilgan foydalarni beryaptimi yoki yo'qligini baholash qiyinlashadi, bu esa noto'g'ri taqsimlash xavfini oshiradi. Turizm

¹¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

loyihalari ko'pincha aniq, natijaga asoslangan ko'rsatkichlarga ega emas, bu esa taraqqiyotni kuzatishni qiyinlashtiradi. Mablag'lardan samarasiz foydalanish, muvaffaqiyatni haqiqiy ta'sir emas, balki loyihani amalga oshirish asosida baholashdan (masalan, sayyohlar sonining ko'payishi, jamiyat uchun daromadning oshishi, atrof-muhitning yaxshilanishi) iborat.

Xulosa qilib aytganda, noto'g'ri taqsimlash va samarasizlik xavfini bartaraf etish O'zbekiston uchun turizm sohasining salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish uchun juda muhimdir. Mablag'larning samarali yo'naltirilganligini, shaffof boshqarilishini va barqarorlik maqsadlariga muvofiqligini ta'minlash orqali O'zbekiston ham iqtisodiy o'sishni, ham uzoq muddatli madaniyatni saqlashni qo'llab-quvvatlaydigan turizm sohasini rivojlantirish mumkin.

Subsidiya bilan ta'minlangan korxonalar doimiy qo'llab-quvvatlashga tayanishi mumkin, bu ularning mustaqil ishlash qobiliyatini cheklaydi. Ushbu bog'liqlik innovatsiyalar va tadbirkorlikni bo'g'ib qo'yishi mumkin, chunki korxonalar barqaror biznes modellarini ishlab chiqishdan ko'ra ko'proq subsidiya talablarini qondirishga e'tibor qaratadilar. Ko'pgina grantlar va subsidiyalar qisqa muddatli asosda beriladi, bu esa oluvchilarni uzoq muddatli barqarorlikdan ko'ra darhol natijalarni birinchi o'ringa qo'yishga olib kelishi mumkin, bu esa kelajakda mo'ljallangan jozibadorlikka zarar yetkazishi mumkin.

Kichikroq yoki mahalliy turizm korxonalari ko'pincha ariza berishning murakkab jarayonlari, qat'iy muvofiqlik mezonlari yoki mavjud mablag'lardan xabardor emasligi tufayli grantlar va subsidiyalardan foydalanishga qiynalishadi. Byurokratik jarayonlarni boshqarish va moliyalashtirishni ta'minlash uchun resurslarga ega bo'lgan yirik kompaniyalar grant va subsidiya dasturlarida ustunlik qilishi mumkin, bu esa mahalliy yoki kichik korxonalarining foyda olish imkoniyatlarini kamaytiradi. Grant va subsidiya dasturlarini boshqarish ko'p qog'ozbozlik, ko'p vaqt talab qiladigan jarayonlar va ma'muriy xarajatlarni o'z ichiga oladi. Ushbu murakkablik potensial talabgorlarni to'xtatib qo'yishi va mablag'larni jalb qilishni sekinlashtirishi, turizm loyihalarini kechiktirishi mumkin. Ushbu dasturlarni nazorat qilish, monitoring qilish va auditdan o'tkazish xarajatlari

sezilarli bo'lishi mumkin. Ushbu xarajatlar turizmni rivojlantirish uchun mavjud bo'lgan mablag'lar miqdorini kamaytirishi va dasturning umumiy samarasizligini oshirishi mumkin.

Grantlar va subsidiyalarni taqsimlash korrupsiyaga moyil bo'lishi mumkin, mablag'lar ba'zan ijtimoiy foyda uchun eng yuqori salohiyatga ega bo'lgan loyihalarga emas, balki siyosiy jihatdan bog'liq bo'lgan subyektlar yoki shaxslarga yo'naltiriladi. Shaffof jarayonlar va mustahkam monitoring tizimisiz grantlar va subsidiyalardan belgilangan maqsadlarda foydalanish qiyin. Noto'g'ri boshqarish resurslarning isrof bo'lishiga va aholining davlat dasturlariga bo'lgan ishonchiga putur yetishiga olib kelishi mumkin. Ekologik ta'sirni hisobga olmagan holda yirik turistik loyihalarni subsidiyalash ortiqcha rivojlanishga olib kelishi, ekotizimlar, suv resurslari va mahalliy jamoalarga zarar yetkazishi mumkin. Dam olish maskanlari yoki kruiz portlari kabi loyihalar uchun subsidiyalar aholi gavjumligi, ifloslanish va biologik xilma-xillikning yo'qolishi kabi muammolarga hissa qo'shishi mumkin. Turizm infratuzilmasini davlat subsidiyalari orqali jadal kengaytirish mahalliy resurslarga bosim o'tkazishi mumkin, bu esa aholi gavjumligi va davlat xizmatlarining yomonlashuviga olib keladi, bu esa pirovard natijada aholining hayot sifatini va tashrif buyuruvchilar uchun tajribani pasaytiradi.

Yirik subsidiyalar, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda davlatlar uchun katta xarajat bo'lishi mumkin. Agar turizmdan olinadigan daromadlar kutilganidek oshmasa, davlat byudjeti taranglashishi mumkin, bu esa muhim xizmatlarda potentsial qisqarishlarga olib kelishi mumkin. Turizm subsidiyalariga ajratilgan mablag'lar ko'pincha sog'liqni saqlash, ta'lim yoki infratuzilmani rivojlantirish kabi boshqa sohalarga yo'naltiriladi. Ushbu muqobil xarajat, agar turizm loyihalari kutilgan foydani bermasa, muhim sohalarda kam moliyalashtirishga olib kelishi mumkin. Grantlar va subsidiyalarning turizm rivojiga haqiqiy ta'sirini baholash qiyin bo'lishi mumkin. O'lchanadigan samaradorlik ko'rsatkichlari bo'lmasa, mablag'lar ko'zlangan natijalarga erishganini aniqlash qiyin. Mablag'larning qanday ishlatilishi va erishilgan natijalar to'g'risida batafsil, ommaga ochiq ma'lumotlarning yo'qligi hisobdorlikni kamaytirishi mumkin. Grantlar va

subsidiyalar samaradorligini oshirish uchun vaqt o'tishi bilan shaffof hisobot berish va muntazam ravishda baholash zarur.

Grantlar va subsidiyalar ko'pincha allaqachon mashhur bo'lgan yo'nalishlar yoki mintaqalarga yo'naltiriladi, rivojlanayotgan hududlar esa e'tibordan chetda qolishi mumkin. Turizmning mavjud markazlariga bunday e'tibor berish mintaqaviy tengsizlikni kuchaytirishi va ba'zi hududlarni rivojlanmagan holda qoldirishi mumkin. Davlat tomonidan katta miqdorda subsidiyalar beriladigan hududlarda mahalliy investorlar o'zlarini kattaroq, subsidiyalanadigan loyihalar tomonidan siqib chiqarilgan deb his qilishlari mumkin. Bu unchalik mashhur bo'lmagan yo'nalishlarda xususiy sektor investitsiyalarini rag'batlantirishni kamaytirishi, mintaqaviy tafovutlarni yanada chuqurlashtirishi mumkin. Turizm grantlari va subsidiyalar ko'pincha siyosiy ustuvorliklarning o'zgarishiga duch keladi, bu esa moliyalashtirishning mavjudligi, muvofiqlik talablari yoki dastur maqsadlarining o'zgarishiga olib kelishi mumkin. Ushbu noaniqlik davlat yordamiga tayanadigan korxonalar uchun rejalashtirishni buzishi mumkin.

Subsidiya siyosati yoki muvofiqlik mezonlarining tez-tez o'zgartirilishi turizm operatorlari uchun noaniqlikni keltirib chiqarishi mumkin. Agar grant dasturi to'satdan tugatilsa yoki e'tiborni o'zgartirsa, uzoq muddatli rejalashtirishga tayanadigan korxonalar zarar ko'rishi mumkin. Davlat grantlari va subsidiyalari ko'pincha korxonalarni standart moliyalashtirish toifalariga to'g'ri kelmaydigan innovatsion yoki noyob loyihalarni amalga oshirishga to'sqinlik qiladi. Grantlar va subsidiyalar yirik kurortlar va bog'lar kabi an'anaviy turizm turlaridan ko'ra ekoturizm, madaniy turizm va jamoat turizmi kabi turizmning innovatsion turlarini targ'ib qiladi. Ekoturizm, madaniy turizm va xalq turizmi kabi turizmning innovatsion turlarini targ'ib qilish o'rniga yirik kurortlar va bog'lar an'anaviy turizm modellarini nomutasosib ravishda qo'llab-quvvatlashi mumkin.

Davlat grantlari va subsidiyalari turizmni rivojlantirishning muhim vositasidir, ammo ular samarasizlik, ekologik xavflar, noto'g'ri boshqaruv potentsiali va byudjet oqibatlarini kabi muammolarni keltirib chiqaradi. Ularning samaradorligini oshirish uchun grantlar va subsidiyalar barqarorlik, inklyuzivlik va shaffoflikka qaratilgan

holda puxta ishlab chiqilishi kerak. Uzoq muddatli ijtimoiy va ekologik manfaatlarga ega loyihalarga ustuvor ahamiyat beradigan muntazam monitoring, maqsadli ajratmalar va muayyan mezonlar ushbu muammolarni kamaytiradi va turizmni barqaror va adolatli rivojlantirishni davlat mablag'lari hisobidan qo'llab-quvvatlaydi.

1.3. Turizmni iqtisodiy mexanizmlar orqali rivojlantirishning xorijiy tajribani qo'llash yo'llari

Har bir mamlakatda turizmni rivojlantirishning ahamiyati iqtisodiy diversifikatsiya, daromadlarning o'sishi va milliy farovonlikni oshirish vositasi sifatida xalqaro pul tushumlari, bandlik, to'lov balansi va YaIMga turistik badallarni keng targ'ib qilishda ko'rinadi. Turizm sohasini rivojlantirishdan maqsad turizm asosiy daromad manbai bo'lgan va YaIMning katta qismini tashkil etishi mumkin bo'lgan rivojlanayotgan mamlakatlar uchun muhimdir. Buning sababi shundaki, ushbu mamlakatlarda ko'plab sanoat tarmoqlari yetarlicha rivojlanmagan va turizm sohasi kabi yuqori daromad keltirmaydi. Bu, ayniqsa, rivojlanish darajasi past bo'lgan mamlakatlarda yaqqol namoyon bo'ldi. Cheklangan hudud, aholining kamligi, tabiiy resurslarning yetishmasligi, davlatning asosiy iqtisodiy faoliyatini ishlab chiqarishdan masofa, tabiiy ofatlarning ta'siri, xalqaro savdoga bog'liqlik va boshqalar keskin ta'sir qiladi. Turizm sohasining jadal rivojlanishi iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga ham multiplikator ta'sir ko'rsatmoqda. Natijada investitsiyalarni jalb qilish faoliyati faollashtiriladi, yangi ish o'rinlari yaratiladi va kapital mablag'lar aylanmasi kengaytiriladi. Shu bilan birga, turizm-bu moliyaviy resurslarning keng imkoniyatlarini rivojlantirish va jalb qilish uchun yaxshi iqtisodiy muhitni talab qiladigan faoliyat turi bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun turizm sektori faoliyatining iqtisodiy jihatlarini ko'rib chiqish masalasi amaliy va nazariy ahamiyatga ega.

Ishlab chiqarish va sotish, iqtisodiyotni muvofiqlashtirish va boshqarish funksiyalarini bajaradigan turli xil iqtisodiy faoliyatni tashkil etadigan milliy iqtisodiyotning bir qismi sifatida turizmni moliyaviy qo'llab-quvvatlashni tahlil qilishga ayniqsa inqiroz davrida va zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida alohida

e'tibor qaratish lozim. Xavfsizlik mexanizmlarining (me'yoriy asoslar, moliyaviy xavfsizlik manbalari, moliyaviy mexanizmlar, rag'batlantirish, cheklovlar) ta'sirini va moliyaviy resurslarning boshqaruv tafsilotlariga moslashishdagi muvaffaqiyatini chuqur o'rganish kerak. Turizm sohasini moliyaviy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini samarali tashkil etish va amalga oshirishga bir qator o'ziga xos omillar to'sqinlik qilishi mumkin. Birinchidan, rivojlanayotgan mamlakatlarga nisbatan turizmda rivojlangan bozor iqtisodiyoti eksport salohiyatining keskin o'sishini hisobga olgan holda, muddat chegaralari tufayli moliyaviy qo'llab-quvvatlashni tashkil etishda muammo yuzaga kelmoqda. Ikkinchidan, moliyaviy resurslarning moliyaviy xavfsizligini tashkil etish odatda moliyaviy resurslarning etishmasligi, kapital resurslarining jozibadorligi tufayli yuqori xarajatlar sharoitida amalga oshiriladi va rivojlanayotgan mamlakatlarda odatda moliyaviy xavfsizlikni tartibga solish sohasidagi qoidalar, moliyaviy resurslarning muntazam va bosqichma-bosqich qo'llanilishiga muvofiq o'rnatilgan davlat siyosatida amalga oshiriladi.

Hozirgi vaqtda turizm sohasi jahon iqtisodiyotining eng daromadli va dinamik tarmoqlaridan biriga aylanmoqda. Shu bilan birga, rivojlanayotgan mamlakatlarda turizmni rivojlantirish ushbu soha faoliyatini cheklaydigan ko'plab muammolarga duch kelmoqda. Zamonaviy turizm muammolari siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlarga duch kelmoqda. Zamonaviy dunyoda xalqaro turizmga quyidagi omillar katta ta'sir ko'rsatmoqda:

- Demografik omillar (aholining mintaqaviy taqsimlanishi, hajmi, urbanizatsiya jarayonlari);
- Iqtisodiy omillar (ishlab chiqaruvchi kuchlarning evolyutsion rivojlanish darajasi, sanoatlashtirish va ilmiy-texnik inqilob, ijtimoiy-iqtisodiy tizimning tabiati, mehnat faoliyati, madaniy omillar darajasi, aholining ta'lim va kasbiy tuzilishi);
- Ijtimoiy omillar (madaniy an'analarning ta'siri va muayyan xatti-harakatlarning stereotiplari mavjudligi, qadriyatlar va din yo'nalishi);
- Ekologik omillar (doimiy yashash sifati va aholi farovonligi holati);

- Tabiiy omillar (iqlim va landshaft sharoitlari, ekzotik flora va faunaning mavjudligi, mineral suv manbalari);

- Siyosiy (xalqaro miqyosda siyosiy, madaniy va ilmiy aloqalarni kengaytirish, tashqi iqtisodiy aloqalar va ichki siyosatning barqarorligi, davlatning ijtimoiy siyosati);

Quyidagi 1.3.1-jadvalda turizmning asosiy iqtisodiy muammolari ko'rsatilgan.

1.3.1-jadval

Turizmni rivojlantirishning zamonaviy iqtisodiy muammolari¹²

Infratuzilma muammolari			
Yaxshi rivojlanmagan transport infratuzilmasi	Rekreasion va dam olish maskanlari sonining kamligi	Rivojlanmagan sog'liqni saqlash tizimi	Turar joy vositalarining yetishmasligi
Moliyaviy muammolar			
Investitsiyalar va moliyalashtirish manbalarining yetarli emasligi	Soliq yuki	Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash dasturlarining yetishmasligi	Katta risklar, sug'urta tizimining yaxshi rivojlanmaganligi
Tashkiliy va boshqaruv muammolari			
Samarali boshqaruv tizimining mavjud emasligi	Turli sohalarda nazoratning yetishmasligi	Ishonchli axborot manbalarining yetishmasligi	Malakali kadrlar salohiyati va ta'lim tizimining rivojlanmaganligi
Korrupsiya darajasi	Siyosiy ziddiyatlar	Milliy o'zlikni bosqichma-bosqich yo'qotish	Terrorizm, jinoyatchilik darajasining yuqoriligi

Rivojlanmagan infratuzilma rivojlanayotgan mamlakatlarda turizmning eng keng tarqalgan tizimli muammolaridan biridir. Har qanday mamlakatda turizm sohasini rivojlantirish uchun yaxshi yo'llar, uzluksiz elektr energiyasi va ichimlik suvi kabi asosiy omillarni hisobga olish kerak. Chet ellik sayyohlar ham birinchi navbatda o'zlari boradigan joylarda zarur infratuzilma va turar joy imkoniyatlari haqida o'ylashadi. AQSh, Frantsiya, Ispaniya va Germaniya kabi davlatlar turizm sohasini rivojlantirish bo'yicha etakchi davlatlardir. Ushbu mamlakatlarda xalqaro standartlarga javob beradigan ko'plab turar joylar, yuqori sifatli yo'l infratuzilmasi,

¹² Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

portlar va aeroportlar mavjud. Shu sababli infratuzilmaning etishmasligi, xalqaro standartlarga rioya qilmaslik va mamlakat poytaxtida markazlashtirish turizmni rivojlantirishga to'sqinlik qilishi mumkin.

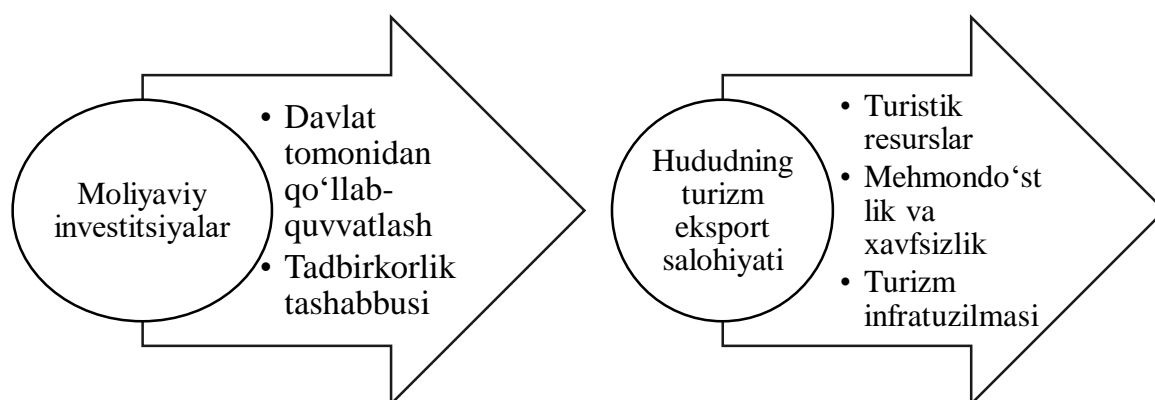
So'nggi yillarda turizm sohasiga va mamlakat iqtisodiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan eng muhim dolzarb masalalardan biri bu turizmga xavfsizlik va unga bo'layotgan tahdiddir. Boshqa tomondan, ushbu fenomeni va uning turli mamlakatlarga ta'siri juda yaxshi o'rganilgan va uning ta'siri turli tadqiqotchilar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda aniqlangan. Misol uchun, 1980-2005 yillarda rivojlangan Osiyoning yettita mamlakatida turizmga xavfsizlikka tahdidlarning ta'siri nolga yaqin edi, qolgan 35 ta rivojlanayotgan mamlakatlarda esa million aholiga bitta tahdidlar sodir bo'lishi bilan iqtisodiyotni 1,4% pasayishiga sabab bo'ldi. Masalan, rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyoti xorijiy investitsiyalariga juda bog'liq bo'lib, mamlakatda yuz beradigan tahdid va beqarorlik qo'rquvi investorlarning turizm sohasidagi qarorlariga salbiy ta'sir qiladi. Bundan tashqari, rivojlanayotgan mamlakatlarda davlatlar tahdidlarga qarshi kurash bahonasini siyosiy rejimni kuchaytirish uchun asos sifatida ishlatishadi.

Turizm bilan bog'liq yana bir muhim iqtisodiy muammo - bu investitsiya va moliyalashtirish manbalarining yetarli emasligidir. Turizm dunyodagi eng yirik ish beruvchilardan biri ekanligini va uning rivojlanishi iqtisodiy sohaga katta foyda keltirishini hisobga olsak, bu jiddiy muammo. Rivojlanayotgan mamlakatlarda turizm o'z salohiyati jihatidan unchalik xarakterli emas va ko'pincha davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimiga ega emas. Bundan tashqari, turizm sohasida soliqni rag'batlantirish dasturi mavjud emas va sug'urta sektori xavfni kamaytirish uchun yaxshi shakllanmagan. Bu juda sekin rivojlanayotgan va tabiiy resurslarni iste'mol qilish va sotishga ustuvor ahamiyat beradigan turizmning rivojlanishiga olib keldi. Ammo iqtisodiyotning boshqa muhim jihatlariga e'tibor bermaslik ko'pincha mamlakatdagi iqtisodiy inqirozlarga va kelajakdagi turizm jozibadorligini yo'qotishiga yordam beradi.

Ushbu sohadagi moliyalashtirish muammosi korrupsiya omillari va yetarli sifatli inson resurslarining yetishmasligi bilan ham bog'liq. Turizm sohasidagi ta'lim

turizmni rivojlantirishga yordam beradigan asosiy omil bo‘lib, uning yetishmasligi rivojlanishning asosiy jarayonlari va ularning milliy iqtisodiyotga ta‘sirini tushunish to‘g‘risida jiddiy savollar tug‘diradi. Ko‘pgina rivojlanayotgan mamlakatlarda korrupsiya omillari hukumat va davlatning yuqori darajalariga chuqurroq kirib borish natijasida ular davlat va byudjet mablag‘larini o‘zlashtirish uchun qulay shart-sharoitlar yaratdilar. Korrupsiya sohani rivojlantirish uchun tizimni tashkil etishda halokatli omil hisoblanadi. Ba‘zi rivojlanish darajasi past bo‘lgan mamlakatlarda jinoyatchilik darajasi shunchalik yuqoriki, boshqalari o‘z fuqarolarini ushbu mamlakatlarga sayohat qilishdan ogohlantiradi. Bu turizmni rivojlantirish salohiyatiga halokatli zarba bo‘ladi.

So‘nggi paytlarda sog‘liqni saqlash tizimining rivojlanish darajasi mamlakatning yaxshi sayyohlik imidjini saqlashning nozik omiliga aylandi. 2020-yilda Covid-19 pandemiyasining tarqalishi shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab mamlakatlar kutilmagan vaziyatlarda nafaqat sayyohlar, balki mintaqa aholisi hayoti uchun ham kurasha olmadi. Turizmda xavfsizlik har doim ustuvor vazifa bo‘lib qoladi, shuning uchun xavfsizlik kafolatlaydigan va ta‘minlaydigan yechimlar davlatning to‘g‘ri yo‘nalishdagi birinchi qadami bo‘lishi kerak.

1.3.1-rasm. Turizm sohasi eksport salohiyatini rivojlantirish va qo‘llab-quvvatlashning asosiy elementlari.¹³

1.3.1-rasm moliyaviy, investitsiya va resurslarni qo‘llab-quvvatlashga asoslangan turizmning eksport salohiyatini rivojlantirish tizimini taqdim etadi. Bu

¹³ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

diagrammada turizm eksport salohiyatini oshirish uchun zarur omillar ko'rsatilgan. Davlat tomonidan moliyaviy yordam yoki imtiyozlar berilishi, turizm rivoji uchun muhim omil hisoblanadi. Shuningdek, turizm sohasida tadbirlarni tashkil etish va yangi g'oyalarni hayotga tatbiq etish bo'yicha tadbirkorlik tashabbuslariga ehtiyoj bor. Mintaqada madaniy, tarixiy yoki tabiiy joylarning mavjudligi turizmga qiziqishni kuchaytirdi. Turistlar uchun yoqimli va xavfsiz muhit yaratish turizmga juda muhimdir. Transport, mehmonxonalar va restoranlar kabi infratuzilmalar yaxshi rivojlangan bo'lishi kerak. Ushbu diagrammada mintaqadagi turizm moliyaviy investitsiyalar va turizm infratuzilmasi kabi omillar bilan birgalikda mintaqaning eksport salohiyatini oshirishga qanday yordam berishi mumkinligi ko'rsatilgan.

Bugungi kunda bu turizm sohasi jahon iqtisodiyotining eng daromadli tarmoqlaridan biri ekanligini, zamonaviy sharoitda jadal rivojlanib borayotganini va muhim iqtisodiy muammolarni hal etishga hissa qo'shayotganini ko'rsatmoqda.

Turizm sohasi dunyoning istalgan mamlakatining iqtisodiy va ijtimoiy sohasini rivojlantirish uchun muhim ahamiyat kasb etmoqda. Kirish va ichki turizmni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari mahalliy aholining hayot sifatini yaxshilash, qo'shimcha bandlikni oshirish, milliy xalqaro valyuta zaxiralarini to'ldirish va milliy byudjetning daromad qismini ko'paytirishning asosiy elementlari hisoblanadi.

Biroq, turizmning o'sishiga ko'maklashish uchun tegishli moliyaviy siyosatni amalga oshirish uchun sektorni barqaror va o'z vaqtida moliyaviy rag'batlantirish zarurati mavjud. Tarixiy jihatdan milliy moliyaviy siyosat ko'pincha moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va iqtisodiy o'sishni kafolatlash mexanizmi sifatida ishlatilgan. Moliyaviy mexanizmlar va ularning keng ko'lamli ilovalari, ushbu siyosatning bajarilishi, investitsiyalar va iste'molchilar talablari, uy xo'jaliklari daromadlarining iqtisodiy hajmini ochib beradi

Turizm sohasini moliyaviy qo'llab-quvvatlash bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular asosan operatsion mexanizmlar bilan bog'liq. Asosan, soha faoliyatning tegishli sohalarida - turar-joy transport vositalari va

umumiy ta'minot korxonalari, transport vositalari va ularning infratuzilmasi, ko'ngilochar ob'ektlar, hunarmandchilik do'konlari va boshqalarni moliyalashtirishni talab qiladi. Boshqa tomondan, ijtimoiy ta'sir shundaki, yangilangan infratuzilmadan nafaqat turistlar, balki mahalliy aholi ham foydalanadi.

Turizm sohasi tadqiqotchilari uni moliyalashtirish samaradorligini yuqori baholaydilar. Ularning barchasi shuni ta'kidlaydiki, bu nisbatan arzon narxlarda katta foyda keltirishi mumkin bo'lgan sohadir, chunki bu sohada kapital resurslari aylanmasi jahon iqtisodiyotining boshqa tarmoqlariga nisbatan o'rtacha ko'rsatkichdan 4 baravar yuqori va turizm infratuzilmasida bitta ish o'rni yaratish qiymati sanoatga qaraganda 20 baravar kam bo'lgan sohadir. Shuning uchun turizm sohasi uchun moliyaviy masalalarni hal qilish yuqori iqtisodiy ahamiyatga ega.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda turizmni rivojlantirish uchun qulay biznes muhiti yaratishda davlat yetakchi rol o'ynashi kerak. Pandemiya davrida xususiy moliyaviy tashabbuslar mavjudligiga qaramay, salbiy tendensiyalarni qaytarish uchun ko'proq harakat qilish kerakligini yana bir bor isbotladi.

Turizm sohasini davlat tomonidan moliyalashtirishning tashkil etilishi, shakli va ko'lami turizmning milliy iqtisodiyotdagi o'rni va roli bilan bevosita bog'liq holda baholanadi. Turizmni moliyalashtirish siyosatining asosiy yo'nalishi to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita iqtisodiy mexanizmlar orqali moliyalashtirish manbalari hisoblanadi. To'g'ridan-to'g'ri resurslar doirasida korxonaning o'z resurslari, davlat byudjeti va byudjetdan tashqari moliyalashtirish manbalari o'rtasida qaror qabul qilinishi kerak. Kapital manbalarini moliyalashtirishning bilvosita manbalari asosan qarz olish, xususiy va xorijiy kapital manbalari, soliq imtiyozlari orqali davlat korporativ fondlari sifatida qayta ishlatiladi. Moliyaviy-iqtisodiy inqirozdan chiqib ketish sharoitida va to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy manbalar orqali qo'llab-quvvatlash uchun cheklangan imkoniyatlar sharoitida moliyaviy qo'llab-quvvatlashning bilvosita shakllarining roli va ahamiyati oshishi kerak.

Jahon tajribasida turizm sohasidagi korxonalariga davlat moliyaviy yordamining quyidagi turlari ko'rsatiladi:

- ko‘p hollarda turizm loyihasini amalga oshirishning dastlabki bosqichida davlat tomonidan ajratilgan subsidiyalar;

- davlat tomonidan belgilangan tijorat banklarining imtiyozli foiz stavkalari o‘rtasidagi tafovutlarni qoplash va loyihaning amalga oshirilishini, uning butun moliyalashtirilishini nazorat qilish uchun imtiyozli kreditlar;

- kredit liniyalari va subsidiyalarni rivojlantirish uchun davlat yoki xususiy tijorat banklari tomonidan beriladigan foizli bonuslar va kreditlar turizmni kafolatlash;

- loyihaning moliyalashtirish uchun belgilangan shartlarga javob berish qobiliyatini baholash va kafolatdan samarali foydalanish xavfini baholash;

- tegishli turizm loyihalaridan oldin va keyin berilgan soliq imtiyozlari va chegirmalar ham yuqori daromad keltira boshlaydi.

Ammo shuni esda tutish kerakki, barqaror rejalashtirish turizmni moliyalashtirish va rivojlantirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish bilan mutanosib bo‘lishi kerak. Chunki turistlar oqimining ko‘payishi salbiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Buning natijasida narxlarning ko‘tarilishi, atrof-muhitning buzilishi va aholidan norozilikning kuchayishi yuzgaga keladi. Bu holatlar hozirda turizm sohasi rivojlangan va turistlar jalb qilishda yetakchi Ispaniyaning Kataloniya kabi ba’zi mintaqalarida kuzatilmoqda.

Shuning uchun faoliyatning ijtimoiy ahamiyati va o‘ziga xosligini, turizm sohasini rivojlantirishni hisobga olgan holda, moliyaviy muammolarni hal qilish tizimli yondashuvga asoslanishi va quyidagi fikrlarni o‘z ichiga olishi kerak:

- Milliy turizm mahsulotini yaratish uchun barqaror iqtisodiy rivojlanishga asoslangan turizm resurslaridan oqilona va samarali foydalanish;

- Turizm sohasidagi ijtimoiy-iqtisodiy va moliyaviy munosabatlarni tartibga solishga tizimli yondashuvni joriy etish, ochiq tartibga solish va ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlar orqali turizmni rivojlantirish;

- Zamonaviy infratuzilma mavjud bo‘lmasdan turizm sektorining vazifasi mumkin emas, shuning uchun moliyalashtirishning asosiy yo‘nalishi sifatida turizm infratuzilmasini rivojlantirish uchun mablag‘ to‘plash kerak;

- Milliy va xalqaro turizmni rivojlantirishni tashkil etish;

- Turizm sohasidan olinadigan daromadning ma'lum bir qismi xalqaro turizmni qo'llab-quvvatlashga va birinchi navbatda ichki turizm, turizm resurslari va infratuzilmasini yaxshilashga ajratilishi kerak.

Ichki turizm o'sish va rivojlanishda sezilarli cheklovlarga ega, shuning uchun turizm sohasida xizmatlarning eksport salohiyatini oshirish uchun iqtisodiy mexanizmlardan tobora ko'proq foydalanilmoqda. Ko'rinmas xizmatlarning eksport yo'nalishlari orqali to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita ish bilan ta'minlash turizm sohasini iqtisodiyot va moliyaning muhim tarkibiy qismiga aylantiradi. Moliyaviy qo'llab-quvvatlash biznesda risklarni kamaytirish va soliq imtiyozlarini olish imkonini beradi, ammo qo'shimcha investitsiyalar va yirik hujjatlar to'plamini talab qiladi. Shu sababli, turizm bozorining ko'plab ishtirokchilari ko'pincha xalqaro valyuta kurslarining o'zgarishi, bir tomondan, davlat yordami va subsidiyalarni taqdim etishga qat'iy talablar, ikkinchi tomondan jahon turizm bozorida yuqori raqobat tufayli davlat yordamisiz ishlashni afzal ko'rishadi.

Birinchiidan, iqtisodiy mexanizmlar mehmondo'stlik sohasida faoliyat yurituvchi mahalliy kompaniyalar faoliyatini rag'batlantirish, turistik yo'nalishlarning narx jozibadorligi va raqobatbardoshligini ta'minlash, turli mamlakatlardan sayyohlarni jalb qilish va pirovard natijada yangi ish o'rinlari yaratish, milliy iqtisodiyotning o'sishiga ko'maklashish va obodonlashtirish uchun mo'ljallangan.

Mavjud iqtisodiy mexanizmlar samarali bo'lishi uchun eksportchilar va importchilar, moliya institutlari va davlat o'rtasida ko'p tomonlama o'zaro aloqalar o'rnatish, samarali tashqi iqtisodiy siyosat o'rnatish, sug'urta kompaniyalari sug'urtalangan shaxslar oldidagi majburiyatlarini bajarishini ta'minlash va malakali kadrlar tayyorlash muhimdir. Shundagina yaratilgan iqtisodiy mexanizmlar to'liq samarali ishlaydi va bu esa o'z navbatida turizm sohasini samarali rivojlantirishga imkon beradi.

Quyidagi 1.3.2-jadvalda turizm eksportini qo'llab-quvvatlash uchun moliyaviy mexanizmlarni takomillashtirishning asosiy usullari ko'rsatilgan.

1.3.2-Jadval

Turizm xizmatlari eksportini qo'llab-quvvatlash uchun iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirishning asosiy usullari.¹⁴

Iqtisodiy mexanizm turi	Tavsifi
Imtiyozli kredit mexanizmi	Eksport kreditlarining mavjudligi ularni minimal xarajat bilan olish mumkinligini anglatadi. Masalan, undan kredit olish tartibini soddalashtirish, arizani baholash vaqtini qisqartirish va bank tomonidan tijorat taklifini berish vaqtini cheklash uchun foydalanish mumkin.
Xizmatlar eksporti sug'urtasini rivojlantirish mexanizmi	E'tirozlarni baholash, taklif etilayotgan xizmatlar doirasini kengaytirish, sug'urta kompaniyasi xodimlarining malakasini oshirish, kompensatsiya to'lovlarini davlat tomonidan nazorat qilish uchun Internet xizmatlarining mavjudligi, ushbu chora-tadbirlar sug'urta xizmatlari bozorini huquqiy munosabatlarning barcha ishtirokchilari uchun yanada ishonchli va qulay qiladi.
Soliq va soliq hisobi tizimini soddalashtirish mexanizmi	Soliq qonunchiligi doirasida ishlash uchun ko'plab mamlakatlarda turli xil soliq stavkalari hisobga olinadigan mahsulotlar va xizmatlarning alohida yozuvlarini yuritish zarur. Uni soddalashtirish uchun bojxona va soliq xizmatlari bilan birlashtirilgan elektron tovar ayirboshlash tizimlari yaratilmoqda, turizm sohasi uchun soddalashtirilgan soliq tizimlari joriy etilmoqda
Valyuta risklarini kamaytirish mexanizmi	Xalqaro valyuta kursi xavfini kamaytirish turizm kompaniyalari uchun juda muhimdir. Milliy valyutani barqarorlashtirish, ichki yakshanba mustaqilligini ta'minlash, sanoatni rivojlantirish, xizmatlar eksportining oldini olish, kapital resurslarining chiqib ketishini kamaytirish va mamlakat to'lov balansini oshirish muhimdir.
Yoqilg'i subsidiyalari mexanizmi	Kiruvchi turizmni rivojlantirish zarur aeroportlarga turistik reyslarni amalga oshiradigan aviatashuvchilarga davlat yoqilg'i subsidiyalarini taqdim etish orqali amalga oshirilishi mumkin

Turizm sohasi juda jadal rivojlanayotgan zamonaviy bozor iqtisodiyotida global moliyaviy inqirozlar va pandemiyadan keyin ham tez tiklanishga qodir bo'lgan biznes sohalaridan biridir. Turizm bozoridagi raqobatga qaramay, yirik va kichik korxonalar turizm kapital resurslarining jadal o'zgarishi bilan ajralib turadi va turizm ishtirokchilar soni va olingan daromadlar bo'yicha eng yirik tarmoq hisoblanadi. Garchi xalqaro turizm ko'plab salbiy oqibatlariga olib kelsa-da, mahalliy aholining turmush tarzi va an'analarini buzsa, inflyatsiyani oshirsa, atrof-muhitni buzsa va ifloslanishni keltirib chiqarsa-da, turizm sohasining samarali ishlashi ushbu kamchiliklarni qisman turizm sohasiga mablag'lar oqimini

¹⁴ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

iqtisodiyotga qo'shgan hissasini qo'llab-quvvatlash orqali kamaytirishga imkon beradi.

Turizm sohasini moliyaviy qo'llab-quvvatlash masalasi ayniqsa muhimdir, chunki turizmni rivojlantirish iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarini ham jonlantiradi va davlatning xalqaro obro'sini mustahkamlashga yordam beradi. Moliyaviy inqiroz davrida ko'pincha quyidagi soha sub'ektlarini to'g'ridan-to'g'ri moliyaviy qo'llab-quvvatlash va soliq imtiyozlari keng qo'llanilib kelmoqda.

Moliyaviy qo'llab-quvvatlash turizm sohasining quyidagi asosiy muammolarini hal qilishga yordam beradi:

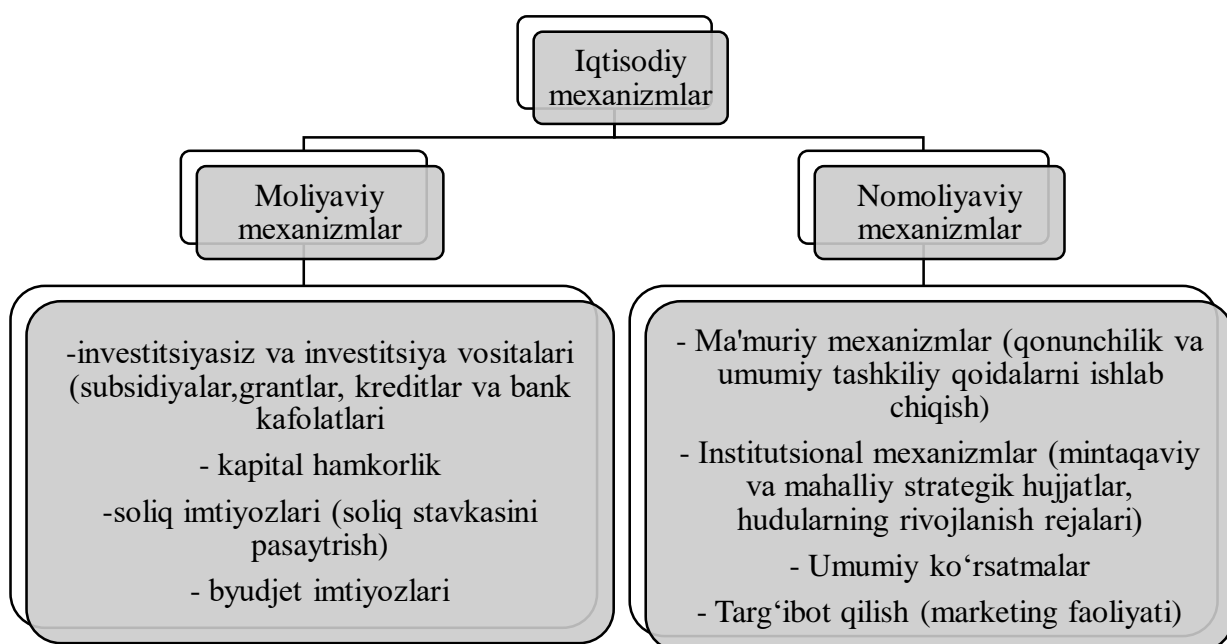
- moliyaviy xavfsizlikning eng yuqori darajasiga erishish;
- samarali moliyaviy xavfsizlik biznes modelini tanlash asosida ishlab chiqarilgan YAIM miqdorini maksimal darajada oshirish va mavjud moliyaviy resurslardan maksimal samaradorlikni ta'minlash;
- ishlab chiqarilgan YaIMni davlat ehtiyojlariga to'liq javob beradigan tarzda taqsimlash va qayta taqsimlash uchun ishonchli imkoniyatlarni yaratish;
- turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar va moliya bozori institutlari orqali olingan barcha mablag' va daromadlarni jalb qilish, xizmat ko'rsatish sohasi, ayniqsa turizm sohasini moliyaviy qo'llab-quvvatlash ehtiyojlarini har tomonlama qo'llab-quvvatlash uchun amalga oshiriladi.

Shu sababli, turizmni moliyaviy qo'llab-quvvatlashning asosiy maqsadi turizmni samarali va muvozanatli rivojlantirish uchun moliyaviy resurslarni taqsimlash va olib qo'yish uchun tegishli shart-sharoitlarni yaratishdir. Turizmni moliyaviy qo'llab-quvvatlash, asosan, operatsion mexanizmlar bilan bog'liq bo'lgan turli xil o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini hisobga olsak, ushbu muammolarni hal qilish uchun kompleks va uzoq muddatli yondashuv zarur.

Turizmni rivojlantirish iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy sohalarda mintaqa rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan iqtisodiy faoliyat majmuasi sifatida tan olingan. Davlat turizmni rivojlantirish siyosati doirasida chegara turizmi iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish vositasi va hayot sifatini yaxshilash usuli sifatida tushunilgan.

Turizm sohasining raqobatbardoshligini oshirish, mintaqaviy tafovutlarni muvozanatlash va potensialdan eng samarali foydalangan holda yangi ish o‘rinlari yaratishga qaratilgan 2022-2026 yillardagi milliy turizm siyosatining ustuvor yo‘nalishlari va chora-tadbirlari turizm sohasining raqobatbardoshligini oshirish, sohada bandlik va biznesni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan.¹⁵ Ushbu maqsadlarni amalga oshirish uchun iqtisodiy mexanizmlar majmuasidan foydalanish imkoniyatlarini beradi. Iqtisodiy mexanizmlar majmuasi moliyaviy tabiati jihatidan maqsadlarni ikki guruhga moliyaviy va nomoliyaviy mexanizmlar bo‘lish mumkin.

1.3.2-rasm. Iqtisodiy mexanizmlar klassifikatsiyasi.¹⁶

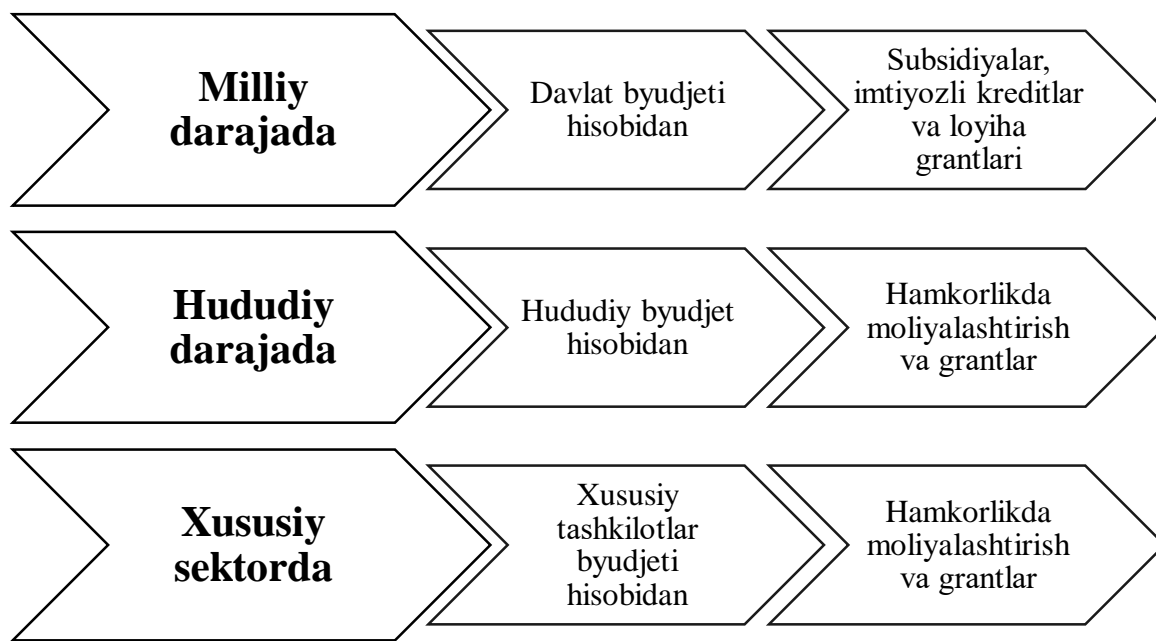
Ushbu sohaning ma'muriy va tashkiliy faoliyatlari bilan bog‘liq mexanizmlar turizm sohasi faoliyatining asoslarini yaratadi. Turizm sohasidagi qonun hujjatlarini ishlab chiqish va amalga oshirish davlat organlari zimmasidadir. Mintaqaviy darajada mintaqaviy avtonomiya turizm siyosati maqsadlarini amalga oshirishni qo‘llab-quvvatlash uchun tashkiliy mexanizmlardan foydalanishi mumkin. Amaliyotda qo‘llaniladigan tashkiliy mexanizmlarga misol sifatida turizm sohasidagi tadbirkorlik faoliyatini moliyalashtiradigan, mintaqaning madaniy va tarixiy salohiyatini qayta rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlaydigan, turizm xizmatlari

¹⁵ https://president.uz/oz/pages/view/strategy?menu_id=144

¹⁶ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

sifatini yaxshilaydigan tashkiliy tuzilmalar faoliyatini muvofiqlashtiradigan grantlar yoki turizm sohasidagi kichik va o'rta biznes korxonalari hujjatlarini qo'llab-quvvatlash mexanizmlari yoki grant dasturlari berilishi mumkin. Institutsional mexanizmlar, shuningdek, mintaqaviy avtonom tashkiliy tuzilmalar tomonidan turizm faoliyatini muvofiqlashtirishda foydalaniladigan muhim moliyaviy bo'lmagan mexanizmlardan biridir. Eng muhim institutsional mexanizm strategik rejalashtirish bo'lib, natijada strategik (konseptual) hujjatlar yaratiladi va ularning amaliy bajarilishi ta'minlanadi. Turizmni rivojlantirishda aniq vazifalarni bajarishi kerak bo'lgan tashkiliy tuzilmalarni boshqarish ham amalga oshirish jarayonining bir qismi bo'lishi mumkin. Mintaqaviy darajadagi bunday tashkiliy tuzilmaning misoli davlat tuzilmasida turizmni mintaqaviy va mintaqaviy tashkil etishdir. Mintaqaviy turizm tashkilotining turizmni qo'llab-quvvatlashdagi roli mintaqada turizm konsepsiyalarini shakllantirish va amalga oshirishda hamkorlik qilish va uning a'zolari faoliyatini, ayniqsa marketing faoliyatini, turizm mahsulotlarini yaratishni, tashrif buyuruvchilar uchun ko'ngilochar tadbirlarni tashkil etishda, madaniy va ijtimoiy sohada ishtirok etishdan iborat. Turizmni rivojlantirishning moliyaviy bo'lmagan mexanizmlarini amalga oshirish nafaqat rivojlanish jarayoni, balki tashkiliy tuzilmani muvofiqlashtirish uchun ham belgilanadi. Shuningdek, u axborot va uslubiy yordam, marketing faoliyati va ijtimoiy media kabi boshqa moliyaviy bo'lmagan mexanizmlarni o'z ichiga oladi. Amaliy jarayonlarda turizmni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash uchun moliyaviy bo'lmagan mexanizmlardan foydalanish moliyaviy mexanizmlardan foydalanish bilan bog'liq. Turizm siyosatida qo'llaniladigan odatiy moliyaviy mexanizmlarga subsidiyalar, davlat subsidiyalari va imtiyozli kreditlar kiradi. Turizm faoliyatini qo'llab-quvvatlash uchun subsidiyalardan foydalanishning maqsadi benefitsiarlarga, sektor provayderlariga subsidiyalar berish, subsidiyalar miqdori, ajratish huquqlari, moliyalashtirish xarajatlari, birgalikda moliyalashtirish imkoniyatlari va boshqalar bilan bog'liq. Subsidiya manbalari davlat byudjeti, byudjetdan tashqari mablag'lar, xalqaro moliya institutlari mablag'lari, mintaqaviy byudjetlar, shahar byudjetlari yoki boshqa mikro darajadagi tashkilotlar hisobidan yaratiladi. Imtiyozli kreditlar va

sugʻurta faoliyatini rivojlantirish dasturlari turizmni rivojlantirishning muhim moliyaviy mexanizmi hisoblanadi. Qulay shart-sharoitlarga ega boʻlgan kredit dasturining maqsadi turizm korxonalariga moliyaviy kapital resurslaridan foydalanish imkoniyatini berishdir. Sugʻurta dasturi jismoniy yoki korporativ organning boshqa yoʻnalishdagi majburiyatlaridan iborat.

1.3.3-rasm. Turizmni rivojlantirishni qoʻllab - quvvatlash uchun moliyaviy mexanizmlardan foydalanishda uch turdagi subʼektlarga yoʻnaltirilganligi.¹⁷

Yuqoridagi 1.3.3-rasmda turizmni rivojlantirishni qoʻllab - quvvatlash uchun moliyaviy mexanizmlardan foydalanishni qoʻllab-quvvatlanadigan faoliyat, benefitsiarlar va subsidiyalarning moliyaviy resurslari bilan tahlil qilish uchun tuzilgan. Qoʻllab - quvvatlash uch turdagi subʼektlarga yoʻnaltirildi:

- xususiy sektor darajasida– turistik mintaqada joylashgan turizm faoliyati bilan shugʻullanadigan korxonalar;
- davlat sektori darajasida– hududda turizm faoliyatini nazorat qiladigan davlat tashkilotlari va birlashmalari;
- mahalliy davlat xizmatlarini koʻrsatadigan tashkilot va hokimiyat organlari darajasida amalga oshiriladi.

¹⁷ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Turizmni mamlakat iqtisodiyotini tiklashga hissa qo'shishi mumkin bo'lgan iqtisodiy faoliyat deb hisoblash mumkin. Ushbu faoliyatni rivojlantirishdan kelib chiqadigan ijobiy ta'sirlarni tan olgan holda, turizm milliy, mintaqaviy va mahalliy darajada moliyaviy va moliyaviy bo'lmagan mexanizmlar orqali qo'llab-quvvatlanadi. Mintaqaviy darajada turizmni qo'llab-quvvatlashda foydalaniladigan mexanizmlar doirasida avtonom viloyatlarda davlat subsidiyalari tizimini ta'kidlashimiz kerak. Turizmni rivojlantirish dasturi doirasida turizmni qo'llab-quvvatlash iqtisodiyotning asosiy ishlab chiqarish tarmoqlarida, davlat va notijorat tarmoqlarida biznes yuritadigan tadbirkorlarning investitsiya faoliyatiga qaratilgan. Investitsiya faoliyatidan tashqari, davlat va notijorat sektorining marketing faoliyati va turizm sub'ektlarining hamkorligi ham keng qo'llab-quvvatlanadi.

Ushbu bo'limda turizmni milliy darajada qo'llab-quvvatlash uchun yo'naltiriladigan iqtisodiy mexanizmlarni tahlil qilib chiqamiz. Vakolatli boshqaruv tizimlari, turizmni moliyalashtirishda tashkil etilgan muassasalar va ularning roli, vazifalari yuqorida aytib o'tilganidek, ko'plab mamlakatlarda bir-biridan farq qiladi. Milliy iqtisodiy mexanizmlarning tahlili moliyalashtirish manbalariga, ularni taqsimlash va yo'naltirishga, shu jumladan asosiy benefitsiarlarni aniqlashga va ushbu vositalarni baholash imkoniyatlariga qaratilgan. Shuningdek, u turistik sanoatni soliqqa tortish, rag'batlantirish yoki xarajatlarning samaradorligi va samaradorligi muammosiga ham tegishli. Yevropadagi sayyohlik yo'nalishlarida ham so'nggi yigirma yil ichida moliyalashtirishning samarali modellarini izlamoqda, chunki davlat moliyalashtirish manbalari kamayib bormoqda. Institutsional davlat tuzilmalarining mavjudligi samarali moliyalashtirish uchun juda muhim hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasida turizmni qo'llab-quvvatlashni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan iqtisodiy mexanizmlarni moliyalashtirish manbalari, benefitsiarlar guruhleri, tayinlangan moliyaviy choralarning ta'siri va ularni baholash nuqtai nazaridan kelib chiqib amalga oshiriladi. Yana bir masala jamoatchilik tomonidan qo'llab-quvvatlashni samarali amalga oshirish masalasidir.

Turizm sohasidagi qonun turizmni rivojlantirishga bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatadigan jamoaviy va individual qarorlar uchun umumiy asos yaratadi.

Ko'pgina qoidalar, qonun chiqaruvchi, ga turizm siyosatini to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita tashkil etish deganda, ma'lum darajada, aslida tashkil etadigan barcha siyosiy darajadagi davlat organlari tomonidan taqdim etiladigan chora-tadbirlar majmui tushuniladi. Turli xil iqtisodiy mexanizmlardan foydalanish asosan turizmning mamlakat yoki mintaqa iqtisodiyotiga ta'siri bilan bog'liq. Turizmni qo'llab-quvvatlash YaIMdagi ulushi, bandlik va boshqa xususiyatlarga nisbatan kuchli turizm pozitsiyasiga ega mamlakat iqtisodiyotida muhim ahamiyatga ega. Moliyaviy bo'lmagan mexanizmlardan iqtisodiy mexanizmlar bilan birgalikda foydalanish mumkin. Ushbu iqtisodiy mexanizmlar asosan davlat byudjeti mablag'lari hisobidan qo'llab-quvvatlanadi. Iqtisodiy mexanizm davlat va xususiy tashkilotlarga bevosita yoki bilvosita moliyaviy yordam ko'rsatish zarurligini anglatadi. Turli xil iqtisodiy mexanizmlarni tayinlashga kelsak, davlat quyidagi variantlardan birini tanlashi mumkin:

- Xalqaro, milliy, mintaqaviy yoki shahar darajasidagi iqtisodiy mexanizmlar,
- Bilvosita mexanizmlar - bu turizm korxonalarining to'g'ridan-to'g'ri turizm sektorini qo'llab-quvvatlovchi mexanizmlardir. Turizmni rivojlantirishda davlatning roli va jozibadorligini innovatsiya, hamkorlik va investitsiya faoliyatini qo'llab-quvvatlashda ko'rish mumkin.

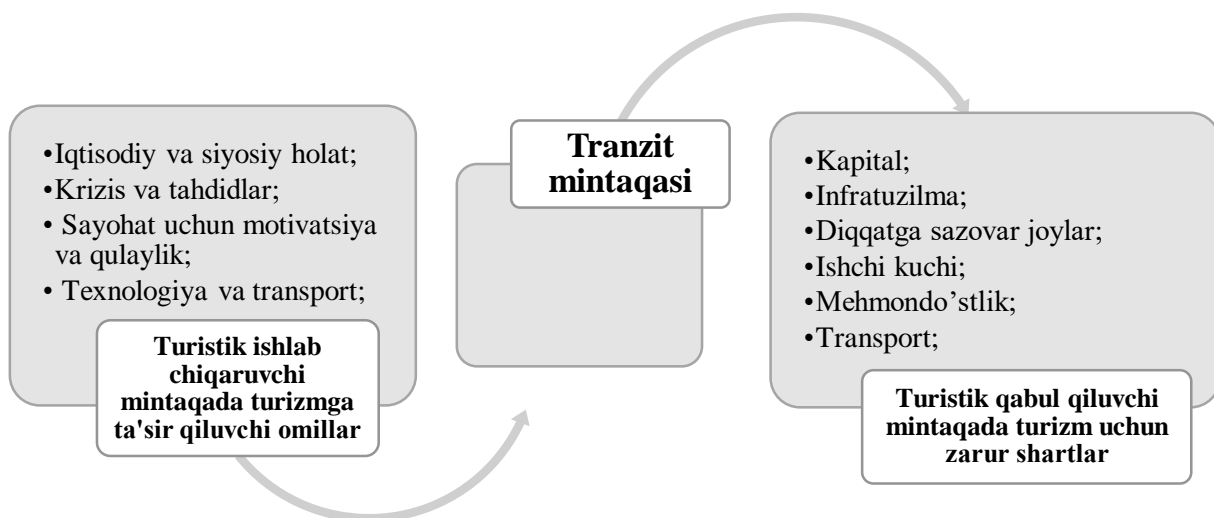
O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi brendlash va yangi xorijiy yakshanba kunlarini kashf etish, milliy turizm mahsulotlarini ishlab chiqish va sanoatni tartibga solish va muvofiqlashtirishda global tarqatish kanallarini yaratishga e'tibor qaratishi, turizm salohiyatiga ega bo'lgan sohalarda muvofiqlashtirish va hamkorlikni ta'minlashi kerak. Davlat darajasidagi turizm odatda turizmni qo'llab-quvvatlash bo'yicha qonun hujjatlariga muvofiq ishlab chiqiladi. Iqtisodiy mexanizmlarni amalga oshirish turizm sub'ektlariga moliyaviy yordamni taqsimlash va ularning samaradorligini baholashning mumkin bo'lgan usullari to'g'risida moliyaviy qarorlar qabul qilishni o'z ichiga oladi. Turizm sohasini qo'llab-quvvatlash uchun moliyalashtirish, shuningdek, davlat yoki xususiy sektor resurslaridan iborat bo'lishi mumkin. Davlat daromadlarining asosiy manbalari har xil turdagi soliqlar va yig'imlardir. Turizm sohasidagi davlat

darajasida va hududlarda faoliyat milliy korxonalar faoliyatini qo‘llab-quvvatlaydi va sektorga mablag‘ ajratish qoidalarini ta’minlaydi. Shuning uchun turizmni moliyalashtirish mexanizmlari tizimining daromadlari ham, xarajatlari ham qonunchilik bilan mustahkamlanishi kerak. Tashkilotlarni moliyalashtirish va turizmni kengaytirish asosan davlat tomonidan moliyalashtirishga bog‘liq bo‘lib, imkoniyatlarni xususiy manbalar hissasi bilan ham kengaytirish mumkin.

So‘nggi yarim asr davomida turizm dunyodagi eng kuchli ijtimoiy-iqtisodiy kuchlardan biriga aylandi. Xalqaro turizmda yuqori iqtisodiy o‘sish sur‘ati globallashuvning kuchayishi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, bu mahsulot, xizmatlar va odamlarni tashish uchun sarflanadigan xarajatlar va vaqtni kamaytiradi. Sanoat va kapital resurslari, shuningdek, kapitalistik jamiyatlarda shaxslarning iste’molini ko‘paytirdi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda turizm va rivojlanish konsepsiyasi fanga kirdi. Turizm sohasidagi barqaror rivojlanish dilemmasi kelajakdagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirish vositasi sifatida jozibador bo‘lsa-da, rivojlanish ko‘pincha hayotiy bo‘lmagan yoki faqat mahalliy elita uchun foydali va muhim bo‘lgan vaziyatlarni anglatadi. Turizmni rivojlantirish dilemmasini batafsil muhokama qilishdan oldin, turizm va rivojlanish tushunchalarini aniqlash muhimdir.

Turizmni tarmoqlari bir-biriga o‘zaro bog‘liq tizim sifatida tavsiflash mumkin. Bu turistik ishlab chiqaruvchi va turistik qabul qiluvchi mintaqalarni o‘z ichiga oladi va ular orasida turistlar sayohat qiladigan tranzit mintaqalar joylashgan. Turizmning asosiy xarakteristikasi shundaki, mahsulot qabul qiluvchi mintaqada turistik mahsulotni iste’mol qilinadi va bu mintaqa turistik destinatsiya deb ataladi. Turistik diqqatga sazovar joylarda turizm uchun infratuzilma, joyga kirish kabi zarur shartlar mavjud bo‘lishi kerak. Turizmga esa turistik mahsulotlar ishlab chiqaruvchi mintaqalarda bir qator tashqi omillar ham ta’sir qiladi. Turizmning ta’riflari umumiy elementlarni, shu jumladan norezidentlarning turli xil ta’sir ko‘rsatadigan yo‘nalishlarga sayohat qilishning vaqtinchalik xususiyatlaridan foydalanish huquqiga moyildir. Bundan tashqari, turizm birinchi navbatda dam olish uchun

mo'ljallangan va turistlarning ixtiyoriy harakatlarini o'z ichiga oladi. Turizm turistga va uning harakteriga ta'sir qilishi mumkin.

1.3.4-rasm. Turizmga ta'sir qiluvchi omilla va mintaqada turizm uchun shartlar majmui¹⁸

1.3.3-rasmda turizm rivojlanishi uchun ishlab chiqaruvchi, tranzit va qabul qiluvchi mintaqalardagi sharoit va omillarni ko'rsatmoqda. Diagrammani uch asosiy qismga ajratish mumkin:

1. Turistik ishlab chiqaruvchi mintaqada turizmga ta'sir qiluvchi omillar:
  - o Iqtisodiy va siyosiy holat - bu mintaqadagi iqtisodiy barqarorlik va siyosiy muhit sayyohlar oqimiga sezilarli ta'sir qiladi.
  - o Krizis va tahdidlar - mintaqada yuz berishi mumkin bo'lgan iqtisodiy inqirozlar, tabiiy ofatlar yoki xavfsizlik tahdidlari turizmga salbiy ta'sir ko'rsatadi.
  - o Sayohat uchun motivatsiya va qulaylik - turistlar uchun motivatsiya, qulay transport va xizmatlar turistlarni jalb qilish uchun muhim hisoblanadi.
  - o Texnologiya va transport - raqamli texnologiyalar va transport tizimining rivojlanishi sayohatni osonlashtiradi va turistlar uchun yanada qulaylik yaratadi.
2. Tranzit mintaqasi - bu turistlar bir hududdan boshqa hududga o'tayotgan yoki u yerda vaqtincha to'xtayotgan joy. Bu yerda to'g'ri infratuzilma va

¹⁸ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

xizmatlar mavjudligi turistlarning umumiy tajribasini yaxshilaydi. Tranzit hududda qulaylik va xavfsizlik bo'lishi turistlar oqimining davomiyligi uchun muhimdir.

3. Turistik qabul qiluvchi mintaqada turizm uchun zarur shartlar:

- Kapital - turizm sohasini rivojlantirish uchun mablag'larning mavjudligi (masalan, mehmonxonalar, xizmat ko'rsatish joylari qurilishi uchun).

- Infratuzilma - transport, aloqa, suv ta'minoti va energiya kabi infratuzilmaning yaxshi rivojlanganligi.

- Diqqatga sazovor joylar - hududdagi madaniy, tarixiy yoki tabiiy diqqatga sazovor joylar turistlarni jalb qiladi.

- Ishchi kuchi - mehmonxona va boshqa xizmat ko'rsatish sohalarida malakali ishchi kuchining mavjudligi.

- Mehmondo'stlik - mehmonlarga nisbatan yaxshi munosabat va xizmat ko'rsatish sifati turizm uchun muhim omillardir.

- Transport - turistlar uchun qulay transport tizimi, shu jumladan xalqaro aeroportlar, temir yo'l va yo'l tarmog'ini o'z ichiga oladi. Bu diagramma ishlab chiqaruvchi mintaqadagi sharoitlar, tranzit mintaqaning roli va qabul qiluvchi mintaqadagi turizm uchun zarur shartlar birgalikda turizm rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini ko'rsatmoqda.

Davlatlar turizmni iqtisodiyotni rivojlantirish strategiyasi sifatida targ'ib qilishining sabablari birinchi navbatda iqtisodiy samaralar hisoblanadi. Iqtisodiyotning tarmog'i sifatida turizm tashrif buyuruvchilar xarajatlari, xizmatlar eksporti, kapital resurslari qo'yilmalar, daromadlar va ish bilan bandlik jihatidan jahon iqtisodiyotining qolgan qismiga qaraganda tezroq o'sib bormoqda. Allaqachon xalqaro va ichki turizm global YAIM va bandlikning taxminan 10% foizini tashkil qiladi. Bundan tashqari, turizm boshqa sohalarga qaraganda pastroq boshlang'ich kapital resurslarini talab qiladi. Chunki, u tabiat, cho'l va meros ob'ektlari kabi mavjud tabiiy yoki texnogen diqqatga sazovor joylardan foydalanadi. Turizm sohasining rivojlanib borishi uning kutilmagan ekologik va ijtimoiy-madaniy ta'sirlaridan tobora ko'proq tashvishlar tug'dirmoqda. Shu bilan bir vaqtda, davlatlar iqtisodiy samarani maksimal darajada oshirish va xarajatlarni

minimallashtirish o'rtasidagi muvozanat turizmni rejalashtirish orqali asoslashga intiladi. Iqtisodiyotni liberallashtirish va global integratsiyaning kuchayishi natijasida milliy davlat sub'ektlari sifatida zaiflashgan deb da'vo qilinsa-da, davlatlar turizm strategiyasini shakllantirish va turizm sohasini tartibga solish orqali turizmni rejalashtirishda hali ham katta rol o'ynaydi. Xuddi shunday, aynan davlatlar asosan chet el manfaatlari va kapital resurslari tomonidan belgilanadigan turizmni rivojlantirish yo'lidan boradimi yoki mahalliy aholi va davlat uchun iqtisodiy manfaatlarni ta'minlashga intiladimi yoki yo'qligini aniqlay oladigan barqaror siyosatni o'rnatishga intilib boradi.

Olimlar dunyo bo'ylab turizmni rejalashtirish, siyosat va strategiyalarni ushbu mamlakatlarda sodir bo'layotgan kengroq rivojlanish jarayonlaridan kelib chiqib belgilanishi kerakligini taklif qilmoqda. Biroq, turizm siyosati kengroq iqtisodiy rivojlanish siyosatiga bog'liqligi ko'pincha e'tiborga olinmaydi. Hozirgi neoliberal tendensiyalardan so'ng, ko'plab davlatlarda turizm siyosati xususiy sektor orqali xalqaro valyuta tushumlari zarurligini ta'kidlamogda, ammo atrof-muhitga nisbatan salbiy ta'sir tobora ortib bormogda va jamoatchilikning keng ishtiroki va foyda taqsimotini talab qilmoqda. Masalan, O'zbekistonda turizm siyosati loyihasida o'zbekistonliklar, xususan, ilgari kam ta'minlangan guruhlar ishtirokini oshirish, xorijiy investitsiyalarni rag'batlantirish orqali turizmni rivojlantirish maqsadlari o'rtasidagi ziddiyat e'tirof etilgan.

Turizmni barqaror rivojlantirish dilemmasi bilan bog'liq yana bir muhim jihat bu mamlakatdan naqd pul oqimlarini chiqib ketishi bilan bog'liq. Naqd pul oqimlari darajasiga zararli bo'lgan to'rtta muhim jihatlar aniqlandi. Bular kapital resurslarning mavjudligi, mahalliy mulkchilik darajasi, mahalliy bandlik darajasi va mahalliy xizmatlar tarmoqlarini turizm bilan bog'lash qobiliyatidir. Turizm oziq-ovqat, qurilish, ishlab chiqarish va energiya kabi ko'plab mahalliy ishlab chiqarilgan mahsulotlarni jalb qilishi mumkin, ammo valyuta oqimlari chiqib ketishi yuqori bo'lishi ham mumkin. Chunki, sohaga yetkazib beruvchi tarmoqlar ko'pincha importga tayanadi. Turizmni barqaror rivojlantirish dilemmasining negizida turizm mahalliy darajada rivojlanishning eng dolzarb masalalariga qanday hissa qo'shishi

mumkinligiga e'tibor kuchaymoqda. Turizm vositasidagi mahalliy iqtisodiy rivojlanish tushunchasi mahalliy iqtisodiyot bilan aloqalarni mustahkamlash orqali ma'lum bir hududlar va ularning aholisi ehtiyojlarini qondirishga harakat qiladigan turizmni rivojlantirishga ishora qiladi. Markaziy Osiyoda mahalliy iqtisodiy taraqqiyotda turizmning roli tobora ko'proq e'tirof etilmoqda. Xuddi shunday, iqtisodiy samaralar va ijtimoiy-madaniy ta'sirlarning an'anaviy qarashlardan tashqariga chiqadigan va buning o'rniga turizmning murakkab o'zaro ta'sirini yanada tanqidiy baholaydigan tadqiqotlarga talab ortib bormoqda. Turizmning kam daromadli odamlarning turmush tarziga ta'siri bo'yicha ish joylaridan pul daromadlari, turli xil mahsulotlarni sotish va jamoaviy daromad aksiyalari, moliyaviy bo'lmagan ta'sirlarni o'z ichiga olgan moliyaviy ta'sirlarni aniqlashimiz mumkin. Bundan tashqari, institutsional tuzilmalarni rivojlantirish imkoniyatlari va mahalliy iqtisodiy qarorlarni qabul qilishda ishtirok etish kabi imkoniyatlarni kengaytirish ta'siri bo'lishi mumkin.

Turizmni rejalashtirish turizm siyosati bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u davlat faoliyati hisoblanadi. Boshqa tomondan, davlat siyosati atamasi davlatga tegishli bo'lib, kompaniyalar va tashkilotlar o'zlarining bandlik siyosati, atrof-muhit siyosati, reklama siyosati va boshqalarga ega bo'lishi mumkin. Biroq, davlatning roli bir qator o'zgaruvchilarga, shu jumladan siyosat yondashuvlarini tartibga soluvchi qadriyatlar to'plamiga qarab mamlakatlarda farq qilishi mumkin.

Iqtisodiyot barqarorlashtirish va tabiatni muhofaza qilish kabi boshqa sohalardagi turli xil davlat siyosati va tartibga solish yo'llari turizm siyosatiga ta'sir qilishini va turizmning o'sishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini tan olish muhimdir. Bundan tashqari, davlatlar turizm sohasida siyosatni ishlab chiqishdan tashqari, muvofiqlashtirish, tadbirkorlik faoliyati, turizmni targ'ib qilish va jamoat manfaatlarini himoya qilish kabi ko'plab boshqa rollarga ega. Rivojlanayotgan mamlakatlarda davlat darajasida turizmni rejalashtirish va turizm siyosatini ishlab chiqishda ba'zi muammolar keltirilgan. Bularga milliy rejalashtirish siyosatining yuqoridan pastga modeli va milliy darajadan mintaqaviy va mahalliy darajalarga muvofiqlashtirishning yetishmasligi kiradi. Bundan tashqari, davlat tarkibida turizm

bilan bog'liq masalalar bilan shug'ullanadigan turli vazirlik va tashkilotlar parchalanib, bir-biri bilan muvofiqlasha olmaydi.

Turizm iqtisodiy siyosat sohasidagi muhim mavzudir, chunki u kapital resurslari, moliya, mahsulotlar, bilimlar va odamlar oqimini juda katta miqyosda va shu bilan bog'liq global oqibatlarni o'z ichiga oladi. Xuddi shunday, turizmni ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasidagi tarmoq va aloqalarni aks ettiruvchi global tovar zanjiri deb hisoblash mumkin. Turizm global moliya institutlariga bo'ysunadigan keng qamrovli ishlab chiqarish va iste'mol jarayoni sifatida, imtiyozlarning teng taqsimlanmaganligi va turizmning mulkchilik tarkibi global va mahalliy darajada, turizmning mezbon jamiyatlarni madaniy tovarlashtirishdagi roli va global munosabatlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik kiradi. Shu sababli, xalqaro turizm global barqarorlikni qanday namoyon etishiga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, bu yerda mustamlaka davridan kelib chiqqan xalqlar o'rtasida teng bo'lmagan iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy tuzilmalar sifatida belgilanadi. Turizmning iqtisodiy siyosatning asosiy masalasi global turizmning turli xil usullari kuch va resurslardan foydalanish tengsizligining kamayishiga yoki ko'payishiga olib keladi.

Turistik korxonalar tashrif buyuruvchilarni jalb qilish, olingan daromadlarni sarflash va xususiy sektor bilan hamkorlik qilish orqali milliy iqtisodiy o'sishga hissa qo'shadi hamda ular birinchi navbatda ish bilan ta'minlash imkoniyatlari va manbalarini ta'minlash orqali mahalliy iqtisodiyotga hissa qo'shadi. Agar turizm mahsuloti yaxshi ishlab chiqilmagan bo'lsa yoki sifati past bo'lsa, xususiy turizm korxonalari uni bozorga chiqara olmaydi va xaridorlarni mahsulotni iste'mol qilishga jalb qila olmaydi.

Bugungi kunda turizm rivojlanayotgan mamlakatlarning iqtisodiy liberallashtirish jarayonida yetakchi tarmoq sifatida yuqori baholanmoqda. Shuning uchun, ko'plab davlatlar mahalliy iqtisodiyotni tiklash uchun turizmga murojaat qilishmoqda. Turizm boshchiligidagi rivojlanish yangi ish o'rinlarini yaratdi, mahalliy aholi daromadlarini oshiradi va mamlakat YaIMi salmog'iga ham sezilarli hissa qo'shmoqda.

1.3.4-jadval

Turizm sohasida davlatga iqtisodiy hissa qo'shadigan mexanizmlar va ularning manbalari.¹⁹

Davlatga iqtisodiy hissa qo'shadigan mexanizmlar turi	Daromad manbalari	Joylashtirish vositalari	Turoperatorlar
Soliq tushumlari	- Joylashtirish vositalaridan keladigan soliq tushumlari; - Oziq-ovqat va ichimliklar sotishdan soliq tushumlari.	- Joylashtirish vositalaridan keladigan soliq tushumlari; - Oziq-ovqat va ichimliklar sotishdan soliq tushumlari.	- Ekskursiyalar, sotib olingan mahsulot va xizmatlardan soliq tushumlari.
Marketing va investitsiyalar	- Ijtimoiy media, internet, broshyuralar va xalqaro tadbirlar, konvensiyalari orqali marketing; - Infratuzilma va texnologik materialarni sotib olishga investitsiyalar.	- Ijtimoiy media, internet va broshyuralar orqali marketing; - Infratuzilmaga investitsiyalar va asbob-uskunalar va qurilish materiallarini sotib olish.	- Ijtimoiy media, internet broshyuralar va xalqaro turizm savdo yarmarkalari orqali marketing; - Transport vositalariga investitsiyalar va xizmatlarni kengaytirish.
Turistik xarajatlar	- Oziq-ovqat, ichimliklar va esdalik sovg'alariga turistlar tomonidan qilingan xarajatlar.	- Joylashtirish vositasidagi xizmatlar va esdalik sovg'alariga turistlar tomonidan qilingan xarajatlar.	- Turpoerorlik xizmati va esdalik sovg'alariga turistlar tomonidan qilingan xarajatlar.
Boshqa xizmatlardan foydalanish	Uzbekistan Airways kompaniyasi va boshqa yo'lovchi tashish agentlari reyslaridan olingan tushumlar.	Turoperatorlar va turistik agentliklar	- Avtomobil ijaraga berish kompaniyalari - Turar joy va umumiy ovqatlantirish korxonalarini

1.3.4-jadvalda turizm sohasining davlat iqtisodiyotiga qo'shadigan hissasi turli yo'nalishlar bo'yicha batafsil ko'rsatilgan. Quyida har bir ustun turizm sektorining davlatga daromad keltiruvchi mexanizmlari va ularga bog'liq daromad manbalarini ochib beradi:

1. Soliq tushumlari

¹⁹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

- Daromad manbalari: Joylashtirish vositalaridan (mehmonxonalar, hostellar va boshqalar) keladigan soliq tushumlari, oziq-ovqat va ichimliklar sotishdan tushadigan soliqlar.

- Joylashtirish vositalari: Joylashtirish xizmatlaridan keladigan soliqlar, oziq-ovqat va ichimliklar sotishdan tushadigan soliqlar.

- Turoperatorlar: Ekskursiyalar, sotib olingan mahsulotlar va xizmatlardan keladigan soliq tushumlari.

2. Marketing va investitsiyalar

- Daromad manbalari: Ijtimoiy media, internet, broshyuralar va xalqaro tadbirlar orqali marketing, infratuzilma va texnologik materiallarni sotib olishga investitsiyalar.

- Joylashtirish vositalari: Ijtimoiy media, internet va broshyuralar orqali marketing, infratuzilma, asbob-uskunalar va qurilish materiallarini sotib olishga investitsiyalar.

- Turoperatorlar: Ijtimoiy media, internet, broshyuralar va xalqaro turizm savdo yarmarkalari orqali marketing, transport vositalari va xizmatlarni kengaytirishga investitsiyalar.

3. Turistik xarajatlar

- Daromad manbalari: Turistlar tomonidan oziq-ovqat, ichimliklar va esdalik sovg'alarga qilingan xarajatlar.

- Joylashtirish vositalari: Mehmonxonalar va boshqa joylashtirish xizmatlaridan foydalanish, turistlar tomonidan esdalik sovg'alarga qilingan xarajatlar.

- Turoperatorlar: Turoperatorlik xizmatlari va esdalik sovg'alarga qilingan xarajatlar.

4. Boshqa xizmatlardan foydalanish

- Daromad manbalari: Uzbekistan Airways va boshqa yo'lovchi tashish agentliklarining reyslaridan tushumlar.

- Joylashtirish vositalari: Turoperatorlar va turistik agentliklar xizmatlari.

- Turoperatorlar: Avtomobil ijarasi, turar joy va umumiy ovqatlanish korxonalari.

Bu jadval turizm sektorining davlat iqtisodiyotiga soliq tushumlari, marketing va investitsiyalar, turistik xarajatlar, hamda boshqa xizmatlardan foydalanish orqali qanday hissa qo‘shishini ko‘rsatmoqda. Turizm sohasiga jalb etilgan daromad manbalari, joylashtirish vositalari va turoperatorlar orqali davlat budjetiga daromad tushadi va iqtisodiyot rivojlanishiga yordam beradi.

Ko‘rinmas xizmatlar eksporti sifatida turizm har qanday moddiy mahsulotlar bilan bir xil iqtisodiy maqsadni amalga oshiradi, shu bilan birga boylik yaratadi va mahalliy aholining turmush darajasini oshiradi.

Turizmni rejalashtirish	<ul style="list-style-type: none"> • Turizmni rejalashtirish uchun asoslar • Turizmni rejalashtirish jarayoni • Turizmni rejalashtirish darajalari
Turizmni rivojlantirishning ta'sirlari	<ul style="list-style-type: none"> • Turizmni rivojlantirishning iqtisodiy ta'sirlari • Turizmni rivojlantirishning ijtimoiy-madaniy ta'sirlari • Turizmni rivojlantirishning ekologik ta'sirlari
O‘zbekistonda turizmning joriy holati	<ul style="list-style-type: none"> • Turistik xizmatlarni tartibga solish sohasidagi normativ hujjatlar • Turizm sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari • Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi huzurida Turizmni rivojlantirish qo‘mitasi boshqaruv tuzilmasi

1.3.5-rasm. Turizmni rivojlantirishni rejalashtirish tizimi.²⁰

1.3.4-rasmda turizmni rejalashtirish va rivojlantirish jarayonlarini, uning turli ta'sirlarini hamda O‘zbekistonda turizmning joriy holatini tahlil qilish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

1. Turizmni rejalashtirish

²⁰ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

- Turizmni rejalashtirish uchun asoslar: Turizmni rejalashtirishning sabablari, asosiy tamoyillari va maqsadlari tushuntiriladi. Bu rejalashtirishning zarurligi va u orqali turizm sohasining samaradorligini oshirish imkoniyatlari haqida izohlanadi.

- Turizmni rejalashtirish jarayoni: Rejalashtirish jarayonining bosqichlari, ya'ni maqsadlarni aniqlash, resurslarni baholash, strategiya ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonlari ko'rib chiqiladi.

- Turizmni rejalashtirish darajalari: Mahalliy, hududiy, milliy va xalqaro darajada rejalashtirish imkoniyatlari, har bir darajaning o'ziga xosligi va ahamiyati tushuntiriladi.

2. Turizmni rivojlantirishning ta'sirlari

- Turizmni rivojlantirishning iqtisodiy ta'sirlari: Turizm sohasining iqtisodiyotga qo'shgan hissasi, jumladan, ish o'rinlari yaratish, soliqlar tushumi va valyuta kirib kelishi haqida ma'lumotlar bilan izohlanadi.

- Turizmni rivojlantirishning ijtimoiy-madaniy ta'sirlari: Turizmning mahalliy aholi hayotiga va madaniy rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini, madaniy almashinuv va madaniy merosni saqlab qolish imkoniyatlarini ko'rsatadi.

- Turizmni rivojlantirishning ekologik ta'sirlari: Turizmning atrof-muhitga ta'siri, ekologik xavf-xatarlar, tabiiy resurslardan foydalanish va ularni saqlash masalalari muhokama qilinadi.

3. O'zbekistonda turizmning joriy holati tahlili

Turistik xizmatlarni tartibga solish sohasidagi normativ hujjatlar: Turizm sohasidagi qonun va qoidalar, turistik xizmatlarni tartibga solish bo'yicha amaldagi hujjatlar va ularning talablari haqida ma'lumotlar tahlil qilinadi.

Turizm sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari: O'zbekistonda turizmni rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari, strategik maqsad va vazifalari, jumladan, mahalliy turizmni qo'llab-quvvatlash, sayyohlik infratuzilmasini rivojlantirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish choralari ochib beriladi.

O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi huzurida Turizmni rivojlantirish qo'mitasi boshqaruv tuzilmasi:

Turizmni rivojlantirish qo‘mitasining tuzilishi va vazifalari, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi bilan bog‘liq masalalarda turizmni rivojlantirish bilan shug‘ullanish faoliyati tahlil qilinadi.

Bu rasmda turizmning rejalashtirilishi va rivojlanishi jarayonlarini, shuningdek, uning iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy va ekologik ta’sirlarini o‘rganish imkonini beradi. Shuningdek, O‘zbekistonda turizm sohasidagi amaldagi siyosat va muammolarni aniqlashga yordam beradi.

Rejalashtirish istalgan kelajakka erishish uchun hozirgi kunni tashkil qilishni anglatadi. Turizmni rejalashtirishning mahalliy aholi va turistlar uchun yaxshilangan kelajak uchun hozirgi vaziyat o‘rtasida muvofiqlashtirilgan o‘tish yoki bog‘lanishni ta’minlashga intiladi. Turizmni barqaror rivojlantirishni rejalashtirish atrof-muhitni muhofaza qilishni rejalashtirish atrofida bo‘lib, u rivojlanishning tabiati va yo‘nalishini aniqlash uchun amalga oshirilishi kerak. Biroq, turizmni rejalashtirish murakkab, chunki u bir nechta turizm sub’ektlarining qarashlari va manfaatlarini ba’zan juda xilma-xil maqsadlar bilan birlashtiradi. Mahalliy jamoatchilikni rejalashtirish jarayoniga kiritmaslik halokatli oqibatlariga olib kelishi mumkin. Turizmni rejalashtirishdagi qiyinchilik, ko‘plab mamlakatlarda davlat (va ko‘pincha xususiy kompaniyalar) turizmni rivojlantirishni rejalashtirish bo‘yicha kam tajribaga ega ekanligi va bunga kirishishni istamasligi bilan yanada murakkablashadi. Shunga qaramay, turizmni rejalashtirishga strategik rejalashtirish yondashuvlarining izchil kiritilganligini tasdiqlaydi, bu esa raqobat muhitini yaxlit tahlil qilishni rag‘batlantirdi, natijada turizm sub’ektlari o‘rtasida katta muvofiqlashtirish va hamkorlikni yuzaga keltiradi

Turizmni samarali boshqarish va rejalashtirish uchun zarur omillar quyidagilar:

risk bilan kurashish;

yechimlar yoki yondashuvlarni ko‘rib chiqish;

inqirozni boshqarish zarurligini oldini olish;

baholash uchun asos yaratib, muvaffaqiyatni aniqlash;

turizm sub’ektlari/xodimlarning ishtirokini oshirish;

nazorat qilib borish;

qaror qabul qilish uchun asos yaratish;
sifatni ta'minlash, o'sish va kengaytirish.

Turizmni rivojlantirish uchun samarali rejalashtirish kerakli qo'shimcha qilinadi. Ko'pgina davlatlar, korxonalar va xususiy sektor tashkilotlari yaqinda turizmni tadbirkorlik faoliyati sifatida qabul qildi, uni barqaror rivojlantirish bo'yicha tajriba yetishmasligi mumkin. Shuning uchun rejalashtirish ularga kerakli tushuncha va yo'l-yo'riq beradi. Turizm qishloq xo'jaligi, oziq-ovqat sanoati va ishlab chiqarish kabi keng ko'lamli tarmoqlarni qamrab oladi. U tabiatan tarqalib ketgan, chunki u boshqa ko'plab iqtisodiy tarmoqlarni kesib o'tadi. Shu sababli uni samarali rejalashtirish orqali boshqa tarmoqlarni to'g'ri muvofiqlashtirish va integratsiya qilishga erishish mumkin. Turizm mahsuloti asosan joylashtirish vositalari yoki diqqatga sazovar joylar kabi ma'lum bir ob'ektdan foydalanadigan xizmatdir. Faqat uni to'g'ri rejalashtirish va orientatsiya qilish orqali, turistlarga o'z ehtiyojlari uchun tegishli mahsulot yoki xizmatga yo'naltirilishini ta'minlaydi.

Iqtisodiy faoliyat sifatida turizm to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita foyda keltiradi, ularni faqat yetarli rejalashtirish va integratsiya orqali maksimal darajada oshirish mumkin. Iqtisodiy samara bilan bir qatorda turizm faoliyatidan kelib chiqadigan ijtimoiy-madaniy afzalliklar ham mavjud. Rejalashtirish nafaqat imtiyozlarni optimallashtiradi, balki turizmning salbiy ta'sirini teng ravishda kamaytiradi. Shuningdek, turizmni rivojlantirish mumkin bo'lgan atrof-muhitga ta'sirini hisobga olgan holda turizmni rivojlantirish intensivligi va hajmini aniqlash uchun oqilona rejalashtirish zarur. Turizmning barcha turlari, shu jumladan barqaror turizm salbiy ta'sir ko'rsatishi ba'zi sohalarda katta tashvish uyg'otmoqda. Biroq, tegishli rejalashtirish ushbu salbiy ta'sirlarni kamaytirishga yordam beradi va turizm resurslari yaqin kelajakda davom etishini ta'minlaydi.

Turistlarning qiziqishlari va turizmga bo'lgan talabi vaqt o'tishi bilan o'zgarib boradi, chunki sanoatdan yangilik izlash kuchayadi. To'g'ri rejalashtirish diqqatga sazovar joylar va xizmatlarni yangilashni ta'minlaydi va talabdan tashqari destinatsiyalarning yangi yoki zamonaviy tendensiyalarga moslashishini ta'minlaydi. Rejalashtirish, zarur bo'lgan inson resurslarini mijozlarga turistik

mahsulot ko'rinishida yetkazib berish uchun yetarli darajada malakali bo'lish uchun o'qitilishini ta'minlaydi. Bundan tashqari, turizm mahsulotini yetkazib berish tegishli tashkiliy tuzilmalar, marketing strategiyalari, siyosat va boshqa davlat nazorat organlarini joriy etishni talab qiladi. Faqat to'g'ri rejalashtirish bu barcha samaradorligini ta'minlash mumkin. Turizmni rivojlantirish davlat va xususiy sektorning muhim investitsiyalarini o'z ichiga oladi, ular batafsil rejaga muvofiq amalga oshirilishi kerak.

Yuqorida keltirilgan turizmni rejalashtirishning o'ziga xos omillaridan tashqari, turizm barqaror rivojlantirishda muhim vosita ekanligini va ish o'rinlarini yaratish, daromad olish va boshqa imtiyozlar olib kelishini ta'kidlaymiz. Bundan tashqari, turizm tabiiy va texnogen merosni muhofaza qilish va saqlash uchun yordam beradi. Boshqa tomondan, yomon rejalashtirilgan va nazoratsiz turizmni rivojlantirish turizmning o'zi bog'liq bo'lgan resurslarga ham zarar yetkazishi va umuman uning rivojlanishini ta'minlash uchun jamiyat talab qiladigan maxsus fazilatlarni yo'q qilishi mumkin.

Bunga qo'shimcha ravishda turizmni samarali rejalashtirish turistlar va mahalliy aholi tomonidan taqsimlanadigan yo'llar, suv va elektr energiyasi kabi infratuzilmani rivojlantirish yoki yangilashni talab qiladi. Turizmni rejalashtirish va rivojlantirish natijasida mahalliy aholi turistlar foydalanishi uchun o'z mulkini yaxshilashga undaydi va shu bilan ortib borayotgan qiymatdan foydalanadi. Turizmni rivojlantirish uchun rejalashtirishning muhimligini tan olish turizmni rivojlantirishda tegishli jarayonga rioya qilish kerakligini anglatadi. Aynan shu munosabat bilan keyingi bo'limda turizmni rejalashtirish jarayoni ko'rib chiqiladi.

Turizm ta'sirini o'rganish ushbu ta'sirlarni osonlikcha o'lchash va raqamlashtirish mumkinligi sababli emas, balki soha mutaxassisleri turizm yo'nalishlarga ma'lum iqtisodiy foyda keltiradi deb hisoblashlari sababli, ammo ba'zi hollarda salbiy ijtimoiy-madaniy va atrof-muhitga ta'sirlar iqtisodiy foydalarni osonlikcha qoplashi mumkinligini hisobga olib, yaqinda yanada keng qamrovli yondashuv amalga oshiriladi.

Turizmni rivojlantirishda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavf-xatarlarga qaramay, bir qator iqtisodiy foyda to'g'ri rejalashtirilgan va boshqariladigan turizm faoliyatidan kelib chiqadi. Ushbu foydalari to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita bandlik, pul daromadi, soliq daromadi va boshqa iqtisodiy sohalarda ishlatiladigan iqtisodiy qaytimlar imkoniyatlarini o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, turizm salohiyatini boylik qayta taqsimlash, iqtisodiyotni diversifikatsiyasi va to'lov balansiga ijobiy ta'sirlari ko'p mamlakatlarni qo'shimcha ravishda sohaga investitsiya qilishga undaydi.

Quyidagi mexanizmlar barqaror turizm salohiyatini ro'yobga chiqarishning samarali vositalari sifatida umumlashtirilgan bo'lib, ular xalqaro tashkilotlar, muassasalar, moliya institutlari, xususiy kompaniyalar, notijorat tashkilotlar va boshqa sayyohlik tashkilotlari bilan birgalikda kam rivojlangan hududlarda yashovchilar uchun kambag'allikni kamaytirishga yordam beradi.

- Turizm faoliyati bilan shug'ullanadigan korxonalarda rivojlanish darajasi past bo'lgan hududlarda yashovchilarni ish bilan ta'minlash;

- kam ta'minlangan fuqarolarni ish bilan ta'minlaydigan korxonalarining turizm korxonalariga tovarlar va xizmatlar yetkazib berish;

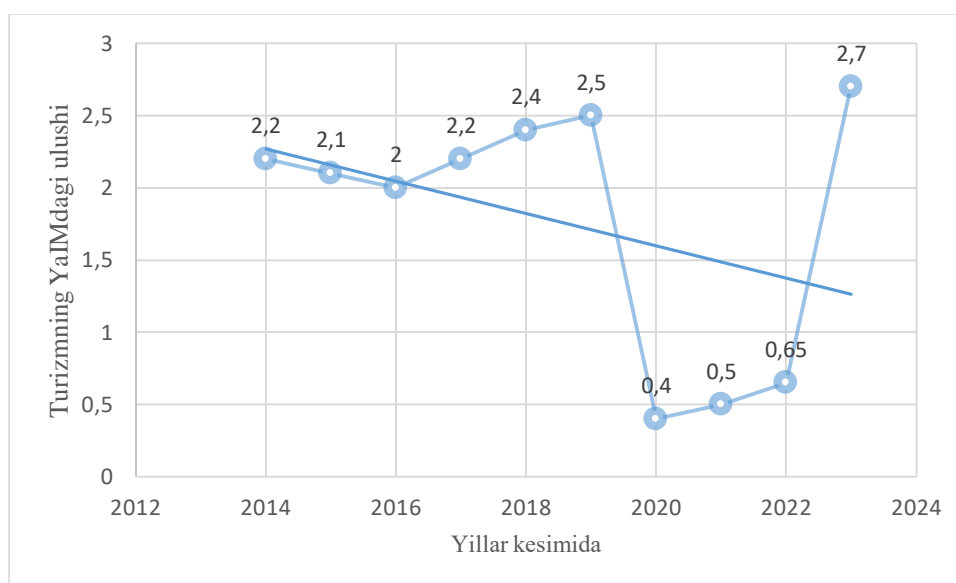
- Mintaqaning kam ta'minlangan aholisi tomonidan kichik, mikro yoki jamoat asosidagi turizm korxonalari yoki qo'shma korxonalarini tashkil etish va boshqarish;

- Sayyohlar va turizm korxonalari uchun soliqlar va yig'implardan olinadigan daromadlarni qayta taqsimlash;

- Sayyohlar va turizm korxonalari tomonidan ixtiyoriy moliyalashtirish va qo'llab-quvvatlash;

- Turizm tomonidan rag'batlantiriladigan infratuzilma investitsiyalari kam ta'minlangan aholiga bevosita yoki boshqa tarmoqlarni qo'llab-quvvatlash orqali ham foyda keltiradi. Yuqoridagi imtiyozlarga qaramay, turizmni rivojlantirish ba'zi hollarda iqtisodiy muammolarni keltirib chiqaribgina qolmay, naqd pul oqimini chiqib ketishi va inflyatsiya darajasini oshib ketishiga ham olib keladi. Turizmni rivojlantirishning iqtisodiy ta'siri quyidagi rasmda keltirilgan. Turizmni rivojlantirishning to'rtta o'ziga xos salbiy iqtisodiy ta'sirini ko'rib chiqilgan. Ulardan

birinchisi, turizm infratuzilmasini rivojlantirish xarajatlari ko'pincha juda katta, ayniqsa moliyalashtirish imkoniyati bo'lmagan ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlar duch keladigan muammolarni hisobga olgan holda turizmni rivojlantirish juda qimmatga tushadi. Tovar narxining inflyatsiyasi ham turizmni rivojlantirishning kutilmagan iqtisodiy oqibatlaridan biridir. Ko'plab sayyohlar rivojlangan mamlakatlardan keladi va ularning boyligi haqidagi tasavvur ko'pincha ularga sotilgan mahsulotlar uchun yuqori narxlarni olish g'oyasini keltirib chiqaradi. Biroq, bu tendensiya tez orada butun iqtisodiyot bo'ylab tarqalib, mahalliy aholi uchun ham yuqori narxlar belgilanishiga olib keladi.

1.3.6-rasm. O'zbekistonda - turizmning YaIMga bevosita hissasining yillar kesimida dinamikasi, 2014-2023 (YaIMga nisbatan yillik % ulushi)²¹

1.3.6-rasmda yillik YaIM (Yalpi ichki mahsulot) o'sish sur'atlarini (foizda) ko'rsatmoqda. 2014–2019-yillarda o'sish sur'atlari 2.0% dan 2.5% gacha bo'lib, iqtisodiy o'sish barqaror ko'rinadi. 2020-yil grafikda o'sish sur'ati 0.4% ga keskin tushib ketgan va bu COVID-19 pandemiyasining iqtisodiyotga ta'sirini anglatadi. 2021-2022 yillarda iqtisodiy o'sish biroz tiklangan, 2021-yilda 0.6% va 2022-yilda 0.65% ga yetgan. 2023-yilda esa pandemiyadan oldingi darajadagi o'sish sur'ati qayta tiklandi. Grafik COVID-19 pandemiyasining iqtisodiyotga ta'sirini va undan keyingi asta-sekin tiklanishni ko'rsatmoqda.

²¹ Uzstat.uz va uzbektourism.uz

Turizm sababli mamlakatdan valyuta oqimining chiqib ketishi turistik maqsadlar uchun mahsulotlar va xizmatlar yoki ishchi kuchini olib kirish natijasida yuzaga keladi. Bu turizm daromadlarini ushbu import qilinadigan narsalar uchun to'lash uchun ishlatilishiga olib keladi, natijada ushbu daromadning mahalliy iqtisodiyotdan tashqariga oqimi paydo bo'ladi. Turizmni rivojlantirish har doim kasalxonalar yoki maktablar kabi jamiyat va mahalliy iqtisodiyot uchun ishlab chiqilishi mumkin bo'lgan boshqa narsalar hisobiga amalga oshiriladi. Shuning uchun ushbu ob'ektlar va xizmatlar turizmni rivojlantirish uchun qo'shimcha xarajatlar talab qiladi.

Bundan tashqari, 2020-yilda O'zbekistonda YaIMda qo'shilgan qiymatning xizmatlar ulushi Yevropa va Markaziy Osiyodagi boshqa mamlakatlarga qaraganda kamroq bo'ldi. Global miqyosda xizmatlar tarmoqlar o'rtasida bandlik o'sishining eng yuqori egiluvchanligini namoyish etadi va odatda o'sib borayotgan iqtisodiyotda bandlikning o'sishiga katta hissa qo'shayotgan davlatlardan hisoblanadi. Shuning uchun turizm sohasi diversifikatsiya qilish uchun katta imkoniyat yaratadi, ayniqsa uning qiymat zanjirining multiplikator ta'sirini va uning ekotizimiga kiruvchi bir nechta tarmoqlarni hisobga olgan holda bo'ladi. Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi huzuridagi turizm qo'mitasi tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlar va O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi statistika agentligidan olingan ma'lumotlar asosida tahlil qilingan. Shuni ko'rsatadiki, mamlakat YaIMda turizm sohasida yaratilgan yalpi qo'shilgan qiymatning o'rtacha ulushi 2019-yildan 2021-yilgacha 4,3% ga yetadi. Pandemiyadan oldin 2019-yilda to'g'ridan-to'g'ri turizm sohasida ishlab chiqarilgan YaIM 14,102 trillion so'mni (1,6 milliard AQSh dollari) tashkil etdi. Bu mamlakat YaIMda turizm tomonidan to'g'ridan-to'g'ri yaratilgan yalpi qo'shilgan qiymatni 2,5% atrofida tashkil etdi va bu ko'rsatkich 2014-yildan beri doimiy bo'lib kelmada.

Turizmni rivojlantirishning ijtimoiy-madaniy ta'siri turizm mahsuloti ishlab chiqarilgan joyda iste'mol qilinishi muqarrar ravishda mahalliy jamiyat va uning madaniyatiga ta'sir ko'rsatishini anglatadi. Mahalliy aholi hamda turist o'rtasidagi o'zaro hamjamiyatning asosiy qiymati va mantiq tizimi ta'sir salohiyatga ega bo'lib,

individual xulq, diniy e'tiqodi, ijtimoiy munosabatlar, turmush tarzi, jamoa tuzilishi va an'analar bilan bog'liq bo'lgan munosabatlarni belgilab beradi. Mahalliy aholi hamda turist o'rtasidagi o'zaro aloqasi bo'lib o'tadigan uchta nuqtasini aniqlaydi. Turistlar va mahalliy aholi jamoat transporti tizimida yoki umumiy ovqatlantirish korxonalaridagi ijtimoiy aloqalar, esdalik sovg'alari va boshqa tijorat buyumlarini sotib olish va sotish paytida sodir bo'ladigan iqtisodiy aloqalarda va mahalliy aholi tomonidan turistlar uchun tashkil etilgan ko'ngilochar tadbirlarda, o'tkaziladigan madaniy ko'rgazmalarda o'zaro munosabatga kirishadi.

II-bob. O'zbekiston turizmini rivojlantirishda iqtisodiy mexanizmlardan foydalanishning joriy holati tahlili

2.1. Turizmni rivojlantirishga iqtisodiy mexanizmlarning ta'sirini baholash

Ushbu bobda turizmni qo'llab-quvvatlovchi investitsiya va moliyalashtirish mexanizmlari va faoliyatini zarurligini ko'rib chiqamiz va sektor uchun tegishli moliya va investitsiyalar bo'yicha siyosat, institutlar va mexanizmlarni o'rganamiz. Turizm jahon iqtisodiyoti uchun o'sishning eng istiqbolli omillaridan biri sifatida iqtisodiyotning o'sishida muhim rol o'ynaydi va yanada barqaror o'sishga hissa qo'shishi mumkin. Xalqaro darajadagi ko'plab sektorlar bilan yaqin aloqada bo'lgan holda, turizmni rivojlantirishga qaratilgan iqtisodiy mexanizmlar ham muhim ta'sir ko'rsatadi. Investitsiyalar va moliyalashtirish iqtisodiy mexanizmlari buning muhim qismidir. Ular davlat va xususiy investitsiyalarni oshirish, turizm infratuzilmasini qurishni, shuningdek, innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlash, mas'uliyatli biznes amaliyotlarini o'zlashtirishni rag'batlantirish va turizm biznesining integratsiyalashuvini rag'batlantirish tashabbuslarini o'z ichiga oladi.

Ushbu bob turizmni qo'llab-quvvatlovchi investitsiya va moliyalashtirish mexanizmlarini joriy qilish amaliyotiga o'tish zarurligini ko'rib chiqadi va sektor uchun tegishli moliya va investitsiyalar bo'yicha yo'nalish va mexanizmlarni o'rganadi.

Turizmni rivojlantirish - bu hozirgi va kelajakdagi iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik ta'sirlarni hisobga oladigan va tashrif buyuruvchilar, sanoat, atrof-muhit va mezbon jamoalarning ehtiyojlarini qondiradigan turizm. Turistik xizmatlarni iste'mol qilish va ishlab chiqarishda amaliyotni joriy etish turizm sub'ektlarining fikrlash tarzini o'zgartirishni, barqaror amaliyotni ularning kundalik faoliyatiga kiritish uzoq muddatli istiqbolda o'z manfaati uchun ekanligini anglashini oshirishni nazarda tutadi, chunki bu turistik xizmatlarni saqlashga imkon beradi. turizmning asosiy omillaridan biri bo'lgan muhit.

2030-yilga qadar global turizmning kuchli prognozi o'sishi bilan iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik natijalarni yaxshilash bilan birga, kutilayotgan talabni qondirish

uchun zarur bo'lgan turar joy, transport va turizm bilan bog'liq boshqa xizmatlar va infratuzilmani ta'minlash uchun katta investitsiyalar talab etiladi. Bu ko'plab bo'limlar (masalan, transport, atrof-muhit, qishloq xo'jaligi, innovatsiyalar, ta'lim, turizm) va davlat darajalari (milliy, mintaqaviy, mahalliy) o'rtasida sanoatning hissasi va ko'magi bilan kompleks yondashuvni talab qiladi. Ushbu o'sib borayotgan turizmni barqaror boshqarishda investitsiyalar ham muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Rivojlangan mamlakatlar investitsiya muhitini mustahkamlash va barqaror, barqaror, yashil va inklyuziv o'sishni qo'llab-quvvatlash uchun davlat va xususiy resurslarni yaxshiroq safarbar qilish ustida ishlamoqda, bu esa butun jamiyatga foyda keltiradi. Kelgusi bir muncha vaqt davlat byudjetlari qattiqligicha qolishi mumkin bo'lsa, davlatning barcha darajalari samaraliroq sarmoya kiritish orqali kamroq bilan yaxshiroq ishlashlari kerak. Bundan tashqari, yanada innovatsion va murakkab moliyalashtirish strategiyalariga ehtiyoj tobora ortib bormoqda va davlatlar xususiy sektorga ko'proq e'tibor qaratadigan yangi vositalarni izlamoqda.

Boshqa ko'plab sohalar singari, turizm ham barqarorlik bilan bog'liq bir qator muhim muammolarga duch keladi. Shu bilan birga, noyob tabiiy, ijtimoiy va madaniy boyliklarni asrab-avaylash zarurati va ahamiyati haqida xabardorlik ortib borayotganligi sababli, turizmni yanada barqaror qilish uchun ham xususiy, ham davlat sektorlari uchun investitsiya qilish uchun rag'batlantiruvchi mexanizmlar ortib bormoqda. Davlat sektorining aralashuvi turizmning iqtisodiy rivojlanish va ijtimoiy inklyuzivlik salohiyatini saqlab qolish hamda ifloslantiruvchi texnologiyalarga haddan tashqari ko'p sarmoya kiritilishiga va kam uglerodli, iqlimga chidamli yoki resurslarni tejaydigan texnologiyalarga juda kam investitsiyalarga olib keladigan harakatlarni tuzatishga qaratilgan. Turistlarni o'ziga tortadigan yuqori atrof-muhit sifati ko'pincha o'sha turistlar va ularga xizmat ko'rsatadigan xizmatlar, ifloslanishning kuchayishi va tabiiy resurslar, suv va biologik xilma-xillikning kamayishi va boshqalar orqali kamayishi mumkin.

Diqqatning yana bir yo'nalishi xususiy investitsiyalarni jalb qilishning tegishli mexanizmlarini ishlab chiqish, ayniqsa, davlat byudjetlari keskinlashganda. Barqaror turizmni rivojlantirish uchun investitsiyalar va moliyalashtirish yangi

vositalarni yaratishni talab qilmaydi, balki turizm loyihalarini mavjud yashil va boshqa moliyalashtirish vositalari bilan yaxshiroq bog'lashni talab qiladi. Turizmning ichki xususiyatlarini (masalan, mavsumiy oqimlar, nomoddiy mahsulotlar ishlab chiqarish) kichik turistik firmalar uchun asosiy tashqi moliya manbai bo'lgan standart qarz moliyasidan tortib, yuqori o'sish va innovatsion firmalar tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan kapital resurslari va gibril vositalargacha birlashtiradigan an'anaviy va innovatsion moliya mexanizmlari mavjud. Moliyaviy mexanizmlar, shuningdek, (qayta tiklanadigan) tabiiy aktivlarga tayanadigan boshqa tarmoqlardan va boshqa siyosat maqsadlaridan, masalan, mikromoliya tashkilotlari tomonidan guruhli kreditlashdan ekstrapolyatsiya qilinishi mumkin.

Turizmni rivojlantirishning yanada barqaror modeliga o'tishni moliyalashtirish bir qator muammolarga duch keladi, shu bilan birga, mavjud moliyaviy mexanizmlarning mosligi, turizmga yashil investitsiyalarning ta'siri haqida ma'lumot, yashil biznes amaliyotini qo'llashni rag'batlantirish va ko'lami. siyosat doirasi qo'llab-quvvatlaydi. Muvaffaqiyatli siyosat aralashuvi atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha ko'plab chora-tadbirlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan vaqtni hisobga olgan holda, keng qamrovli milliy uzoq muddatli rejaning bir qismi sifatida davlat va turli darajadagi davlatlar o'rtasida muhim hamkorlik va muvofiqlashtirilgan strategiyalarni talab qiladi. Bu, shuningdek, xususiy sektor va fuqarolik jamiyatini jalb qilishni, turizmni barqaror rivojlantirishning yangi modeliga o'tishga turtki bo'lgan turli sub'yektlar o'rtasida ilg'or tajriba va yangi g'oyalarni almashishni talab qiladi.

Ushbu bobda muhokama qilingan tahlillarga asoslanib, turizmni rivojlantirish uchun investitsiyalar va moliyalashtirishni yanada rag'batlantirish va asosiy oqimga aylantirish bo'yicha asosiy siyosat masalalari quyidagilardan iborat.

Har qanday hajmdagi turizm investitsiya loyihalarini moliyalashtirishga yordam berishga yo'naltiriladi. To'g'ridan-to'g'ri davlat aralashuvi boshlang'ich va dastlabki bosqichlarda barqaror loyiha takliflari bilan sayyohlik firmalarini, shuningdek, barqaror amaliyotni kundalik faoliyatiga kiritishga tayyor bo'lgan

bizneslarni qo'llab-quvvatlash uchun ekologik mezonlarga ega grantlar va subsidiyalangan kreditlarni o'z ichiga oladi. Turizm loyihalarini yashil moliyalashtirish vositalaridan foydalanishni rag'batlantirish. Kichik sayyohlik korxonalarini uchun moslashtirilgan yordam, agar bunday aralashuv atrof-muhit va barqarorlik maqsadlarini qo'llab-quvvatlasa, kafolatlanishi mumkin. Xususiy sektorni siqib chiqarmaslik uchun ehtiyot bo'lish kerak. Xizmatga asoslangan nomoddiy ob'ektlarni ishlab chiqarish bilan bog'liq garov ta'minotining etishmasligini bartaraf etish va yanada yashil jarayonlarga o'tish uchun bilvosita moliya vositalaridan (davlat krediti kafolatlari) foydalanish mumkin. Barqaror infratuzilmaga investitsiyalar va rekonstruksiyalarni moliyalashtirish uchun davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirishni ko'rib chiqish. Barqaror turizmni rivojlantirishni moliyalashtirishda xususiy sektor ishtirokini rag'batlantirish uchun risklarni taqsimlash mexanizmlarini ishlab chiqish ham yordam berishi mumkin.

Xususiy sektor strategiyalari turizm investitsiyalari bo'shlig'ini bartaraf etishga yordam beradi va sohaga investorlar faol ravishda yo'naltirilishi va qo'llab-quvvatlanishi kerak. Turistik korxonalar barqaror amaliyotlarni qabul qilish uchun biznes misollari haqida yaxshiroq xabardor bo'lishlari va ularning harakatlarining biznes muhitiga ta'sirini hisobga olishni rag'batlantirishlari kerak. Ekologik va ijtimoiy mezonlarni turizm siyosati va dasturlariga, jumladan, turizm investitsiyalariga ko'maklashish va rag'batlantirish tadbirlariga integratsiya qilish. Agar turistik firmalarining atrof-muhitga zarar etkazuvchi faoliyatini cheklash choralarini ko'rish zarur bo'lsa, masalan, tirbandlik narxlari yoki soliqlarni belgilash yo'li bilan, bu siyosatlar keltirib chiqarishi mumkin bo'lgan buzilishlarni hisobga olish kerak.

Turizm investitsiyalari va moliyalashtirish amaliyotiga o'tishni qo'llab-quvvatlash uchun salohiyatni oshirish zarur. Turizm investitsiyalar jalb qilish uchun qulay muhitni ta'minlash uchun izchil siyosat asoslari zarur. Bu turli siyosat sohalari, jumladan turizm, atrof-muhit va innovatsiyalar va turli darajadagi davlatlar bo'yicha harakatlarni muvofiqlashtirishni o'z ichiga oladi. Barqarorlik omillarining moliyaviy barqarorlik va uzoq muddatli investitsiyalarga ta'sirini baholash orqali

javobgarlikni oshirish ham muhim. O'sib borayotgan turizm talabini barqaror va inklyuziv tarzda boshqarishda investitsiyalar samaradorligini oshirish yondashuvlarini aniqlash va bilim almashishni ham alohida inobatga olish kerak

Turizm investitsiyalarini moliyalashtirish imkoniyatlari davlat yoki xususiy, mahalliy yoki xorijiy bo'lishi mumkin. O'tmishda turizm firmalarini, shu jumladan kichik va o'rta biznes korxonalarini moliyalashtirish ehtiyojlari uchun uzoq muddatli kapital resurslari taklif qiluvchi moliya institutlarida diversifikatsiyalangan takliflar mavjud emas.

Moliyalashtirishdan samarali foydalanish tadbirkorlik va turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalarini rivojlantirish, raqobatbardosh va barqaror turizm sohasini rivojlantirish uchun juda muhimdir. Barcha korxonalar singari, turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalarlari ham turli xil moliyalashtirish ehtiyojlariga ega va biznes siklining har bir bosqichida turli xil muammolarga duch keladi. Biznesni yaratish, boshqarish, kengaytirish va raqobatbardosh bo'lib qolish uchun xususiy va davlat tomonidan moliyalashtirish mexanizmlarining keng doirasi mavjud. Biroq, moliyalashtirishga mablag'lariga kirish sektorda muammo bo'lib qolmoqda. Ushbu bobda kichik va mikrofirmalarga alohida e'tibor qaratib, biznes siklining har bir bosqichida turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar va tadbirkorlar uchun moliyalashtirishni yaxshilash mexanizmlarini o'rganadi. Unda turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar va tadbirkorlarning moliyalashtirishga kirishda duch keladigan muammolari va to'siqlarini tahlil qilinadi va tegishli kredit shartlarini ko'rib chiqiladi. Korxonalar va turizmni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlash uchun moliyalashtirish mexanizmlari va strategiyalari aniqlanadi, xorijiy mamlakatlar tajribalari ta'kidlanadi.

O'zbekistonda turizmni rivojlantirishning hozirgi holati o'ziga xos ijobiy va salbiy jihatlar bilan tavsiflanadi. Turizm sohasi mamlakat iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biriga aylanishi uchun davlat tomonidan qator strategik chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, infratuzilmani modernizatsiya qilish, madaniy va tarixiy meros ob'ektlarini saqlab qolish hamda ularni xalqaro miqyosda targ'ib qilish ishlari jadallik bilan olib borilmoqda. Shu bilan birga, xorijiy turistlar

uchun vizasiz rejimning kengaytirilishi va turistik xizmatlar sifatining yaxshilanishi sohada muhim o'zgarishlarni yuzaga keltirdi. Biroq, turizm infratuzilmasining hali to'liq shakllanmaganligi, xizmat ko'rsatish madaniyatidagi muammolar va kadrlar yetishmovchiligi kabi omillar turizmni rivojlantirish yo'lida to'siq bo'lib qolmoqda. Shu sababli, mamlakatda turizmni rivojlantirish borasida yanada izchil va chuqur o'ylangan yondashuvlar zarurligi ta'kidlanmoqda.

O'zbekistonda turizmni rivojlantirishda qonunchilik va davlat dasturlari muhim o'rin tutadi, chunki ushbu soha davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekistonda davlat turizmni rivojlantirish maqsadida bir qator huquqiy hujjatlar, qonunlar, qarorlar va dasturlarni ishlab chiqdi va amalga oshirmoqda. Bu chora-tadbirlar sohaning barqaror rivojlanishiga, yangi investitsiyalarni jalb qilishga va turizm xizmatlarini xalqaro talablar darajasiga ko'tarishga qaratilgan.

O'zbekistonda turizmni rivojlantirishga qaratilgan bir nechta yirik huquqiy hujjatlar va strategiyalar ishlab chiqilgan. Shu jumladanm, "2019-2025 yillarda turizm sohasini rivojlantirish strategiyasi"dir.²² Bu hujjat turizm sohasini keng ko'lamda rivojlantirish uchun asosiy yo'nalishlarni belgilaydi. Strategiya asosida, turizm mahsulotlarini diversifikatsiya qilish, xizmatlar sifatini oshirish va ichki hamda xalqaro bozorda raqobatbardosh turizm yo'nalishlarini yaratish maqsad qilingan.

Davlat turizm infratuzilmasini rivojlantirish uchun bir nechta davlat dasturlari va investitsiyalarni jalb qilish siyosatlarini amalga oshirmoqda. 2021-yilda amalga oshirilgan "Yangi O'zbekiston — sayyohlik markazi" loyihasi turizmni respublika miqyosida jadal rivojlantirishga qaratilgan.²³ Unga ko'ra, Toshkent, Samarqand, Buxoro, Xiva kabi shaharlarda turizm infratuzilmasi sezilarli darajada modernizatsiya qilindi. Bu hududlarda yangi turar joy vositalari, xizmat ko'rsatish markazlari, transport infratuzilmasi va axborot markazlari qurildi. Davlat turizm uchun maxsus iqtisodiy zonalarni tashkil etish orqali investorlarni jalb qilishni

---

²² <https://lex.uz/uz/docs/-4474527?ONDATE=27.04.2024>

²³ <https://lex.uz/ru/docs/-5283956?ONDATE=10.02.2021%2000>

rejalashtirgan. Maxsus soliq va bojxona imtiyozlari berilgan zonalar xorijiy va mahalliy investorlar uchun qulay sharoitlar yaratmoqda. Samarqand, Buxoro va Xorazm viloyatlaridagi tarixiy va turistik ob'ektlar joylashgan hududlar bunday zonalar qatoriga kiradi. Ushbu dasturlarning asosiy maqsadi sifatli turistik xizmatlar ko'rsatish imkoniyatlarini oshirish va xalqaro standartlarga mos infratuzilmani yaratishdir. Jumladan, mehmonxona va xizmat ko'rsatish sohalarida sertifikatlashtirish tizimi takomillashtirildi va turistik xizmatlar uchun qo'shimcha qulayliklar joriy qilindi. O'zbekistonning boy madaniy va tarixiy merosi turizm sohasida muhim omillardan biri hisoblanadi. Shuningdek, davlat ushbu merosni asrash va rivojlantirish uchun bir qancha huquqiy chora-tadbirlar qabul qilgan. Ushbu qonunchilik tarixiy va arxeologik yodgorliklarni muhofaza qilish, ularni restavratsiya qilish va turistik ob'ekt sifatida foydalanishni tartibga soladi. Madaniy meros ob'ektlariga zarar yetkazishni oldini olish uchun qat'iy qoidalar va jarimalar belgilangan.

Bundan tashqari, O'zbekiston turizm sohasidagi kadrlar malakasini oshirish uchun ham maxsus dasturlar ishlab chiqdi. Turizm sohasi bo'yicha yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash uchun O'zbekistonda maxsus universitetlar va kollejlari tashkil etilgan. 2018-yilda Samarqandda Turizmni rivojlantirish davlat qo'mitasi huzurida Turizm va madaniy meros universiteti tashkil etildi.²⁴ Bu oliy o'quv yurti turizm menejmenti, gidlar tayyorlash va boshqa sohalarda malakali kadrlarni tayyorlashga qaratilgan. O'zbekistonda turizmni rivojlantirishdagi qonunchilik va davlat dasturlari bu sohani mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi va xalqaro maydondagi nufuzini oshirish uchun muhim vositalardan biri sifatida shakllangan. Davlatning turizm infratuzilmasini yaxshilash, soddalashtirilgan viza tartiblari, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va madaniy merosni asrashga qaratilgan chora-tadbirlari kelajakda turizmni yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Turizmni rivojlantirishda davlat vizani soddalashtirish yo'lida katta ishlarni amalga oshirdi. 2018-yilda elektron viza tizimi joriy etildi.²⁵ Bu tizim joriy etilishi

---

²⁴ <https://lex.uz/docs/-3827576>

²⁵ <https://lex.uz/uz/docs/-3810649?ONDATE=15.01.2022>

O'zbekistonga kirish jarayonini sezilarli darajada soddalashtirdi. Turistlar elektron viza olish imkoniga ega bo'ldi va bu jarayonni masofadan turib amalga oshirishlari mumkin. Elektron vizalar 30 kunlik bo'lib, ko'p martalik kirish imkoniyatini ham beradi. Elektron viza tizimi ko'p tillarda xizmat ko'rsatishi sababli, turli mamlakat fuqarolari uchun qulay sharoit yaratildi.

2018-yildan boshlab O'zbekiston tranzit vizasiz kirishni joriy etdi. Bu turistlar uchun muhim imkoniyat bo'lib, 5 kungacha bo'lgan muddat davomida tranzit tarzida mamlakatda qolishlariga ruxsat berildi. Tranzit vizasiz rejimdan foydalanish uchun turistlar O'zbekiston orqali uchinchi bir davlatga borish uchun aviachiptaga ega bo'lishlari kerak.²⁶

Davlat turizm sohasida xalqaro turistlar sonini oshirishni maqsad qilib, vizani olish jarayonini yengillashtirishga va chet ellik turistlar uchun sharoitlarni yaxshilashga katta e'tibor qaratdi. Ushbu davrda amalga oshirilgan islohotlar turistik oqimni ko'paytirishga va mamlakatning xalqaro maydondagi jozibadorligini oshirishga sezilarli hissa qo'shdi.

2018-yilda birinchi marta 45 davlat fuqarolari uchun vizasiz rejim joriy etildi. Bu davlatlar qatoriga Yevropa, Osiyo va Janubiy Amerika davlatlari kiradi. 2020-yilda vizasiz rejimga ega davlatlar soni oshirildi va 86 davlatga yetdi. 2023-yilga kelib 90 dan ortiq davlat fuqarolari uchun vizasiz kirish rejimi joriy qilindi. Vizasiz kirish muddati odatda 30 kunga teng bo'lib, ba'zi davlatlar uchun bu muddat uzoqroq yoki qisqaroq bo'lishi mumkin.²⁷

O'zbekiston turistik markazlarida, xususan, Samarqand, Buxoro, Xiva va Toshkent shaharlarida mehmonxona infratuzilmasi sezilarli darajada kengaytirildi. Turistlar uchun yuqori sifatli xizmat ko'rsatish va qulay sharoitlarni ta'minlashga e'tibor qaratildi. Yangi turar joy vositalari qurildi, eski turar joy vositalari esa modernizatsiya qilindi.

2021-yildan boshlab mehmonxona xizmatlarini sertifikatlashtirish va xalqaro standartlarga moslashtirish ishlari kuchaytirildi. Shu bilan birga, byudjet turizmga

---

²⁶ <https://lex.uz/uz/docs/-3810649?ONDATE=15.01.2022>

²⁷ <https://lex.uz/acts/-4562382>

moslashgan hostellar va oilaviy turar joy vositalari soni oshdi. Aeroportlar modernizatsiya qilindi va xalqaro turistlar uchun qulay xizmatlar joriy etildi. Xususan, Toshkent, Samarqand, Buxoro va Urganch shaharlaridagi aeroportlar xalqaro talablarga mos ravishda qayta qurildi.

O‘zbekiston 2022-yilda "Tax Free" tizimini joriy qildi, bu esa xorijiy tashrif buyuruvchilarga mamlakatdan xarid qilgan mahsulotlari uchun qo‘shimcha qiymat solig‘ini qaytarish imkonini berdi. Bu mexanizm xorijiy turistlar uchun moliyaviy qulayliklar yaratdi va ularda O‘zbekistonda xarid qilishni rag‘batlantirdi.²⁸

Bundan tashqari, 2019-2023-yillar oralig‘ida turistlar uchun turli xizmat ko‘rsatish markazlari tashkil etildi. Turistik zonalarda axborot markazlari ochilib, ularda turistlar uchun turli xil ma‘lumotlar beriladi. Mobil ilovalar va internet platformalari orqali turistlar O‘zbekiston bo‘ylab sayohat qilishda yordam olishi mumkin bo‘ldi. Turistlar uchun mamlakatda xavfsiz va qulay sharoitlar yaratish maqsadida, turizm xavfsizligini ta‘minlash bo‘yicha bir qancha chora-tadbirlar ko‘rildi. Xususan, 2020-yilda “Turistlarni himoya qilish bo‘yicha xizmatlar” yo‘lga qo‘yildi. Ushbu xizmatlar chet ellik turistlarni huquqiy va xavfsizlik masalalarida qo‘llab-quvvatlash uchun tashkil etilgan.²⁹

Xalqaro turizm ko‘rgazmalari va turizm yarmarkalarida O‘zbekiston o‘zining boy madaniy va tarixiy merosini keng miqyosda taqdim etdi. O‘zbekistonning turistik salohiyatini xalqaro miqyosda targ‘ib qilish uchun maxsus reklama kampaniyalari, jumladan, internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali faol targ‘ibot olib borildi. O‘zbekistonda turizmni rivojlantirishda turistik marketing va targ‘ibot faoliyati sohaning xalqaro maydondagi o‘rnini mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekiston davlati va turizm sohasidagi mutasaddi tashkilotlar 2016-yildan boshlab mamlakatni xalqaro turizm bozorida ilgari surish va uning turistik salohiyatini keng miqyosda targ‘ib qilish maqsadida ko‘plab marketing kampaniyalarini amalga oshirdi. Ushbu kampaniyalar turli yo‘nalishlarda, jumladan, an‘anaviy va raqamli vositalar orqali amalga oshirildi.

---

²⁸ <https://lex.uz/docs/-6278382>

²⁹ <https://lex.uz/docs/-4862987?ONDATE=20.01.2024>

O'zbekiston o'z turistik salohiyatini ko'rsatish va global e'tiborni jalb qilish maqsadida xalqaro miqyosdagi turizm ko'rgazmalarida faol ishtirok etib kelmoqda. Jumladan, O'zbekiston 2016-yildan buyon Berlin, Londonda bo'lib o'tadigan ITB Berlin va WTM London kabi yirik xalqaro turizm ko'rgazmalarida muntazam qatnashib kelmoqda. Bu ko'rgazmalar turistik kompaniyalar va agentliklar bilan aloqalar o'rnatish, xalqaro sheriklar bilan hamkorlikni kengaytirish imkonini yaratadi. O'zbekistondagi turizm vakillari 2019-yilda Yaponiyada o'tkazilgan JATA Tourism Expo va Ispaniyadagi FITUR kabi yirik sayohat yarmarkalarida ishtirok etishdi. Bu yarmarkalar O'zbekistonning sayyohlik yo'nalishlarini targ'ib qilishda muhim rol o'ynadi.

Raqamli marketing so'nggi yillarda turizmni rivojlantirishda asosiy vositalardan biri sifatida ahamiyat kasb etdi. O'zbekiston davlati mamlakatning turistik imkoniyatlarini global darajada targ'ib qilish maqsadida ko'plab tadbirlarni amalga oshirdi. O'zbekiston turizm bo'yicha rasmiy portal yaratdi, unda turistlar mamlakatning madaniy, tarixiy va tabiiy yodgorliklari, mehmonxona va transport xizmatlari haqida ma'lumot olishlari mumkin. Portal ko'p tilda ishlaydi va turistlarga qulay navigatsiyani ta'minlaydi. Turistlar uchun mamlakat bo'ylab sayohat qilishni osonlashtirish maqsadida turli mobil ilovalar yaratildi. Bu ilovalar orqali turistlar transport xizmatlari, turar joy vositalari va turistik ob'ektlar haqida tezkor ma'lumot olishlari mumkin.

O'zbekiston turizmni targ'ib qilishda Instagram, Facebook, Twitter kabi xalqaro ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalanib, ularning foydalanuvchilari uchun mamlakatning eng go'zal manzaralari va tarixiy yodgorliklarini namoyish qilmoqda. 2019-yildan boshlab O'zbekiston mashhur xalqaro sayohat blogerlarini mamlakatga taklif qilib, ular orqali keng auditoriyaga mamlakatning turistik joylarini tanitish uchun yo'naltirildi. Bu kampaniyalar xalqaro sayyohlik platformalarida O'zbekistonning imijini sezilarli darajada oshirdi. O'zbekiston turistik agentliklari bilan xalqaro hamkorlikni kuchaytirdi. Xalqaro sayyohlik platformalarida, xususan, Booking.com, Expedia va Airbnb kabi global turistik saytlar orqali O'zbekistondagi

turistik xizmatlar taqdim etildi. Bu orqali xorijiy turistlar mamlakat bo'ylab sayohatlarini oson rejalashtirish imkoniga ega bo'lishdi.

O'zbekistonning boy madaniy va tarixiy merosi xalqaro maydonda turistlarni jalb qilishda muhim ahamiyatga ega. Shu maqsadda, mamlakatning madaniy va tarixiy boyliklarini targ'ib qilish bo'yicha keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirildi. Samarqand, Buxoro, Xiva va Shahrisabzdagi YUNESKOning Jahon merosi ro'yxatiga kirgan obidalar xalqaro turistlar uchun qiziqarli yo'nalish sifatida faol reklama qilindi. Bu joylar sayohat jurnallari va bloglarida keng yoritildi. O'zbekiston xalqaro festival va madaniy tadbirlarni o'tkazish orqali turistik oqimni oshirdi. Masalan, har yili bo'lib o'tadigan "Sharq taronalari" musiqiy festivali Samarqandda o'tkaziladi va u ko'plab xalqaro mehmonlarni jalb qiladi. 2021-yilda O'zbekistonda "Buyuk ipak yo'li festivali" ham tashkil etilib, u mamlakatning madaniy merosini keng targ'ib qilishga yordam berdi.

O'zbekistonning turistik imijini mustahkamlash uchun xalqaro hamkorlikni rivojlantirish va mamlakatni sayyohlik markazi sifatida taqdim etish bo'yicha bir nechta qadamlar tashlandi. O'zbekiston Jahon sayyohlik tashkiloti (UNWTO) bilan faol hamkorlik qildi va turizm sohasidagi xalqaro tajribalarni o'zlashtirishga qaratilgan bir qator loyihalarni amalga oshirdi. 2022-yilda Toshkentda o'tkazilgan UNWTO Bosh assambleyasi O'zbekistonning xalqaro turizm maydonidagi nufuzini oshirdi. O'zbekistonning turistik salohiyatini keng jamoatchilikka tanitish maqsadida bir qator reklama va targ'ibot kampaniyalari o'tkazildi. O'zbekistonning turistik imkoniyatlari mashhur sayohat jurnallarida, masalan, Lonely Planet va National Geographic kabi nashrlarda keng yoritildi. 2020-yilda Lonely Planet O'zbekistonni eng yaxshi sayohat manzillaridan biri deb e'lon qilgan edi.

O'zbekiston turizmni rivojlantirish uchun marketing va targ'ibotga katta e'tibor qaratib, xalqaro maydonda o'z turistik imijini mustahkamlashga muvaffaq bo'ldi. Vizani soddalashtirish va transport infratuzilmasini rivojlantirish bilan birga, marketing kampaniyalari orqali mamlakatning turistik salohiyati kengroq tanitib borilmoqda. Xalqaro ko'rgazmalar, raqamli marketing va madaniy tadbirlar orqali O'zbekiston xalqaro turistlarni jalb qilishda muhim yutuqlarga erishmoqda.

2.2. O‘zbekistonda turizmni rivojlantirishda iqtisodiy mexanizmlardan foydalanish imkoniyatlari

Tadbirkorlik va turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalarni rivojlantirish kuchli va barqaror turizm sohasini barpo etish uchun juda muhimdir. Turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar turizm sohasining asosi bo‘lib, sayyohlik xizmatlarini taklif qiluvchi ko‘plab kichik va mikrofirmalar yirik kompaniyalar bilan hamkorlik qiladi. Turizm korxonalarini yaratish, boshqarish va kengaytirish va raqobatbardosh bo‘lish uchun etarli moliyalashtirishga muhtoj. Kichik va mikrofirmalarning ko‘pligi, ularning aksariyati mulkdorlar tomonidan boshqariladigan, oilaviy va ayollarga tegishli bo‘lib, parchalanish darajasi, kafolatning yetishmasligi va turizmning tabiati moliyalashtirishga ta‘sir qiladi.

Samarali moliyaviy tizim barcha hayotiy korxonalarining ehtiyojlariga xizmat qilishi va ularga sarmoya kiritish, o‘rish va barqaror va inklyuziv o‘rishga hissa qo‘shishi kerak. Turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar etarli moliyalashtirishga kirishda duch keladigan ko‘plab muammolar biznes jarayonlarining kichik miqyosi bilan bog‘liq. Ular boshqa sohalarda turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalardan duch keladigan muammolarga o‘xshaydi va ularni sektorga neytral turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar dasturlari va moliyalashtirishdan foydalanishni yaxshilash bo‘yicha kengroq siyosat choralari bilan hal qilish mumkin.

Shu bilan birga, turizm bir qator xususiyatlarga ega bo‘lib, ular birgalikda ushbu sohada zarur bo‘lgan va qo‘llaniladigan moliyalashtirish yondashuvlari turiga ta‘sir qilishi mumkin. Ularni hal qilish uchun turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalardan maqsadli aniq siyosat va dasturlar zarurligini aniqlash asosiy siyosat savolidir.

Turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalarining turizmdagi asosiy rolga korxonalar va umuman sektorning o‘rishi va rivojlanishi uchun moliyalashtirishning ahamiyatiga qaramay, moliyalashtirish ehtiyojlari, turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar duch keladigan to‘siqlar va sharoitlar va turizm tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlaydigan turli xil moliyalashtirish mexanizmlari to‘g‘risidagi

ma'lumotlar cheklangan va mavjud bo'lganda, ko'pincha turar joy biznesining kichik sektoriga ishora qiladi.

Turizm korxonalarini mahalliy darajada ishlaydi, ammo global bozorda ishlaydi. Bu fakt ham imkoniyatlar, ham qiyinchiliklar tug'diradi. Ko'pgina kichik firmalar kengroq qiymat zanjirlarining bir qismi bo'lish uchun kurashadilar. Turizm-bu iste'molchi ishlab chiqaruvchi joyiga kelib, har bir sayyohlik firmasining global tizimning bir qismi bo'lish imkoniyatini taqdim etadigan sektor. Bu savdo nuqtasida tovar yoki xizmatni eksport qilish, tashqi valyuta manbai bo'lish va xalqaro tashrif buyuruvchiga mamlakatning ko'rinadigan yuzi sifatida harakat qilish imkoniyatidan kelib chiqadi. Ushbu xususiyat turizmni turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalaridan global iqtisodiyotning bir qismiga aylantiradi va jamoatchilikni qo'llab-quvvatlash uchun asos yaratadi. Global raqobat muhitidagi iste'molchilarning afzalliklari va tendentsiyalarining o'zgarishi (masalan, noyob va yuqori sifatli turizm tajribalariga bo'lgan talab), makroiqtisodiy kontekst (masalan, valyuta kursining o'zgarishi) va tashqi voqealar va o'zgarishlar biznes faoliyati va turizm xizmatlariga bo'lgan talabga ta'sir qiladi. Xalqaro raqobatning kuchayishi korxonalarini o'z mahsulotlarining sifati va bozorga yo'nalishini, ularning rentabelligi va raqobatbardoshligini oshirishning innovatsion usullarini ko'rib chiqishga majbur qilmoqda.

Moliyalashtirishga kirish turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalaridan investorlar va moliya institutlariga qanday jozibador bo'lishiga bog'liq. Turizm turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalarining moliyalashtirish ehtiyojlarini rejalashtirish va boshqarish va mustahkam biznes taklifini ishlab chiqish imkoniyatlari va mavjud moliyalashtirish imkoniyatlari haqida bilish masalasi. Strategik biznesni rejalashtirish biznesni moliyalashtirish ehtiyojlariga javob beradigan tuzilmalarni joylashtirish va tobora murakkablashib borayotgan turizm muhitida biznesning hayotiylikini ta'minlash uchun juda muhimdir.

Barcha korxonalar o'sishi uchun yetarli moliyalashtirishga muhtoj. Hatto turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalaridan sarmoya kiritishni, o'z biznesini kengaytirishni va rivojlantirishni xohlamasa ham, korxonalar kundalik faoliyatini

qo'llab-quvvatlash va bozordagi mavqeini saqlab qolish uchun moliyalashtirishga muhtoj. Bu, masalan, turmush tarzi tadbirkorlari va kichik, oilaviy korxonalar uchun bo'lishi mumkin, ularning asosiy maqsadi xizmat ko'rsatish innovatsiyalarining boshida emas, balki barqaror daromad oqimini ta'minlash bo'lishi mumkin.

Turizm turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar shuningdek, turmush tarzi tadbirkorlari, ayollar, yoshlar va migrant kelib chiqishi bo'lgan odamlar tomonidan yoki o'rtacha turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalardan ko'ra kooperativ modelga asoslangan holda boshqarilishi ehtimoli ko'proq. Ushbu vakili bo'lmagan guruhlar tomonidan boshqariladigan korxonalar tashqi moliyalashtirishga kirishda katta muammolarga duch kelmoqdalar va biznes takliflari asosli yoki tijorat jihatdan mustahkam bo'lmasligi mumkin. Turmush tarzi tadbirkorlari va sektorga boshqa yangi kelganlarni moliyalashtirish muammolarni keltirib chiqarishi mumkin, chunki ularning sektor haqidagi tushunchalari cheklangan bo'lishi va moliyaviy boshqaruv bilimlari va ko'nikmalari farq qilishi mumkin.

Rivojlangan davlatlarda turizm sohasida moliyaviy savodxonlik va boshqaruv ko'nikmalarini oshirish zarurligi alohida ta'kidlanadi. Bu, ayniqsa, kichik mulkdorlar tomonidan boshqariladigan yoki oilaviy korxonalarda muammoligi ko'rinadi. Bunday ijtimoiy ta'minot narxi masalasi qolmoqda. Turistik firmalarga moliyaviy ta'lim berish boshqa alternatalarga nisbatan farovonlikni yaxshilashini tekshirish zarur.

Shuningdek, turizm turli xil moliya ehtiyojlari va ko'nikmalariga ega bo'lgan turli sohalardan (masalan, turar joy vositalari, umumiy ovqatlantirish korxonalari, turoperatorlar, sayyohlik agentliklari) tashkil topgan juda parchalangan sohadir. Turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar bitta guruhga birlashtirish sektordagi firmalarning individual xususiyatlari va profillarini susaytiradi va ularning ehtiyojlariga eng mos keladigan turli xil moliyalashtirish yondashuvlarini tan olmaydi. Bu umuman turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar bilan ham bog'liq. Masalan, lizing va boshqa aktivlarga asoslangan moliyalashtirish mobil aktivlarga ega bo'lgan turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar uchun mos

keladi, innovatsiyalar va bozor buzilishlariga yo'naltirilgan texnologiyaga asoslangan turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar esa dastlabki bosqichlarda biznes farishtalarini jalb qiladi.

Xizmatga asoslangan nomoddiy mahsulotlarni ishlab chiqarish bilan shug'ullanadigan turizm korxonalarini garovning etishmasligi va taqdim etilgan xizmatni baholashda qiyinchiliklar tufayli tashqi moliyalashtirishga kirish juda qiyin bo'lishi mumkin. Garovning etishmasligi texnologiyaga asoslangan tadbirkorlar uchun ham muammo hisoblanadi, ammo agar bozor xizmat ko'rsatishni etarli darajada baholay olmasa, muammo yanada chuqurlashadi, bu ko'pincha turizmda bo'lishi mumkin.

Turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar umuman qarzni moliyalashtirishga tayanadi, ammo tashqi moliyalashtirishga kirishda amaliy qiyinchiliklarga duch keladi, shu jumladan tegishli moliyalashtirish mexanizmlari va kafolat cheklovlari yo'qligida ko'rinadi. Bu turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar uchun ham amal qiladi. Ular tashqi moliyalashtirishga muvaffaqiyatli kirishganda, turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar biznesning xavfli tabiati bilan bog'liq yuqori xarajatlarga (masalan, foiz stavkalari) va yanada og'ir kredit shartlariga (masalan, yuqori garov talablari va qisqa muddatlarga) duch kelishadi. Biroq, bu moliyaviy qiyinchilik va bankrotlik xavfini kuchaytiradi.

Ba'zi turizm faoliyati yuqori sifatli, raqobatbardosh turizm infratuzilmasi va mahsulot taklifini yaratish va qo'llab-quvvatlash uchun kapital resurslariga juda bog'liq. Kapital resurslarining intensivligi, ayniqsa, turar joy vositalari va boshqa turar joy muassasalari uchun muammo bo'lib, bu erda turizm takliflarini yangilash, yangilash va modernizatsiya qilish uchun investitsiyalarga takroriy ehtiyoj mavjud. Bu korxonalar qiyinchiliklar bu ish kapital resurslari ehtiyojlari uchun moliya kirishini duch, mavjud garov allaqachon boshqa kreditlar ta'minlash xavf bo'lishi mumkin, chunki. Shuningdek, taklif etilayotgan ta'mirlash mehmonxona uchun daromad daromadlarining etarlicha yuqori oqimini ta'minlamasligi mumkin. Kapital resurslarining yetishmasligi biznes taklifini ishlab chiqishda katta to'siq bo'lib, ish o'rinlari va ko'nikmalarni rivojlantirish, bozorga kirish, raqamli axborot va tarqatish

va yuqori sifat standartlariga ta'sir qiladi. Bu zaif kapital resurslari bazasiga ega bo'lgan turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalarlari uchun qiyin. Shunga qaramay, amaliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, turar joy vositalari va boshqa turar joy muassasalari turizm bilan bog'liq boshqa subektorlarga nisbatan qarz va garovga asoslangan moliyaga kirishda kamroq muammolarga duch keladigan sub-sektordir.

Turizm biznesida faoliyat yurituvchi korxonalar aksariyati mikrofirmalardir. Shuningdek, moliyalashtirish shartlari bo'yicha muzokaralar olib borishda ushbu firmalar banklar va boshqa moliya institutlarida nisbatan past baholangan imkoniyatlarga duch keladi. Bu shuni anglatadiki, kreditlar hajmining kichik miqdori tufayli banklar uchun turizm biznesining moliyalashtirish ehtiyojlarini qondirish jozibador yoki foydali bo'lmasligi mumkin. Agar kichik kreditlar bozori mavjud bo'lmasa, xususiy sektor tomonidan ta'minlanmagan, ammo nazarda tutilgan riskga mos keladigan foiz stavkalari va to'lovlarni undiradigan mahsulotni taklif qiladigan davlat aralashuvi uchun asos bo'lishi mumkin. 1-jadvalda turizm korxonalarining moliyalashtirishga kirish imkoniyatiga ta'sir ko'rsatadigan xususiyatlarini umumlashtiradi.

2.2.1-jadval

Moliyalashtirishga kirish imkoniyatiga ta'sir qiluvchi turistik firmalarning xususiyatlari³⁰

Turi	Xususiyati
Moliyaviy	Zaif kapital resurslari bazasi Yuqori risklilik Kafolat yetishmasligi Kichik o'lcham-juda parchalangan
Inson kapital resurslari	Moliyaviy ta'lim va boshqaruv ko'nikmalarning yetishmasligi

Ushbu 2.1.1-jadval turizm sohasida uchraydigan asosiy muammolarni ikki turga ajratib ko'rsatadi: moliyaviy va inson kapital resurslari muammolari. Quyida har bir turdagi muammolarning xususiyatlariga izoh beriladi:

Moliyaviy muammolar:

³⁰ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Zaif kapital resurslari bazasi: Bu sohada moliyaviy resurslarning yetishmasligi turizm sektorini rivojlantirish uchun zarur mablag'larni jalb qilishni qiyinlashtiradi.

Yuqori risklilik: Turizm sohasidagi investitsiyalar tavakkalchiligi yuqori bo'lib, investorlar uchun qo'shimcha xavflarni keltirib chiqaradi.

Kafolat yetishmasligi: Kredit olish yoki boshqa moliyaviy resurslarni jalb qilish uchun zarur kafolatlarning yetarli emasligi turizm korxonalariga to'sqinlik qiladi.

Kichik o'lcham - juda parchalangan: Turizm sohasi ko'pincha kichik va mayda korxonalardan iborat bo'lib, ularning moliyaviy mustahkamligi past va o'zaro birlashuv darajasi past bo'ladi.

Inson kapital resurslari muammolari:

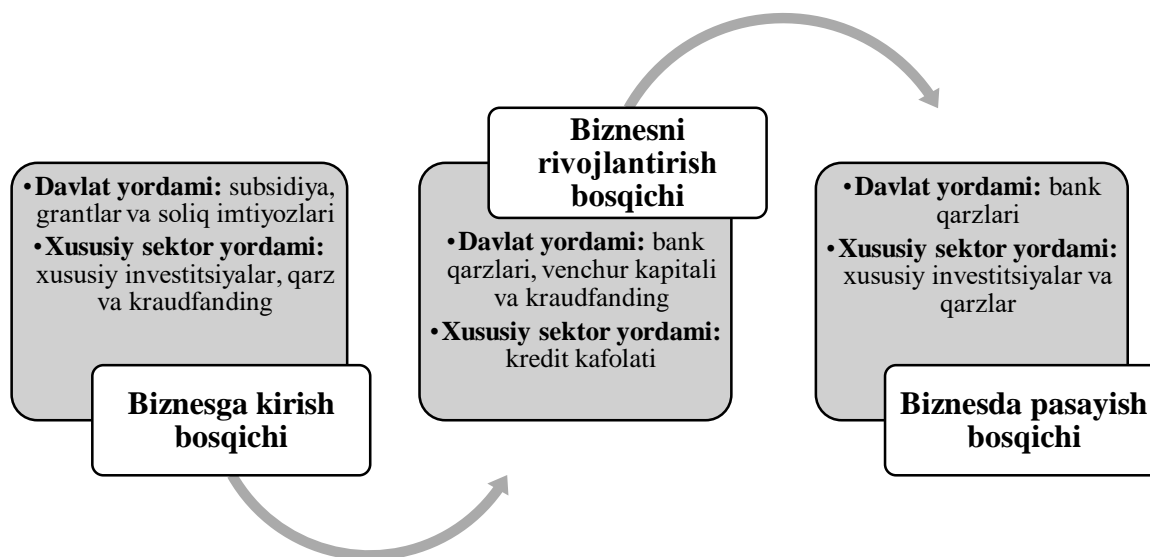
Moliyaviy ta'lim va boshqaruv ko'nikmalarining yetishmasligi: Turizm sohasidagi mutaxassislar orasida moliyaviy ta'lim va boshqaruv bo'yicha yetarli ko'nikmalar mavjud emas, bu esa samarali boshqaruvni qiyinlashtiradi.

Ushbu moliyaviy va inson kapitali bilan bog'liq muammolar turizm sohasining rivojlanishini cheklab turadigan asosiy omillardan hisoblanadi. Moliyaviy jihatdan zaiflik, yuqori tavakkalchilik va kafolatlarning yetishmasligi, shuningdek, malakali boshqaruv ko'nikmalarining kamligi sohada barqaror va samarali o'sishni qiyinlashtiradi. Shu sababli, turizm sohasida moliyaviy va inson kapitali resurslarini mustahkamlashga qaratilgan chora-tadbirlar zarur.

Moliyalashtirishdan foydalanish tadbirkorlikni rivojlantirish va turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalarni rivojlantirish va raqobatbardosh va barqaror turizm sohasini yaratish uchun juda muhimdir. Moliyalashtirish g'oya/mahsulotni ishlab chiqishning dastlabki bosqichlarida tadbirkorlarni yangi biznes ochishga undash va sohada innovatsiyalarni jalb qilish uchun zarurdir. Shuningdek, mavjud turizm biznesining omon qolishi va o'sishini qo'llab-quvvatlash zarur.

Korxonalarining moliyaviy ehtiyojlari biznes sikli davomida farq qiladi. Start-up kompaniyalar tajriba yetishmasligi va belgilangan ish rekord va isbotlanmagan ish modeli bilan bog'liq muammolarga duch. Yangi korxonalar ba'zi banklarni

moliyalashtirish vositalariga mos kelmasligi yoki mos kelmasligi yoki yuqori moliyalashtirish xarajatlari yoki garov talablariga duch kelishi mumkin. Innovatsion turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar venchur kapital resurslariga kirish va moliyalashtirishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda, chunki ular banklar uchun yuqori risk tug'diradi.

2.2.1-rasm. Turizm firmasi biznes sikli davomida moliya ehtiyojlari uchun moliyalashtirish vositalari³¹

Turizm sohasidagi biznesni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish uchun davlat va xususiy sektor tomonidan ko'rsatiladigan yordam uchta asosiy bosqichda amalga oshiriladi. Quyida har bir bosqich uchun davlat va xususiy sektor yordamining xususiyatlari bayon etiladi:

1. Biznesga kirish bosqichi

- Davlat yordami: Davlat yangi bizneslarga boshlang'ich yordam ko'rsatish uchun subsidiya, grantlar va soliq imtiyozlarini taqdim etadi. Bu imtiyozlar yangi bizneslarning moliyaviy yukini kamaytirishga va ularning muvaffaqiyatli ish boshlashiga yordam beradi.

- Xususi sektor yordami: Xususi sektor yangi bizneslarni xususiy investitsiyalar, qarzar va kraudfanding orqali qo'llab-quvvatlaydi. Bu, asosan,

³¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

xususiy investorlar yoki kraudfanding platformalari orqali mablag' jalb qilishni o'z ichiga oladi va yangi bizneslarga qo'shimcha kapital taqdim etadi.

2. Biznesni rivojlantirish bosqichi

- Davlat yordami: Rivojlanayotgan bizneslar uchun davlat bank qarzlarini, venchur kapitali va kraudfanding imkoniyatlarini taklif qiladi. Bu usullar o'sish bosqichida qo'llab-quvvatlashni kuchaytirishga yordam beradi va bizneslarning kengayish imkoniyatlarini oshiradi.

- Xususiy sektor yordami: Xususiy sektor bu bosqichda kredit kafolatlarini taqdim etadi, bu esa bizneslarga o'z moliyaviy imkoniyatlarini kengaytirish uchun banklardan qulay shartlarda kredit olishga yordam beradi.

3. Biznesda pasayish bosqichi

- Davlat yordami: Davlat iqtisodiy qiyinchilikka uchragan bizneslarni qo'llab-quvvatlash uchun bank qarzlarini orqali yordam beradi. Bu yordam bizneslarni barqarorlashtirish va ularni qiyin davrlardan o'tishda qo'llab-quvvatlash uchun mo'ljallangan.

- Xususiy sektor yordami: Xususiy sektor bu bosqichda xususiy investitsiyalar va qarzlar orqali bizneslarga qo'shimcha moliyaviy yordam ko'rsatadi. Bu moliyaviy resurslar biznesning barqarorligini tiklash va o'sish imkoniyatlarini qayta yaratish uchun ishlatilishi mumkin.

Turizm sohasidagi bizneslarni rivojlantirish uchun davlat va xususiy sektor tomonidan ko'rsatiladigan yordam biznesning har bir bosqichida muhim rol o'ynaydi. Har bir bosqich uchun moslashgan yordam turlari mavjud bo'lib, ular bizneslarning kirish, rivojlantirish va pasayish davrlarida barqarorlikni saqlab qolish va o'sishni ta'minlashga qaratilgan.

Turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar korxonalarining innovatsion imkoniyatlari moliya yetishmasligidan kelib chiqadi. Innovatsion biznes va startaplar moliyalashtirishning alohida muammolariga duch kelmoqdalar, shu bilan birga sohadagi biznes modellari ham rivojlanmoqda. Turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar ko'pincha yangi texnologiyalarni qo'llashda, yangi biznes

modellarini ishlab chiqishda va bozor o'zgarishlariga javob berishda birinchi o'rinda turadi va innovatsiyalar, mahsuldorlik va qiymat yaratishga muhim hissa qo'shadi.

Innovatsiya qobiliyati turizm qiymat zanjirlarida yaxshiroq ishtirok etish uchun juda muhimdir, bu esa o'z navbatida miqyos iqtisodiyotini yaratishga, operatsion xarajatlarni minimallashtirishga va iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlashga yordam beradi. Shu bilan birga, etarli va barqaror moliyaviy resurslarning etishmasligi sohadagi innovatsiyalarni, shu jumladan yangi texnologiyalar, vositalar va dasturiy ta'minotlarga investitsiyalarni cheklaydi va firmalarga zanjirdagi mavqeini ta'minlash, mustahkamlash yoki yangilash uchun zarur yangiliklarni joriy etishga to'sqinlik qiladi. Ayniqsa, turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalaridan ko'pincha global qiymat zanjirlarining maksimal potentsialidan foydalana olmaydi.

2.2.2-jadval

Turizm firmalari va tadbirkorlari uchun mavjud bo'lgan iqtisodiy mexanizmlari³²

Hayotiylik sikli bosqichi	Davlat yordami	Xususiy sektor yordami
Yangi turizm tadbirkorlari (innovatsion bosqich)	Subsidiyalar Grantlar Soliq imtiyozlari	Xususiy investitsiyalar Qarz mablag'lari Kraudfanding
Mavjud turizm firmalari (rivojlanish bosqichi)	Kredit kafolati	Standard bank qarzlari Aktivga asoslangan moliyalashtirish Venchur kapital resurslarini Kraudfanding

Ushbu 2.1.2-jadval turizm sohasidagi bizneslarning hayotiylik sikli bosqichlariga qarab davlat va xususiy sektor yordamining turlarini ko'rsatadi. Quyida turizm tadbirkorlarini qo'llab-quvvatlash uchun davlat va xususiy sektor tomonidan ko'rsatiladigan yordamning har bir bosqichdagi xususiyatlari bayon etiladi:

1. Yangi turizm tadbirkorlari (innovatsion bosqich)

Davlat yordami:

- Subsidiyalar: Davlat yangi tadbirkorlik tashabbuslarini rag'batlantirish uchun subsidiya ajratadi, bu esa boshlang'ich xarajatlarni kamaytiradi.

³² Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

- Grantlar: Innovatsion g'oyalarni qo'llab-quvvatlash uchun davlat grantlari taqdim etiladi. Bu mablag'lar, asosan, startup loyihalarni rivojlantirishga yordam beradi.

- Soliq imtiyozlari: Yangi bizneslar uchun davlat tomonidan soliq imtiyozlari beriladi, bu ularning boshlang'ich davrdagi moliyaviy yukini kamaytiradi.

Xususiy sektor yordami:

- Xususiy investitsiyalar: Xususiy investitsiyalar yangi turizm tadbirkorlarini qo'llab-quvvatlaydi, bu esa kapital ehtiyojlarini qondirish uchun qo'shimcha mablag'lar manbai hisoblanadi.

- Qarz mablag'lari: Xususiy sektor qarz mablag'lari orqali moliyaviy yordam beradi, bu esa yangi bizneslarga boshlang'ich kapital sifatida xizmat qiladi.

- Kraudfanding: Yangi loyihalarni omma orqali moliyalashtirish, ya'ni kraudfanding orqali mablag'lar yig'ish imkoniyatini beradi. Bu yo'l bilan tadbirkorlar qo'shimcha mablag'lar manbalarini jalb qilishadi.

2. Mavjud turizm firmalari (rivojlanish bosqichi)

Davlat yordami:

- Kredit kafolati: Davlat mavjud turizm firmalari uchun kredit kafolati taqdim etadi, bu esa ularga qulay shartlarda kredit olish imkoniyatini beradi.

Xususiy sektor yordami:

- Standard bank qarzlari: Mavjud firmalar rivojlanishi uchun banklar tomonidan beriladigan standart kreditlar ularga moliyaviy qo'llab-quvvatlash imkonini beradi.

- Aktivga asoslangan moliyalashtirish: Bu moliyalashtirish turi firmalarga o'z aktivlari (masalan, binolar, transport vositalari) garovi asosida qo'shimcha mablag'lar olish imkoniyatini beradi.

- Venchur kapital resurslari: Venchur kapitali rivojlanayotgan firmalarga yuqori risk bilan sarmoya kiritadi va ularga o'sish imkonini beradi.

- Kraudfanding: Mavjud firmalar ham kraudfanding orqali qo'shimcha mablag'lar jalb qilishi mumkin, bu esa ularning loyihalarini kengaytirish imkonini beradi.

Turizm sohasida yangi tadbirkorlik tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash va mavjud firmalarni rivojlantirishda davlat va xususiy sektor o'ziga xos moliyaviy yordam mexanizmlarini qo'llaydi. Innovatsion bosqichda davlat tomonidan ajratiladigan subsidiya, grantlar, va xususiy investitsiyalar muhim ahamiyatga ega bo'lsa, rivojlanish bosqichida kredit kafolatlari, venchur kapital, va aktivga asoslangan moliyalashtirish kabi mexanizmlar biznesning o'sishiga ko'mak beradi. Bu turizm sektorining barqaror rivojlanishi uchun zarur moliyaviy asos yaratadi.

Turistik firmaning rivojlanish bosqichlarida (miqyosi, mahsulot yoki jarayonni standartlashtirish) firma allaqachon iqtisodiy jihatdan foydalidir. Firma kundalik ehtiyojlarni, ta'mirlash va kengaytirishni moliyalashtirish uchun kredit kreditlari, kraudfanding imkoniyatlari, venchur kapital resurslari firmalari yoki xususiy kapital resurslaridan foydalanishi mumkin.

Kundalik jarayonlarni moliyalashtirishda kichik biznes asosan shaxsiy kreditlar, overdraft imkoniyatlari, kredit kartalaridan foydalanish, jamg'arma va aylanma mablag'lar kabi ichki va norasmiy moliyalashtirish manbalariga tayanadi. Taqsimlanmagan daromadni turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalaridan yig'ish qiyin, chunki ko'pchilik daromadlar darhol qayta investitsiya qilinadi. Turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar uchun mavjud bo'lgan tashqi moliya variantlarini xaritaga tushirdi. Spektrning pastki qismida (past xavf/past daromad) qarzni moliyalashtirish (kredit kreditlari) va aktivlarga asoslangan moliyalashtirish mavjud.

Qisqa muddatli bank kreditlari marketing faoliyatini, yangi dasturiy ta'minot va texnologiyalarni moliyalashtirish yoki mahsulotni yangilash uchun juda mos keladi. O'rta va uzoq muddatli bank kreditlari yirik investitsiya loyihalari, jumladan, yangi ob'ektlarni ta'mirlash yoki rivojlantirish uchun ko'proq mos keladi. Overdraft imkoniyatlari mavsumiy korxonalar tomonidan pul oqimini boshqarish uchun, ayniqsa mavsum boshida ishlatiladigan muhim, ammo qimmat vositadir. Shaxsiy kafolatlarni individual biznes egalari uchun moliyaviy xavfni oshirishi mumkin.

O'zlarining biznes jarayonlari uchun ma'lum aktivlarga ishonadigan firmalar (masalan, shahar sayohatlari uchun velosipedlar yoki oziq-ovqat xizmatidagi

firmalar uchun oshxona mebellari) aktivlarga asoslangan moliya modali yordamida qarz olishlari mumkin. Mantiqiy asos o'xshash: aktiv kredit uchun garov sifatida ishlatiladi. Biroq, aktivlarga asoslangan moliya xizmatga asoslangan nomoddiy mahsulotlarni ishlab chiqaradigan sayyohlik firmalari uchun mos emas. Aktivlarni sotishdan moliyalashtirish o'rta va yirik korxonalar tomonidan qo'llaniladi, bu erda tadbirkorlar kundalik jarayonlar uchun zarur bo'lmagan er/binolarga egalik qilishadi va turizm sohasida cheklangan foydalanishlari mumkin. Lizing-bu mebel, oshxona yoki shunga o'xshash uskunalar, transport vositalari va texnologiyalar uchun tez-tez ishlatiladigan aktivlarga asoslangan moliya shakli.

Biznes faoliyatida qiymat yaratuvchi turizm sub'ektlarini moliyalashtirish ba'zi yetkazib beruvchilar (masalan, mehmonxonaga meva va sabzavot yetkazib beradigan firma yoki xizmat ko'rsatuvchi kabi yetkazib beruvchi korxonalar) foyda ko'rishlari mumkinligini anglatadi. Moliyaviy jarayonlar haqida tarixi qiymat zanjiridagi yirik firmalarning va ularning raqobatbardoshligini oshirishga yordam beradigan moliyaviy mexanizmlardan foydalanishni takomillashtiradi va butun qiymat zanjirining raqobatbardoshligini oshiradi.

Xususiy kapital resurslari bozorlarida qarzsiz moliyalashtirish tashqi moliyalashtirishning yana bir manbai hisoblanadi. Venture kapital resurslari vositasida moliyalashtirish va biznes startaplar korxonani kengaytirishga yordam beradi hamda ushbu moliyaviy mexanizmlar turizm sohasida innovatsion loyihalarga katta foyda keltiradi. Venchur kapital resurslarini ayniqsa sinovdan o'tkazilmagan va yangi paydo bo'lgan biznes modellari uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, u an'anaviy bank moliyasini o'rnini bosadi va to'ldiradi.

Davlat moliyalashtirish institutlari va rivojlanish banklarining funktsiyalari kreditlarni samarali taqsimlash va bozor tomonidan qoplanmagan mahsulotlarni etkazib berish, iqtisodiy yoki moliyaviy qo'shimchalarni ta'minlashni o'z ichiga oladi. Mintaqaviy rivojlanishni moliyalashtirish va vakili bo'lmagan guruhlar ushbu so'nggi toifalarga kiradi. Tranzaksiya xarajatlari odatda alohida geografik mintaqalardagi sayyohlik firmalari va madaniy sabablarga ko'ra ayollar, muhojirlar va etnik ozchiliklar tomonidan yaratilgan va boshqariladigan korxonalar uchun

yuqori bo'ladi. Aholining ushbu qatlamlari turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalaridan umumiy spektrga nisbatan turizm biznesiga kirish ehtimoli ko'proq.

Mikromoliya tashkilotlari salbiy tanlov va ma'naviy xavf masalasini hal qilish uchun guruh-kredit sxemalaridan foydalanadilar (odatda qo'shma guruh javobgarligi asosida). Ya'ni, guruhni o'z-o'zini shakllantirishni talab qilib, ishtirokchilar kerakli xususiyatlarga ega bo'lgan boshqa a'zolarni tanlaydi – mehnatsevar, ma'lum norasmiy to'lov tarixi bilan - va guruhning xatti-harakatlarini nazorat qilish. Ushbu tadbirlarni guruhning o'ziga o'tkazish orqali mikromoliya tashkilotlari skrining va monitoring xarajatlarining kamida bir qismini yengib o'tishi mumkin va guruh to'lash uchun kredit kafolatini shakllantiradi.

Mikromoliyalashtirish tajribasi shuni ko'rsatdiki, u o'tish davri instituti bo'lib, a'zolarga standart va rasmiy kredit tashkilotlarini bitirishga yordam beradi. Mikromoliya a'zolari past mahsuldorlikka ega va bu shaxslar yuqori mahsuldorlik firmasida ishlaydigan xodimlar sifatida yaxshiroq bo'lishini ko'rsatadigan dalillar mavjud. Bundan tashqari, ushbu vakili bo'lmagan guruhlar odatda kredit ta'minoti bilan hal qilinmaydigan boshqa muammolarga duch kelishadi. Mikromoliyalashtirish kuchli vositadir, ammo uni boshqa qashshoqlik va rivojlanish siyosati bilan to'ldirish kerak. Moliya sektori turizm biznesining ehtiyojlarini qay darajada tushunishi va qondirishi muammodir. Kreditorlar va investorlar tomonidan turizm turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalarining sektor va moliyalashtirish ehtiyojlarini etarli darajada bilmaslik yoki tushunish qiyin.

Investorlar va kreditorlar moliyaviy mexanizmlarning xavfi va narxini aniq baholash uchun bilim va tajribaga ega bo'lmasligi mumkin. Natijada, ayniqsa, innovatsion yoki kamroq an'anaviy moliyalashtirish so'rovlari uchun yoki turizm kam rivojlangan joylarda turizm turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalaridan xavfni idrok etish yuqori bo'lishi mumkin. Bu sanoat tomonidan xabar qilinganidek, moliyalashtirishning yanada qat'iy shartlariga yoki hatto kundalik yoki investitsiya faoliyatini moliyalashtirishni istamaslikka olib kelishi mumkin. Bu, shuningdek, moliyaviy yordamni baholash va tasdiqlash vaqtiga ta'sir qilishi mumkin. Investorlar va kreditorlar sektor ehtiyojlarini yaxshiroq qondirish uchun shartlar va

shartlarni moslashtirish uchun moslashuvchanlikka ega bo'lmisligi mumkin. O'zgaruvchan to'lov imkoniyatlari bilan moslashuvchan mahsulotlar, masalan, turizm turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar mavsum davomida kredit kapital resurslarini va foizlarni faqat mavsumdan tashqari foizlar bilan to'lashga imkon beradi, masalan, turizm turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar uchun keladigan mavsumiy tebranishlar va moliyalashtirish cheklavlarini hisobga oladi. Bunday yondashuv, ayniqsa, turizm turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar uchun mo'ljallangan maxsus moliyalashtirish mahsulotlarini talab qilmaydi, aksincha, turizm sohasidagi korxonalar uchun keladigan moliyalashtirishning o'ziga xos ehtiyojlari va pul oqimlari muammolarini hisobga oladigan moslashuvchan mahsulotlarni talab qiladi.

Turizm biznesida umumiy moliyaviy muhitdagi kengroq o'zgarishlar ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi ko'plab mamlakatlaridagi ishbiarmonlik muhitiga ta'sir ko'rsatdi. Bu, odatda, turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar kelib chiqadigan moliyaviy cheklavlarni kuchaytirdi, ular taqdim etayotgan mahsulotlar va xizmatlarga bo'lgan talabni, pul oqimi, likvidlik va aylanma mablag'lar va kreditning mavjudligini kuchaytirdi. Inqirozdan kapital resurslarini moliyalashtirishga ham jiddiy ta'sir ko'rsatildi. Moliyaviy inqirozdan so'ng banklar uchun xalqaro me'yoriy-huquqiy bazani qayta ko'rib chiqish banklarni kreditlash siyosati va amaliyotini yanada cheklashga olib keldi. Masalan, o'z kapital resurslariga qo'yiladigan talablar va to'lov shartlari loyihaning maqsadga muvofiqligiga ta'sir qiladi va kredit olishni qiyinlashtiradi.

So'nggi yillarda moliyalashtirish imkoniyatlari umuman yaxshilangan bo'lsa-da, sohada moliyalashtirishni jalb qilish ko'plab mamlakatlarda, ayniqsa iqtisodiy o'sish zaif bo'lgan joylarda turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar va tadbirkorlar uchun murakkabligicha qolmoqda. Turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar odatda o'zgaruvchan kredit bozori sharoitlariga nisbatan zaifroq va katta firmalarga qaraganda tashqi mablag' olishda ko'proq qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Boshqa tomondan ko'plab mamlakatlarda mavjud bo'lgan past foiz

stavkasi muhiti va makroiqtisodiy jarayonlar moliyalashtirishga nomoliyaviy mexanizmlar orqali o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Turistik firmalar uchun moliyalashtirishga ta'sir qiluvchi nomoliyaviy taklif omillari:

- Sektor haqida yetarli bilimning mavjud emasligi;
- Standart mahsulotda mavsumiy to'lov jadvallarini yoqish uchun moslashuvchanlikning yo'qligi;
- Byurokratiya yuki (qoidalar va ruxsatnomalar);
- Makroiqtisodiy kontekst.

Turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar boshqa xizmatlarga asoslangan biznesi sub'ektlari bilan taqqoslaganda qat'iy kredit shartlariga duch kelishi chuqur tahlil qilinmagan. Turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar va tadbirkorlarning o'rtacha biznesi sub'ektlaridan ko'ra kamroq qulay kredit shartlariga duch kelishi haqida ba'zi dalillar mavjud, bu esa o'z navbatida yirik firmalarga qaraganda ancha qat'iy shartlarga duch kelmoqda.

Ba'zi mamlakatlarda, turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar kredit olishda yuqori foiz stavkalari va qat'iy garov talablariga duch keladi va bu o'z navbatida yuqori riskni keltirib chiqaradi va biznes sikliga salbiy ta'sir qiladi. Boshqa mamlakatlarda turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar boshqa biznesi sub'ektlari kabi murakkab garov talablari, foiz stavkalari, to'lov shartlari va ma'muriy xarajatlarga duch kelishi haqida xabar berilgan. Boshqa hollarda, turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar davlat siyosatining rivojlanish maqsadlari bo'lib, foiz stavkalari, kredit muddati va garov talablari bo'yicha o'rtacha biznesi sub'ektlaridan ko'ra yaxshiroq moliyalashtirish manbalariga qarshi turadi.

Tijorat banklari kreditlari va overdraft ob'ektlari ko'rinishidagi qarzlarni moliyalashtirish biznes sub'ektlaridan turizmni tashqi moliyalashtirishning asosiy manbai ekanligi xabar qilinmoqda. Biroq, turizm sohasi ko'pincha bank kreditini tasdiqlash va qarzni yetarli darajada moliyalashtirishni ta'minlashdagi qiyinchiliklar haqida xabar beradi. Ayniqsa, yangi korxonalar va mikrofirmalar uchun startap

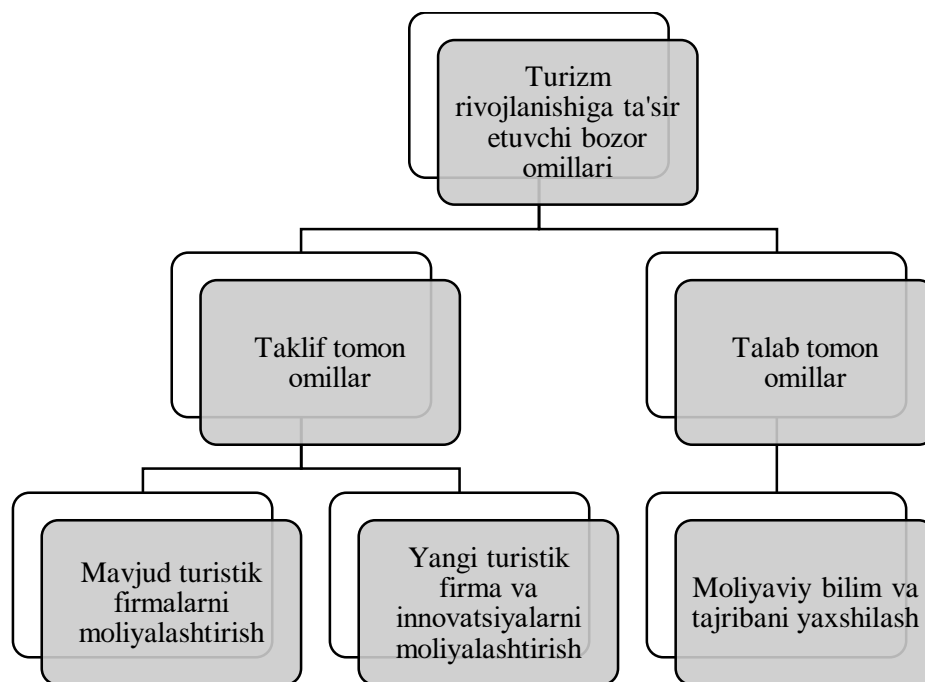

kreditlari va kichik kreditlar uchun qarzni moliyalashtirishni tasdiqlash qiyin bo'lishi mumkin.

Biznes sub'ektlari turizmini qo'llab-quvvatlash uchun yetarli moliyalashtirishga ega bo'lmaslik korxonalar va sektor darajasida ta'sir ko'rsatadi. Ushbu moliyalashtirish muammolarining asosiy natijasi turizm taklifining sifati va raqobatbardoshligiga salbiy ta'sir ko'rsatishdir. Turistik ob'ektlarni saqlash va yaxshilash, yangi standartlar va talablarga moslashish, mahsulot va infratuzilmani rivojlantirish uchun zarur bo'lgan investitsiyalarni moliyalashtirish turizm korxonalarini uchun takroriy muammo hisoblanadi. Moliyaviy beqarorlik, shuningdek, sayyohlik korxonalarini va umuman sektorning yuqori qiymatli turizm xizmatlarini rivojlantirish va taqdim etish uchun malakali kadrlar jalb qilish qobiliyatiga ta'sir qiladi. Moliyaviy cheklovlar ish qoldiq stavkalari ta'sir va korxonalarining o'sishi va rivojlanishi uchun ahamiyatga ega. Ichki moliyalashtirishga katta ishonish va yetarli darajada tashqi moliyalashtirishga o'z vaqtida va tejamkor tarzda kirishda qiyinchiliklar ko'plab sayyohlik korxonalarining o'sish salohiyatini cheklaydi. Sektor oldida turgan moliyalashtirish masalalari bilan shug'ullanmaslik turizm biznes sub'ektlarining iqtisodiy va turizm o'sishiga hissa qo'shish imkoniyatlarini cheklaydi.

Turizm biznes sub'ektlari va tadbirkorlar uchun moliyaviy muhitni yaxshilash siyosati davlatlar turizm biznes sub'ektlari va tadbirkorlarning moliyalashtirishni kengaytirish uchun turli xil vositalar bilan duch keladigan qattiq moliyalashtirish sharoitlariga javob berishdi. Oldingi bo'limda ushbu moliyalashtirish shartlari talab va taklif omillari bilan bog'liqligini ko'rsatdi. Ushbu talab va taklif muammolarini hal qilishning siyosat variantlariga quyidagilar kiradi: davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan kreditlar, kafolatlar va grantlar; soliq imtiyozlari; milliy yoki mintaqaviy dasturlar orqali subsidiyalar va moliyalashtirish; normativ-huquqiy bazadagi o'zgarishlar; firmalarning moliyaviy tuzilmasini birlashtirish va qarzsiz moliyalashtirish yondashuvlaridan foydalanishni qo'llab-quvvatlash dasturlari; va mavjud bo'lgan turli xil moliyalashtirish va boshqa qo'llab-quvvatlashlar to'g'risida xabardorlikni oshirish vositalarini ishlab chiqish (2.2.1-rasm). Ushbu chora-tadbirlar

davlat byudjetlari uchun salbiy xarajatlardan (masalan, Markaziy bankdagi bank depozitlari uchun salbiy foiz stavkalari) yoki neytral xarajatlardan (masalan, biznes sub'ektlarini kreditlash bo'yicha bank maqsadlari) sezilarli moliyalashtirish xarajatlariga (masalan, davlatning to'g'ridan-to'g'ri kreditlash va kredit kafolatlari) kirib ketadi. Shuni e'tirof etish kerakki, Turizm biznes sub'ektlaridan maqsadli moliyalashtirish tashabbuslari mavjud bo'lmagan taqdirda ham, turizm siyosati va dasturlari turizmga investitsiya va moliyalashtirishni qo'llab-quvvatlash uchun asos sharoitlarini yaratishda muhim rol o'ynaydi. Bunga turizmni rivojlantirish uchun zarur bo'lgan infratuzilmani ta'minlash kiradi. Investorlar va kreditorlar xizmat ko'rsatish va transport infratuzilmasi investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash uchun etarli bo'lishiga ishonch hosil qilishlari kerak. Ko'pgina mamlakatlarda davlat hokimiyati organlari iqtisodiyotning boshqa tarmoqlaridan farqli o'laroq, marketing va reklama yo'nalishlarini moliyalashtirishda faol ishtirok etadi va moliyalashtiradi.

2.2.3-rasm. imkoniyatlari turizm biznes sub'ektlari va tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash uchun bozor omillari³³

Turizm biznes sub'ektlari uchun moliyalashtirishni yaxshilash bo'yicha sektor neytral biznes sub'ektlari dasturlari, mavjud turizm firmalarining moliyaviy ehtiyojlari boshqa biznes sub'ektlaridan farq qilmasligini, ularning biznesi iqtisodiy

³³ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

jihtadan foydali bo'lganidan keyin tan oladi. Shu sababli, turizm biznes sub'ektlari barcha biznes sub'ektlari va tadbirkorlar uchun moliyalashtirishni yaxshilash uchun to'g'ridan-to'g'ri va/yoki bilvosita jamoatchilik yordamidan foydalanishi mumkin.

Ko'pgina mamlakatlarning so'rovnomalari buni ko'rsatmoqda. Ushbu mamlakatlarda sektorning neytral yondashuvlari davlat kafolatlari (Daniya, Vengriya, Norvegiya), mezzanine finance (Germaniya), kafolat kooperativlari (Shveytsariya) yoki mikro kreditlar (Rossiya Federatsiyasi). Boshqa bilvosita mexanizmlarga moliyaviy tizimning umumiy faoliyatini yaxshilash va biznes yuritish uchun eng yaxshi sharoitlarni yaratish bo'yicha me'yoriy-huquqiy bazadagi o'zgarishlar va nazorat choralari kiradi (2.2.3-jadval).

Daniyada Daniya o'sish jamg'armasi barcha kichik va o'rta biznes sub'ektlari uchun sektordan qat'i nazar, individual biznes ehtiyojlariga qarab tanlash va foydalanish uchun mavjud bo'lgan bir qator moslashuvchan mahsulotlar va vositalarni taklif etadi. Bularga asosan kichik va/yoki yangi korxonalariga yo'naltirilgan subordinatsiyalangan o'sish kreditlari va kafolatlari kiradi. Daniyada moliyalashtirishga kirish uchun kichik va o'rta biznes sub'ektlari uchun eng muhim muammo sifatida qayd etilgan va bu chora-tadbirlar uchun asos yaratadi. Shu sababli, bilvosita iqtisodiy mexanizm orqali muammoni qisman yengillashtirish uchun davlat kafolatlaridan foydalanishdir. To'liq kafolatlar berish firmaning prudentsial va hayotiy tarzda ishlashini rag'batlantirishni buzadi.

Daniya iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish jamg'armasi aksariyat hollarda bozor shartlarida ishlayotgan bo'lsa-da, ushbu subsidiyalangan mahsulotlar fondga katta xavf olishga imkon beradi. Ushbu mexanizmlar turizm biznes sub'ektlari uchun mavjud bo'lgan Daniya iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish jamg'armasidan olingan kredit orqali biznesni modernizatsiya qilish va kengaytirish uchun bankdan mablag' ololmaydigan kichik qishloq mehmonxonasiga imkon berdi. Shuningdek, jamg'arma istiqbolli o'sish traektoriyasiga ega kompaniyalariga to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalarni kiritadi, ammo, ushbu mexanizm turizm sohasida juda ko'p ishlatilmaydi. 2014-yilda turizm sohasida o'sish va bandlik imkoniyatlarini yaxshilash, biznes sub'ektlardan moliyalashtirishni ta'minlash uchun asosiy shart-

sharoitlarni hal qilish maqsadida moliyaviy bo'lmagan dastur yaratildi. Shuningdek, u biznes sub'ektlarni moliyalashtirishga qaratilgan boshqa maxsus moliya mexanizmlarini taklif etadi.

2.2.3-jadval

Xorijiy mamlakatlarda qo'llanilgan iqtisodiy mexanizmlar va ularning maqsad qilingan o'lchov faoliyatlari³⁴

Qo'llab-quvvatlash	Mamlakat	Mexanizm	Maqsad qilingan o'lchov
Moliyaviy	Xorvatiya	Kredit mablag'lari	Moliyalashtirishga kirish
	Daniya	Davlat kafolatlari	Ijroning yetishmasligi
	Vengriya	Yevropa fondlari	Kafolat yetishmasligi
	Norvegiya	Qarz va kafolatlar	Kafolat yetishmasligi
	Germaniya	Mezzaninni moliyalashtirish	Texnologik o'zgarishlarni yengish uchun
	Shveysariya	Kafolat kooperativlari	Kafolat yetishmasligi
	Rossiya	Mikrokreditlar	Moliyalashtirishga kirish
	Niderlandiya	Qarz va kafolatlar	Moliyalashtirishga kirish
Nomoliyaviy	Niderlandiya	Axborot oqimining oshirilishi	Moliyalashtirishga kirishda xarajatlarni kamaytirish

Ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiy o'sishga erishishning asosiy strategiyasi sifatida turizmni rivojlantirishni ko'zda tutmoqda. Manzillarda turizm sohasi asosan mikrofirmalar va kichik korxonalar orqali tashkil etiladi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda ular kredit va boshqa moliyaviy manbalardan foydalanish imkoniyatiga ega emas: moliya bozorlari ularni mijoz sifatida qabul qilmaydi, davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash esa asosan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga qaratilgan bo'lib, turizm ichki biznesni kengaytirishga yo'naltirilmagan.

So'nggi yillarda ayrim rivojlanayotgan mamlakatlarda mikromoliyalash tashkilotlari orqali moliya sektorini modernizatsiya qilishga katta e'tibor qaratilmoqda. Ular mikro va kichik korxonalariga kredit beradi hamda kambag'allarga moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini ta'minlash orqali qashshoqlikni kamaytirishga hissa qo'shadi. Hozirgacha turizm manzillarida ushbu

³⁴ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

MMTLar yuqorida aytib o‘tilgan moliyaviy bo‘shliqni yopa olmayapti. Kreditdan foydalanish imkoniyati yo‘qligi sababli, rivojlanayotgan mamlakatlardagi mahalliy (turistik) mikrofirma va kichik korxonalar yirik xalqaro joylashtirish va turizm xizmatlarini yetkazib beruvchilar bilan raqobatlasha olmayapti. Natijada, aksariyat rivojlanayotgan mamlakatlarda turizm orqali o‘shishning mahalliy iqtisodiyotga ijobiy ta’sir ko‘rsatish salohiyatidan to‘liq foydalanilmayapti. Ushbu turistik mikro va kichik korxonalarining ehtiyojlariga mos keladigan tegishli (maxsus) moliyaviy mexanizmlarni ishlab chiqish bo‘yicha qo‘shimcha tadqiqotlar talab etiladi. Bularga investitsiya subsidiyalari, soliq choralari, uzoq muddatli kreditlar, lizing va sug‘urta mahsulotlari kirishi kerak. Tijorat banklari turizm manzillarida moliyaviy bozorlarni yangilashda yetakchi rol o‘ynashi va kafolatsiz kreditlash usullarida MMT tajribasidan foydalanishi mumkin. Turistik manzil sifatida shakllanayotgan rivojlanayotgan mamlakatlar davlatlari o‘zlarining ichki moliyaviy sektorini isloh qilish va mikro hamda kichik turistik korxonalariga yo‘naltirilgan maxsus moliyaviy mahsulotlarni yetkazib berishni qo‘llab-quvvatlashlari lozim. Buni o‘tmishda agrobiznes va sanoatni rivojlantirishni qo‘llab-quvvatlagan qishloq xo‘jaligi va sanoatni rivojlantirish banklari kabi maxsus kredit liniyalari orqali amalga oshirish mumkin.

Turizm sohasi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun istiqbolli soha sifatida qaralmoqda. Rivojlanayotgan mamlakatlarda turizm orqali muvaffaqiyatli o‘shishning isboti, odatda, xalqaro tashriflar sonining ko‘payishi va qattiq valyutadagi yalpi sayyohlik xarajatlari bilan ifodalanadi. Rivojlanayotgan mamlakatlarga xalqaro turistlar tashrifi 1988-yildan beri har yili 6,5 foizga oshdi, bu tashrif buyuruvchilarning o‘rtacha jahon o‘shish sur‘atidan yuqoridir. Xalqaro tashrif buyuruvchilar orqali olingan daromadlar eng kam rivojlangan mamlakatlar xalqaro eksportining katta qismini tashkil etadi. 19 ta kam rivojlangan mamlakatda turizm barcha eksport sohalari orasida birinchi, ikkinchi yoki uchinchi o‘rinda turadi. Ushbu ma’lumotlar rivojlanayotgan mamlakatlarda turizmni raqobatbardosh xizmat ko‘rsatish sohasi sifatida rivojlantirish orqali ijobiy makroiqtisodiy ta’sirlarga erishish mumkinligi haqidagi farazni tasdiqlaydi. Boshqalar esa turizmning o‘zi

ixtisoslashgan turizm mamlakatlarining yuqori o'sish sur'atlariga erishishi uchun yetarli sabab bo'la olmasligini ta'kidlaganlar. Ko'rinib turibdiki, yuqori o'sish sur'atlari ko'proq ba'zi iqtisodiyotlarning boshqalarga qaraganda ochiqroq va erkinroq ekanligi bilan bog'liq. Turizm xizmat ko'rsatish sohasi bo'lib, erkinlashtirilgan va ochiq iqtisodiyotdan katta foyda oladi. Shuningdek, o'sishni ro'yobga chiqarishda omillarning o'ziga xos samaradorligi muhim rol o'ynaydi, masalan, turizm o'sishining inson resurslariga bo'lgan talabni oshirishi va inson kapital resurslarini to'plashga olib kelishi darajasi. Demak, turizmning o'zi iqtisodiy o'sish bilan bevosita bog'liq emas. Rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotini liberallashtirish, odatda, ularning ichki moliya bozorlarini modernizatsiya qilishdan boshlanadi. Ochiq va modernizatsiyalashgan moliya bozorlari bilan kambag'allikni qisqartirish o'rtasida ijobiy bog'liqlik mavjud. Kambag'allikni qisqartirish masalasiga kelsak, asosiy mavzu kambag'allarga moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatini ta'minlashdir. Bu asosan mikromoliyalash tashkilotlari orqali amalga oshiriladi.

Mikromoliyalash deganda "kichik miqyosdagi moliyaviy xizmatlar - asosan kredit va jamg'armalar - qishloq xo'jaligi, baliqchilik yoki chorvachilik bilan shug'ullanadigan; daromad keltiradigan faoliyatni, mahsulotlar yoki xizmatlar ishlab chiqariladigan, qayta ishlanadigan yoki sotiladigan kichik yoki mikro korxonalarni boshqaradigan; ish haqi yoki komissiyalar uchun ishlaydigan; oz miqdorda yer, transport vositalari, ish hayvonlari yoki mashina va asboblarni ijaraga berishdan daromad oladigan odamlarga; va rivojlanayotgan mamlakatlarning mahalliy darajasidagi boshqa kambag'al shaxslar yoki guruhlariga, ham qishloq, ham shahar aholisiga ko'rsatiladigan xizmatlar" tushuniladi. Mikromoliyalash tashabbuslari ko'plab qishloq va shahar bozorlarida muvaffaqiyatga erishdi. Shunchaki moliyaviy bozorlarga kirishni yaxshilash orqali kambag'allar o'z daromadlarini sezilarli darajada oshirishga erishishlari mumkin. Turizmning o'sishi, qashshoqlikni kamaytirish va kambag'allarning moliyaviy bozorlarga kirishi o'rtasidagi bog'liqlik deyarli tahlil qilinmagan.

Rivojlanayotgan mamlakatlar o'z bozorlarini erkinlashtirish va ochish orqali raqobatga kirishishda o'ziga xos qiyinchiliklarga duch keladi. Ayniqsa, past rivojlanayotgan mamlakatlar AKT va bank kabi aksariyat erkinlashtirilgan xizmatlar sohasida ishtirok etish uchun zarur infratuzilma yoki raqobatbardosh kuchga ega emas. Ko'plab liberalizatsiya urinishlari milliy daromadning yanada notekis taqsimlanishiga va kambag'allar sonining ko'payishiga olib kelgani ajablanarli emas. Rivojlanayotgan mamlakatlarda davlatlarning xorijiy turistik investitsiyalarni rag'batlantirish bo'yicha sa'y-harakatlari ularning to'lov balansini yaxshilashi mumkin. Biroq, bu o'z-o'zidan iqtisodiy o'sishga yoki daromadlarning adolatliroq taqsimlanishiga olib kelmaydi. Turizmning samarali o'sishi asosan yirik transmilliy korporatsiyalar ustunlik qiladigan to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarga bog'liq. Mamlakatlar transmilliy kompaniyalarning vertikal integratsiyalashgan turizm tarmoqlarida ishtirok etishdan foyda ko'rishlari mumkin, ammo bu kompaniyalar turizm o'sishi natijasidagi foydalarga ega bo'lish xavfi mavjud. Hozirgi kunga qadar eng kam rivojlangan mamlakatlarda xorijiy turistik investitsiyalar zamonaviy agrosanoat yoki axborot-kommunikatsiya texnologiyalari kabi boshqa sohalardagi investitsiyalarga qaraganda yalpi ichki mahsulot o'sishiga ko'proq hissa qo'shishini ko'rsatadigan tadqiqotlar deyarli yo'q. Biroq turizm bilan bog'liq barcha tarmoqlardagi to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar ko'lamini o'rganish qiyin: statistikada qo'llaniladigan tarmoqlar tasnifi turizm qamrab olgan faoliyat doirasiga mos kelmaydi. Rivojlanayotgan mamlakatlar turizm sohasida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investorlar uchun jozibador emas. Turistik yo'nalishlardagi ko'chmas mulk, mehmonxona va umumiy ovqatlantirish korxonalariga yo'naltirilgan haqiqiy investitsiyalar ko'zga tashlanmaydi, chunki bu kompaniyalar investitsiyalarning xususiy bo'lmagan shakllaridan foydalanadilar. Mehmonxona investitsiyalari umumiy ko'chmas mulk investitsiyalariga kiritiladi va mehmonxona kompaniyalari faqat boshqaruv shartnomalari yoki lizing kelishuvlarini tuzadilar. Rivojlanayotgan mamlakatlarning ichki moliya sektori ushbu ko'chmas mulk investitsiyalarida cheklangan darajada ishtirok etadi. Banklar ko'chmas mulkni qo'llab-quvvatlashga tayyor, ammo turizmning o'sishini oshirish uchun joylashtirish, tarqatish va

diqqatga sazovor joylarni qamrab oluvchi turizm qiymat zanjirini qo'llab-quvvatlash uchun maxsus bilimlarga ega emas. Bu investitsiyalar juda xatarli deb hisoblanadi. Shunday qilib, turizmning moliyaviy oqimlariga kambag'allar uchun "erishish qiyin" ko'rinadi. Ko'chmas mulk moliyasidan foydalanish imkoniyati cheklangan va turizm sohasining katta o'sishi asosan xorijiy investitsiyalarga bog'liq bo'lgan sharoitda, kambag'al odamlar o'sib borayotgan turistlar soni va ularga bog'liq pul oqimlaridan o'z ulushini olish uchun yagona strategiya sifatida pul oqimining manbalariga, ya'ni sayyohga kirishga harakat qilishadi. Turizmdan kambag'allarning moliyaviy ta'minotini va daromadlarini yaxshilashga ko'maklashish uchun turistik yo'nalishlardagi turizm mikro va kichik biznes subyektlarini, ularning turistik qiymat zanjiridagi o'rnini va daromad strategiyalarini tahlil qilish muhimdir.

Yaxshi faoliyat yurituvchi moliya sektori milliy iqtisodiyotda uzoq muddatli iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biridir. Moliyaviy xizmatlar iqtisodiyotning dastak beruvchi mexanizmi hisoblanadi. U kapital resurslari jamg'arilishiga va texnologik taraqqiyot sur'atiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shuningdek, yaxshi ishlayotgan moliya sektori daromadlarni yaxshiroq taqsimlashga hissa qo'shishi va shuning uchun kambag'allarga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi ko'rsatilgan. Biroq, bu faqat kambag'allar banklar tomonidan taqdim etiladigan kredit va jamg'arma xizmatlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lsagina sodir bo'ladi. Bu ularga potensial kapital resurslari jamg'arilishidan o'z ulushini olish imkonini beradi. Tijorat banklari kambag'allarning moliyaviy ehtiyojlarini qondira olmaydigan aksariyat kam rivojlangan mamlakatlarda bunday emas. Banklar mijozlarga qabul qilingan xatarlar va kreditga layoqatlilik to'g'risidagi ma'lumotlar bo'yicha xizmatlar ko'rsatish uchun o'z kredit qarorlarini qabul qiladilar. Kambag'al odamlar odatda norasmiy, qonuniylashtirilmagan yoki rasmiylashtirilmagan biznes va bozorlarda faoliyat yuritganligi sababli, ularda kreditga layoqatliligi haqida moliyaviy tizimni xabardor qilish vositalari yo'q.

Qarz oluvchilar haqidagi ma'lumotlarning nomutanosibliigi va yuqori transaksion xarajatlar kam rivojlangan mamlakatlarda nomukammal moliya

bozorlari va samarasiz kredit taqsimotiga olib keladi. Natijada, banklar odatda kichik kreditlar va depozit xizmatlarini ko'rsatishni foydasiz deb hisoblab, kambag'allarni rasmiy moliya bozorlaridan chetlashtiradi. Rivojlanayotgan mamlakatdagi tijorat banki nuqtayi nazaridan, tarixan kambag'al mijozlar yoki kichik korxonalariga kredit bermaslik uchun aniq sabablar mavjud edi. Bu oqilona biznes qarori va ularning konservativ mijoz siyosati hamda markaziy banklarning ta'minot va kreditlash siyosatini nazorat qilish bo'yicha ehtiyotkorlik ko'rsatmalariga muvofiq deb hisoblangan. Moliyaviy xizmatlarga, ayniqsa kreditga bo'lgan talab va taklif o'rtasidagi farq aholining eng kambag'al qatlamlariga va umuman biznes rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatdi. Yaqinda mikromoliyaviy inqilobning muvaffaqiyati rivojlanayotgan mamlakatlardagi banklar va markaziy banklarning noto'g'ri ekanligini isbotladi. Mikromoliya institutlar bank bo'lmasada, kambag'allarga moliyaviy xizmatlar ko'rsatishga ixtisoslashgan. Ular to'g'ri moliyaviy mahsulotlar taklif etilganda, kambag'allar moliyaviy vositachilar uchun barqaror va daromadli mijozlar bazasini tashkil etishini ko'rsatdi. Kambag'allar qarzlarini o'z vaqtida to'laydi va ularning jamg'ara olmasligi haqidagi tasavvur noto'g'ri ekanligi aniqlandi. Mikromoliya institutlar orqali jamg'arma xizmatlarining taqdim etilishi kambag'al mijozlarga mablag' to'plash va kelajakdagi yirik investitsiyalar yoki xarajatlarni rejalashtirish imkonini beradi. Jamg'arma va boshqa moliyaviy xizmatlardan foydalanish kambag'allarning zaifligini kamaytiradi hamda daromadlar va oilalarning ijtimoiy farovonligiga uzoq muddatli ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Mikromoliya institutlar juda kambag'al odamlarga moliyaviy xizmatlar ko'rsatishga va investorlarga doimiy daromad ta'minlashga qodir. Ular moliya sektorida korporativ ijtimoiy mas'uliyat tushunchasiga asoslanadi va moliya sektorini rivojlantirish nafaqat iqtisodiy o'sish, balki qashshoqlikni kamaytirish uchun ham ijobiy ekanligini tushunishga hissa qo'shadi. Natijada, rivojlanayotgan mamlakatlarda moliya sohalarini modernizatsiya qilish jarayoni kechmoqda. Kam rivojlangan mamlakatlar eng yirik va professional mikromoliya institutlarga egalik qilmoqda: ularning ba'zilar tijorat banklariga aylanib, kambag'al mijozlarga turli moliyaviy xizmatlarni taklif etish orqali mavjud moliyaviy institutlarga raqobat

yaratmoqda. Hisob-kitoblarga ko'ra, dunyo bo'ylab 70 millionga yaqin kambag'al mijozlar moliyaviy xizmatlardan: kredit, jamg'arma va mikrosug'urta mahsulotlaridan foydalanish imkoniyatiga ega. Garchi bu ta'sirli raqam bo'lsa-da, bu hali ham butun dunyo bo'ylab ushbu xizmatlarga bo'lgan potensial talabning kichik bir qismidir. Biroq, moliyaviy mablag'larga ega bo'lish kambag'allarning iqtisodiy ahvolini yaxshilashning kafolati emas. Mikromoliyaviy xizmatlarning kambag'allikni qisqartirishdagi nisbiy ta'siri cheklangan bo'lib qolmoqda. Hozircha mikromoliya institutlar rivojlanayotgan mamlakatlardagi bank xizmatlaridan foydalanuvchi aholining oz qismini qamrab olmoqda.

Turizm destinatsiyalariga turizm xizmatlarining aksariyati mikrofirma va kichik korxonalar orqali yetkazib beriladi. Faqatgina turar joy sohasida yotoq hajmining 80% kichik korxonalar va oilaviy tadbirkorlik faoliyatlarida o'tkazilishi taxmin qilinmoqda. Kichik biznes turizm qiymat zanjirining turli tarkibiy qismlari: mahalliy transport, oziq-ovqat va ichimliklar, kichik turar joylar, do'konlar va chakana xizmatlar va boshqalar o'rtasidagi hal qiluvchi aloqalarni ta'minlaydi. Biznes aloqalari va moliyaviy oqimlarning murakkabligini tahlil qilish uchun quyidagi konseptual asoslardan foydalanish va uni turizm sohasida qo'llash foydalidir.

Turizmda o'zini o'zi band qilish biznes faoliyati. Turizm yo'nalishlarida o'zini o'zi band qilgan kambag'allarning ko'plab misollarini ko'rish mumkin: ko'cha sotuvchilari, massajchilar, yuklarni tashuvchilar va poyabzal tozalovchilar. Ko'pincha bu kambag'allar tashrif buyuruvchilar soni va mumkin bo'lgan sotuv hajmiga qarab tartibsiz asosda ishlaydilar; ular asosan ishlab chiqarmasdan, balki xizmat yoki mahsulotlarni sotadilar. Ko'p yo'nalishlarda o'zini o'zi band qilgan kambag'allar turizm daromadini mavsumdan tashqari paytlarda qishloq xo'jaligi faoliyati bilan birlashtiradilar.

2.2.4-jadval.

Kichik biznes faoliyatidagi korxonalar turlari, xususiyatlari va ularning aktivlar jamg'arish bazasi³⁵

Turi	Ishchi soni	Xususiyatlari	Aktivlar jamg'arish bazasi
O'z-o'zini ish bilan band qilish (YaTT)	1	Ko'pincha yarim kunlik mehnat, vaqtinchalik, ba'zan mavsumiy faoliyat, oilaviy mehnat faoliyati Asosiy maqsad = qo'shimcha oilaviy daromad	Doimiy aktivlar bazasi, kapital resurslari to'planishi, doimiy naqd pul yetishmasligi mavjud. Biznes faqat omon qolish strategiyasi sifatida amalga oshiriladi.
Mikrofirma	2-9	Iqtisodiy kengayishga e'tibor qaratilmagan Cheklangan biznes binolari, cheklangan asosiy vositalar. Oilaviy mehnat, norasmiy yoki rasmiy maqom. strategiya. Daromadni barqarorlashtirish O'sishga kam yo'naltirilgan. Turizm ko'plab oilaviy daromad manbalaridan biridir	Likvid aktivlarning doimiy mavjudligi, qisman jamg'arish mavjud. Kichik kapital resurslari to'planishi mavjud. Biznes asosiy strategiya sifatida. Daromadni barqarorlashtirish asosiy maqsad sifatida amalga oshiriladi.
Kichik korxonalar	10-49	Qisman rasmiylashtirilgan, operatsion litsenziyaga ega biznes faoliyati hisoblanadi. Foyda va o'sishga yo'naltirilgan. Aynan aniq turizm biznes foyatiga ixtisoslashgan	Biznes asosiy strategiya sifatida olinib, asosiy vositalarning doimiy yetishmasligi mavjud. Kapital resurslari to'planishi, daromad va daromad qaytishiga yo'naltirilgan.

O'zini o'zi band qilgan kambag'allar asosiy vositalardan foydalanmaydilar va kapital resurslari jamg'armaydilar. Ularning biznesi strategiya asosida emas, balki tirikchilik ehtiyoji sifatida faoliyat ko'rsatadi, tadbirkorlik (marketing va texnik) ko'nikmalari va xizmat sifati odatda ajralib turadigan xususiyatlar emas. O'zini o'zi band qilgan kambag'allar iste'mol maqsadlari va biznes faoliyatini davom ettirish uchun doimiy naqd pul tanqisligiga duch kelishadi. Ularning daromad strategiyasi bu yetishmovchilikni har qanday yo'l bilan bartaraf etishga asoslanadi. Milliy aeroportda avtomobillarni yuvadigan bola yangi kir yuvish vositasi sotib olish va oila daromadiga hissa qo'shish uchun kunlik yetarli sotuvga erishishi kerak. Eng

³⁵ Van der Sterren, J. H. (2008). Financial markets, microfinance and tourism in developing countries. *ARA Journal of Tourism Research*, 2(4), 35-44.

zarur moliyaviy xizmatlar naqd pul yetishmovchiligini bartaraf etish va aylanma mablag' bilan ta'minlashga yordam beradigan xizmatlardir.

O'zini o'zi band qilgan kambag'allardan farqli o'laroq, mikrofirmalar biznes strategiyasi asosida faoliyat yuritadi. Garchi ular ixtisoslashmagan bo'lsada, turizm yo'nalishlarida ularning asosiy daromadi ushbu sohadan kelishi mumkin. Turistik mikrofirmalarga taksi haydovchilari, kichik umumiy ovqatlantirish korxonalari, oziq-ovqat va ichimlik ishlab chiqaruvchilar, savdo do'konlari misol bo'ladi. Bilvosita xizmatlar dorixonalar, nusxa ko'chirish do'konlari va boshqalar orqali ko'rsatilishi mumkin. Yangi ochilayotgan mikrofirmalar aylanma mablag'lar va (ba'zan) asosiy vositalarga investitsiya qilish uchun moliyalashtirishga muhtoj. Ko'pincha, ba'zi dastlabki mablag'larni oila va do'stlardan topish mumkin, ammo bu ishni boshlash uchun yetarli emas. Rivojlanayotgan mamlakatlarda bu mijozlarga mikromoliyaviy tashkilotlar e'tibor qaratadi.

Boshqa bizneslardan farqli o'laroq, ixtisoslashgan turistik mikrofirmalar faqat turizm sohasi bilan shug'ullanadi. Gid xizmatlari, kichik spa va massaj markazlari, maxsus nonvoyxona va qandolatchilik do'konlari, qahvaxonalar, suvenirlar va hunarmandchilik do'konlari, sayyohlik agentliklari, kichik turoperatorlar, ijaraga beriladigan kichik turar joy vositalari bunga misol bo'ladi. Bu korxonalarining asosiy xususiyati shundaki, ularning daromadi mavsumiy va tartibsiz sotuv hajmiga bog'liq. Shu bilan birga, ular har doim biznesni boshlash paytidan boshlab asosiy vositalardan foydalanishlari kerak. Ixtisoslashgan turizm mikrotadbirkorlari mavsumiy tebranishlarni qoplash uchun yetarli miqdordagi aylanma mablag'lardan foydalanishlari, shuningdek, quyidagilarni moliyalashtirishlari kerak:

- xomashyo yoki tayyor mahsulotlarning minimal zaxirasini sotib olish va saqlash;
- muntazam operatsion xarajatlarni to'lash (elektr energiyasi, suv, yoqilg'i, transport, ish haqi va boshqalar);
- mahsulot va xizmatlarni targ'ib qilish va sotish;
- ta'minotchilar to'lovlari;
- ofis ijarasi to'lovlari.

Ikkala xususiyatning birlashuvi: tartibsiz sotuvlar va asosiy kapital resurslariga investitsiyalarga bo'lgan ehtiyoj ularning zaifligini oshiradi va natijada bu korxonalarining moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyati qiyinlashadi. Moliyaviy mablag'larning yetishmasligi ushbu korxonalarining turizm sohasidagi raqobatbardoshligiga jiddiy to'siq bo'ladi. Bundan tashqari, ularning daromadlari oqimi ko'p jihatdan turizmning mavsumiy ta'siriga bog'liq. Rivojlanayotgan mamlakatlarning aksariyat tijorat banklari bu bizneslarning boshlanishiga, hatto ular potentsial muvaffaqiyatli xizmat ko'rsatishga ega bo'lsa ham, yordam bermaydi. Buning sabablari quyidagilar bo'lishi mumkin:

- mijoz tarixi haqida ma'lumotning yo'qligi;
- kreditlash uchun kafolatlar yoki garovning yo'qligi;
- biznes-reja yoki bozor tahlilining mavjud emasligi;
- biznes ro'yxatdan o'tkazilmaganligi va soliq ma'lumotlarining yo'qligi.

Rivojlangan turistik yo'nalishlarda (turizm hajmining kattaligi va barqarorlashgan turizm talabi) turistik mahsulot va xizmatlarning aksariyati kichik turistik korxonalar orqali taqdim etiladi. Bunga sho'ng'ish maktablari, til maktablari, qayta ishlangan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini (masalan, sut, pishloq) ishlab chiqaruvchi korxonalar, mehmon uylari, kichik turar joy vositalari, yirik umumiy ovqatlantirish korxonalari, dam olish korxonalari, avtobus kompaniyalari, turoperatorlar misol bo'la oladi. Bu darajada korxonalar ba'zi turistik xizmatlar, mahsulotlar yoki turizm bozorining ma'lum segmentlariga ixtisoslashgan bo'lishi mumkin. Muvaffaqiyatli bo'lsa, kichik korxonalar xodimlarni yollaydi, o'z biznesini ro'yxatdan o'tkazadi va yer va binolar kabi asosiy vositalarga sarmoya kiritadi. Odatda, bu korxonalar kambag'allarga tegishli emas, kambag'allar asosan mehnat yoki subpudrat xizmatlari yoki mahsulotlarini yetkazib berish orqali korxonalarining ushbu segmentidan foyda oladi.

Daromad va moliyaviy strategiyalarga kelsak, bu korxonalar asosan oddiy tijorat banklari tomonidan xizmat ko'rsatiladi, chunki mikromoliyaviy tashkilotlar ularning asosiy vositalarga investitsiya qilish ehtiyojlarini qondirolmaydi. Biroq, juda kichik turar joy vositalari segmentiga e'tibor qaratilsa, ularning umumiy

aktivlaridagi asosiy vositalar ulushi juda past. Ular boshqa mikrokorxonalariga nisbatan o'z faoliyatlarida ko'proq naqd pul va joriy aktivlarga tayanadi. Bu mehmonxona va umumiy ovqatlantirish korxonalarini tijorat kreditorlariga kam yoki umuman kirish imkoniyatiga ega bo'lmaganligi sababli, ularning o'sishi boshqa korxonalariga qaraganda ko'proq naqd mablag'larga bog'liq. Bu yana ularning o'sish imkoniyatlarini cheklaydi; moliya institutlaridan uzoq muddatli asosiy vositalarga investitsiyalarni mavsumiy pul oqimlarining tebranishlarini qoplash uchun moslashuvchan qisqa muddatli moliyalashtirish bilan birlashtirgan maxsus moliyaviy mahsulotlarni ishlab chiqishni talab etadi.

Kichik korxonalarining bu toifasi iqtisodiy rivojlanish uchun muhim ahamiyatga ega, ammo yetarli qo'llab-quvvatlanmaydi. Ushbu toifaning moliyaviy ehtiyojlarini baholash bo'yicha ko'plab tadqiqotlar o'tkazilgan.

Rivojlanmagan mamlakatlar uchun qiyosiy tadqiqot kichik va o'rta biznes korxonalar moliyaga kirish imkoniyatida quyidagi cheklovlarni umumlashtiradi:

- Yuqori foiz stavkalari (yiliga 30-40% gacha).
- Uzoq muddatli kreditlar yo'qligi.
- Kafolat tizimlarining yetishmasligi.
- Byurokratik bank protseduralari.
- Mavjud moliyalashtirish manbalari haqida ma'lumotning yo'qligi (moliya bozorlaridagi shaffoflikning yetishmasligi).
- Moliyalashtirishning shaharlarda to'planishi.
- Diversifikatsiyalashgan moliyaviy mahsulotlarning yo'qligi (sug'urta, aksiyadorlik moliyalashtiruv, valyuta jarayonlari).

BMTning savdo va taraqqiyot tashkiloti kabi ba'zi tashkilotlar bu biznes segmentini "yetishmayotgan o'rta qatlam" deb atashadi. Rivojlanayotgan mamlakatlarda bu toifaga kiruvchi firmalar soni juda cheklangan, va holanki ularning uzoq muddatli iqtisodiy o'sish va kapital resurslari to'planishidagi ahamiyati katta hisoblanadi; Sharqiy Osiyo mamlakatlarida YaIMning o'sishini kichik va o'rta korxonalar katta segmentining mavjudligi bilan izohlash mumkin, bu mamlakatlarda juda kichik firmalarning roli pasayish tendentsiyasiga ega bo'lgan.

Rivojlanayotgan mamlakatlar davlatlari ko'pincha o'z iqtisodiyotlarining birinchi ikki segmentini e'tibordan chetda qoldiradi. Ular ayniqsa 9-250 xodimga ega korxonalarni qadrlaydid. Asosiy dalil shuki, bu korxonalar, o'rtacha hisobda, nisbatan ko'p ish o'rinlarini yaratish bilan birga unumdorlikning (ayniqsa kapital resurslari va omillarning umumiy unumdorligi) yaxshi darajalariga erishadi. Shu bois, u unumdorlik jihatidan o'zini o'zi band qiluvchi mikrokorxonalardan, ish o'rinlari yaratish jihatidan esa yirik korxonalardan ustun. Bu segment davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishining asoslari aniq ko'rinsa-da va ular ish o'rinlari yaratishga hissa qo'shsa-da, kichik va o'rta korxonalarining daromadlar taqsimotiga yoki qashshoqlikni kamaytirishga bevosita ta'siri isbotlanmagan.

Muvaffaqiyatli mikromoliyaviy inqilob natijasida ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarda moliya sektori asta-sekin o'zgarmoqda. Nazorat siyosatlari mikroxizmat ko'rsatuvchi tashkilotlar va banklarga kam daromadli mijozlar segmentlarini qamrab olish imkonini berish uchun zamonaviylashtirilmoqda. Tijorat banklari mikromoliyalashtirish bilan shug'ullanish yaxshi biznes ekanligiga tobora ko'proq ishonch hosil qilmoqda. Shunga qaramay, turizm yo'nalishlarining haqiqiy holatiga nazar tashlasak, moliyaviy sektorni modernizatsiya qilishni chuqurlashtirish mumkinligini ko'rish mumkin.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda mikrofirmalar va kichik korxonalarining kambag'allikni qisqartirishdagi (bandlik va daromad yaratish orqali) potensial iqtisodiy ta'siri kamdan-kam hollarda o'z aksini topmoqda. Turizm sohasi uchun qo'shimcha to'siqlar mavjud bo'lib, na rivojlanayotgan MMI sektori, na tijorat banki sektori ularga qashshoqlikdan chiqishga va o'z aktiv bazasini oshirishga yordam beradigan moliyaviy mahsulotlarni taklif eta olmoqda. Turistik mikrofirmalar va kichik korxonalar mavsumiy daromadga bog'liq bo'lib, boshidanoq asosiy va aylanma mablag'larga investitsiya kiritishi lozim. Bu tartibsiz pul oqimi aksariyat MMIlar tomonidan taklif etilayotgan standart kredit mahsulotlari (guruhli kreditlar, haftalik to'lovlar) shartlariga mos kelmaydi. Bu, ayniqsa, asosiy vositalarga: bino, yer uchastkasi va boshqalarga sarmoya kiritish uchun moliyalashtirishga muhtoj bo'lgan mehmonxona va restoran segmenti uchun dolzarbdir. Shuningdek, ularning sug'urta

mahsulotlariga, kredit liniyasi yoki overdraft vositalariga, jamg'arma hisob raqamiga yoki xalqaro to'lov jarayonlariga bo'lgan ehtiyojini mikromoliya tashkilotlar qondira olmaydi. Ular o'zini o'zi band qilgan kambag'al aholi va mikrofirmalarni iste'mol uchun zarur bo'lgan likvid aktivlar bilan ta'minlashda, shuningdek, rivojlanishi mumkin bo'lgan biznes maqsadlarida yaxshi natija ko'rsatmoqda.³⁶

Rivojlanayotgan mamlakatlarda moliya va turizm sohasi o'rtasida kuchli aloqalarning yo'qligi kelgusi tadqiqotlar orqali o'rganilishi lozim bo'lgan qiziqarli savollarni keltirib chiqarmoqda:

Moliyalashtirish taklifi darajasida asosiy tahliliy muammo shundaki, mikromoliya tashkilotlar asosan kambag'allikka qarshi yo'naltirilgan bo'lib, biznesga emas. Agar turizm yo'nalishidagi mikromolita tashkilotlar foyda olishga yo'naltirilgan kredit faoliyatiga e'tibor qaratsa, ularning mikromoliyaviy xizmatlari turizm mikro va kichik biznesini qamrab olardi. Bunday xizmatlar yanada samarali bo'lishi va turizm yo'nalishlarida qashshoqlikni kamaytirishga kuchliroq ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Ikkinchidan, talab nuqtai nazaridan, rivojlanayotgan mamlakatlardagi mikromoliya tashkilotlar va tijorat banklarida mikro va kichik turizm biznesi uchun moslashtirilgan moliyaviy mahsulotlarni ishlab chiqish uchun turizm bozori bo'yicha bilimlar yetishmaydi. Agar tashrif buyuruvchilar oqimi yetarli hajmda bo'lsa, ushbu korxonalar turistik bozorlardan foyda ko'radi, lekin ko'pincha turistik xizmatlarga ixtisoslashmaydi. Turizmdan keladigan daromad kambag'al tadbirkorlarning oila daromadiga faqat qisman hissa qo'shadi. Mikromolita tashkilotlar va banklar turizm biznesi uchun moslashtirilgan moliyaviy kredit mahsulotlarini ishlab chiqish uchun turizm bozorining tendensiyalari bo'yicha bilimlarga sarmoya kiritishi va oilaviy pul oqimlariga tegishli moliyaviy ehtiyojlarni baholashi lozim.

---

³⁶ Van der Sterren, J. H. (2008). Financial markets, microfinance and tourism in developing countries. *ARA Journal of Tourism Research*, 2(4), 35-44.

Tahlilning uchinchi darajasi rivojlanayotgan mamlakatlarda moliya sektorini isloh qilish siyosati va Markaziy bankning nazorat tuzilmalari bilan bog'liq. Garchi ular mikromoliyalash sektori rivojlanishining o'sishiga yordam berishi mumkin bo'lsa-da, bu siyosat mikro va kichik turizm korxonalarini qo'llab-quvvatlash uchun qulay emas.

Ayniqsa, tijorat banklari turistik yo'nalishlarda ancha samarali bo'lishi mumkin. Turistik yo'nalishlardagi o'zini o'zi band qilgan kambag'al va mikro korxonalarining aksariyati faqat qisman turistik xizmatlarga bog'liq. Agar tijorat banklari o'z moliyaviy mahsulotlarini mavsumiylik ta'siriga va kambag'allarning ko'p daromadli strategiyalariga moslashtirsalar, ular tashrif buyuruvchilar oqimidan va omon qolish uchun tegishli daromad imkoniyatlaridan ko'proq foydalanishlari mumkin bo'lardi. Bundan tashqari, gap faqat moliyaga kirish haqida emas. Barqaror turizm sohasi uchun boshqaruv ko'nikmalarini oshirish, investitsion tanlovlar va barqaror daromadlar ham zarur. Faqat bu sa'y-harakatlarning uyg'unlashuvi orqaligina kambag'al aholi o'zining band qilinmagan aktivlarini turizm rivojlanishi yo'lida foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Rivojlanayotgan mamlakatlardagi mikromolita tashkilotlar kredit olish imkoniyatini ta'minlash, mijozlar uchun jamg'arma madaniyatini rivojlantirish hamda kichik va o'rta biznes egalarini turli masalalar bo'yicha o'qitishda muhim rol o'ynaydi. Bundan tashqari, mikromoliya tashkilotlar yoshlar va ayollarning kam ta'minlangan guruhiga xizmat qiladi va tartibga solinadigan rasmiy moliyaviy institutlarga qaraganda ularning kichik va o'rta biznes o'sishi va rivojlanishiga yordam beradi.

O'zbekiston ulkan madaniy meros ob'yektlari bilan turizm sohasini rivojlantirish uchun ulkan salohiyatga ega. O'z potentsialini qondirish uchun unga uzoq muddatli va qisqa muddatli kreditlar, investitsion subsidiyalar, qo'llab-quvvatlovchi soliq siyosati, lizingni moliyalashtirish va sug'urta mahsulotlari kabi xizmatlar ko'rinishida moliyaviy mahsulotlar va turli xil moliyalashtirish kerak bo'ladi. Ular innovatsion moliyaviy mahsulotlar va xizmatlarni taqdim etishda turizm sohasida ham tadbirkorlarni rag'batlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Mikromoliya tashkilotlari turizm sohasining, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda soha rivojlanishida ijobiy ta'sir ko'rsatish qobiliyatiga ega. O'tgan yillar davomida mikromoliya va turizm sohalari mustaqil ravishda targ'ib qilinib, butun dunyo bo'ylab kambag'allikni kamaytirishga hissa qo'shdi. Shunday qilib, asosan mikromoliya tashkilotlarining hissasi bilan erishilgan moliyaviy inklyuzivlik orqali iqtisodiyotlarning ochilishi va kambag'allikni yumshatish o'rtasida yuqori ijobiy bog'liqlik mavjud. Turizm sohasining mikrobiznes egalariga xizmat ko'rsatish uchun turizm sohasida mikromoliyaviy jarayonlar innovatsion yondashuv hisoblanadi. Turizm sohasi yaxshi turizm infratuzilmasini yaratish orqali mahsulotlar va xizmatlarni yetkazib berish uchun tijorat kapital resurslariga kirish nuqtai nazaridan yanada ko'tariladi. Bu mikromoliya tashkilotlari va turizmga yo'naltirilgan biznes, shu jumladan, boshqa turizm sub'ektlari uchun rag'batlantirish muhitini yaratadigan barqaror o'sish orqali turistlar soning oshishi va iqtisodiyotga hissa qo'shishga olib keladi.

Turizm sohasini rivojlantirish dasturlari mamlakatlarga bir martalik moliyalashtirish vositalari sifatida, mavjud bozor sharoitlariga nisbatan ancha istiqbolli shartlar bilan qaytariladigan kreditlar hisobidan ajratiladigan katta hajmdagi mablag'larni jalb qiladi. Turizmga ajratilayotgan mablag'larning sharoiti va xususiyatlari boshqa sohalarga nisbatan to'laqonli samarali emas. Bu institutlar o'z o'rnida turizm sohasida garovsiz kredit olish va sohada biznes bilan shug'ullanmoqchi bo'lgan tadbirkorlarni oson moliyalashtirishga ega bo'lish imkoniyatini yaratadi.

Turizm sohasida mikromolita tashkilotlar tomonidan moliyalashtirish to'rtta asosiy jarayonni o'z ichiga oladi, ular turizm sohasida amalga oshiriladigan tadbirlarning muvaffaqiyatini ta'minlash uchun asosiy hisoblanadi:

- turizm loyihalari uchun muhim shart-sharoitlar mavjudligini kafolatlash;
- loyihalar bilan ishtirok etishda sohaga oid mezonlarini aniqlash;
- rag'batlantirish shartlarini va iqtisodiy samaradorlikni baholash.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, turistik faoliyatni rag'batlantirish rivojlanayotgan mamlakatlarda ko'pchilik aholi qatlami va tadbirkorlarga xizmat

ko'rsatadigan mikromolita tashkilotlar institutlarini mustahkamlash bilan uyg'unlashtirilishi kerak. Tijorat banklari turizm sohasiga ham mos keladigan, qulay shart-sharoitlarga ega kreditlar ajratishi kerak. Mahalliy tijorat banklarining riskdan qochib moliyalashtirmasligi va turizm iqtisodiyoti sektorini tushunmasligi O'zbekistonda turizmni moliyalashtirishga to'siq bo'lib kelmoqda. Shu sababli, davlat tomonidan mikromolita tashkilotlar orqali turizmni moliyalashtirishga yordam beradigan maxsus siyosat va qoidalarni ishlab chiqishi kerak.

Xulosa o'rnida, turizm sohaga mikromoliyalashni samarali tatbiq etish uchun quyidagi choralar ko'rilishi mumkin.

- Mikromoliya tashkilotlar turistik loyihalarni moliyalashtirishning maqsadga muvofiqligini baholash, yurtimizga chet eldan tashrif buyuruvchilar sonini ko'rsatish va investitsiyalardan olingan daromadning jozibadorligini ta'kidlash uchun qat'iy ko'rsatmalar va standartlarga ega bo'lishi mumkin.

- Turizm loyihalarini moliyalashtirish turistik tashriflar va ular tomonidan o'rtacha xarajatlarning asosli va real hisob-kitoblariga asoslanishi kerak.

- Turizm biznesini yuqori, o'rtacha va past hajmda turizm mavsumi asosida tahlil qilib, bir yil ichida qaytariladigan kichik kreditlar to'g'risida qaror qabul qilish kerak va uni hisobga oladigan tizimni o'ylash zarur.

- Mikrokreditning amal qilish muddati turizm sohasining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib odatdagidan uzoqroq bo'lishi talab qilinadi.

- Kreditni to'lashning mavsumiy jadvali turistik yo'nalishlar va destinatsiyalar uchun turistik tashriflarning mavsumiy jozibadorligiga qarab belgilanishi zarur.

- Turizm sohasida faoliyat yurituvchi kichik va o'rta biznes vakillari uchun odatda mikromoliya tashkilotlari taklif qiladigan mikrokreditlar hajmiga qaraganda ko'proq moliyalashtirishni talab qiladi. Shuning uchun mikromolita tashkilotlar turizm sohasining ehtiyojlarini qondirish uchun mikromoliyalash tamoyillarini sohaga bog'liq mezonlar bilan moslashtirish talab etiladi.

- Mikrokreditning kambag'allikga qarshi kurash vositasi sifatida barqaror turizmga katta rol o'ynashini ta'minlash uchun turizm bilan bog'liq loyihalarga yo'naltirish hajmini oshirish zarur bo'ladi.

2.3. O'zbekistonda turizmni iqtisodiy rivojlanishida davlatning iqtisodiy mexanizmlari tahlili

Turizm sohasi jahon iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi bo'lib, ish o'rinlarini yaratish, madaniy almashinuv va iqtisodiy rivojlanishga katta hissa qo'shadi. Ushbu murakkab ekotizim doirasida turoperatorlar va aviatashuvchilar sayohat tajribalarini shakllantirishda va turistlar harakatini osonlashtirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Unda ushbu turizm sub'ektlarining turizm sohasini rivojlantirishdagi ahamiyatini o'rganadi, ularning mavjudlik, turistik destinatsiyani targ'ib qilish, mijozlar tajribasi va barqaror amaliyotga qo'shgan hissalariga alohida e'tibor qaratadi.

So'nggi bir necha o'n yilliklar ichida turizm sohasi turoperatorlar va aviatashuvchilarni o'z takliflarini yangilash va kengaytirishga qilgan faoliyatlari ta'sirida sezilarli darajada rivojlandi. Ushbu mexanizmlarni tushunish sohada paydo bo'layotgan imkoniyatlardan foydalanishga intilayotgan turizm sub'ektlari uchun juda muhimdir. Turizm sohasini rivojlantirishning eng muhim omillaridan biri bu texnologiyaning jadal rivojlanishi hisoblanadi. Internet va mobil ilovalarning yuksalishi iste'molchilarning sayohatni rejalashtirish va bron qilish usullarini o'zgartirdi. Turoperatorlar va aviatashuvchilar mijozlar tajribasini oshirish uchun raqamli platformalarni tobora ko'proq o'zlashtirmoqda. Onlayn bron qilish tizimlari, yo'nalishlarning virtual realligini oldindan ko'rish va sun'iy intellektga asoslangan shaxsiy tavsiyalar texnologiya sanoatni qanday o'zgartirayotganiga bir nechta misollar mavjud. Bundan tashqari, ijtimoiy tarmoqlarning paydo bo'lishi korxonalariga potensial mijozlar bilan misli ko'rilmagan tarzda muloqot qilish imkonini berdi, bu maqsadli marketing va brendga sodiqlikni rivojlantirishga imkon berdi.

Shuningdek, iste'molchilarning afzalliklari demografik o'zgarishlar, madaniy tendensiyalar va individual tajribalar ta'sirida doimiy ravishda rivojlanib bormoqda. Zamonaviy tashrif buyuruvchilar an'anaviy paketli takliflar bo'yicha noyob, shaxsiylashtirilgan tajribalarni qidirmoqda. Ushbu o'zgarish turoperatorlarni o'z takliflarini diversifikatsiya qilishga, ekoturizm, sarguzasht turizmi va

sog'lomlashtirish kabi bozorlarga o'tishga undaydi. Aviatashuvchilar, shuningdek, sodiqlik dasturlari, moslashuvchan bron qilish imkoniyatlari va kengaytirilgan parvoz xizmatlarini joriy etish orqali javob berishmoqda. Ushbu imtiyozlarni tushunish operatorlar va tashuvchilarga o'z xizmatlarini moslashtirishga imkon beradi va shu bilan kengroq mijozlar bazasini jalb qiladi.

Turizm sohasini shakllantirishda iqtisodiy imkoniyatlar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bir martalik daromad, valyuta o'zgarishi va asosiy manbali bozorlardagi iqtisodiy barqarorlik kabi omillar sayohatchining kelajakdagi xatti-harakatlariga bevosita ta'sir qiladi. Masalan, iqtisodiy o'sish davrida jismoniy shaxslar sayohatga ko'proq pul sarflaydi, bu esa turoperatorlar va aviakompaniyalarni o'z yo'nalishlari va xizmatlarini kengaytirishga undaydi. Aksincha, iqtisodiy krizislar turizm sohasi byudjetining pasayishiga olib kelishi mumkin, bu esa operatorlarni raqobatbardosh narxlar va qo'shimcha qiymatli xizmatlarni taklif qilishga undaydi. Global iqtisodiy ko'rsatkichlarni diqqat bilan kuzatib borish orqali korxonalar o'zgaruvchan bozor sharoitlari va iste'mol xarajatlari odatlariga strategik moslasha oladi.

So'nggi yillarda turizmning atrof-muhitga ta'siri to'g'risida xabardorlik ham tobora ortib bormoqda. Turoperatorlar va aviatashuvchilar o'zlarining ekologik harkatlarini yumshatish va iste'molchilarning ekologik mas'uliyatli sayohat takliflariga bo'lgan talabiga javob berish uchun barqaror amaliyotni tobora ko'proq o'zlashtirmoqda. Uglerod ofset dasturlari, ekologik toza turar joylar va tabiatni muhofaza qilish tashkilotlari bilan hamkorlik kabi tashabbuslar keng tarqalgan. Barqarorlikka ustuvor ahamiyat berish orqali korxonalar nafaqat o'zlarining brend imijini oshiribgina qolmay, balki ekologik jihatdan ongli tashrif buyuruvchilarni jalb qilishi va shu bilan ularning bozor imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin.

Turizm sohasi juda raqobatbardosh bo'lib, ko'plab ishtirokchilar va turizm sub'ektlari bozorda yuqori ulushga ega bo'lish uchun kurashmoqda. Ushbu raqobatbardosh bosim ko'pincha innovatsiya va rivojlanish uchun dastak bo'lib xizmat qiladi. Kompaniyalar o'z takliflarini doimiy ravishda baholashi va o'zlarini raqobatchilardan farqlash yo'llarini topishi kerak. Bu zamonaviy texnologiyalarga sarmoya kiritish, mijozlarga xizmat ko'rsatishni kuchaytirish yoki muayyan

manfaatlarga javob beradigan noyob turistik paketlarni yaratishni o'z ichiga olishi mumkin. Bundan tashqari, turoperatorlar va aviatashuvchilar o'rtasidagi hamkorlik sinergik afzalliklarga olib kelishi mumkin. Masalan, uzluksiz sayohat tajribasini yaratadigan va shu bilan ko'proq mijozlarni jalb qiladigan paketli xizmatlarni olishimiz mumkin.

Aviatashuvchilar va turoperatorlarning asosiy vazifalaridan biri mamlakatga kirish va tashriflar sonini oshirishdir. Aviatashuvchilar turli mintaqalar va mamlakatlarni bog'laydigan muhim transport xizmatlarini taqdim etadi, bu esa butun dunyo bo'ylab millionlab odamlar uchun sayohat qilish imkonini beradi. Bunday turistik marshrutlarni tashkil etish va kengaytirish orqali aviakompaniyalar nafaqat dam olish uchun tashriflarni, balki biznes va madaniy almashinuvni ham osonlashtiradi. Parvozlarning ko'payishi ko'pincha mahalliy iqtisodiyotga foyda keltiradigan turistlar sonining ko'payishiga olib keladi.

Turoperatorlar buni sayohat jarayonini soddalashtiradigan tashkillashtirilgan turlarni taklif qilish orqali to'ldiradi. Ular transport, turar joy va tadbirlarni muvofiqlashtirish orqali uzluksiz sayohat tajribalarini yaratadi. Ushbu qulaylik turoperatorlar turistlarni jalb qilish uchun zarur infratuzilmani ta'minlashi mumkin bo'lgan uzoq yoki kamroq tashrif buyuradigan yo'nalishlar uchun juda muhimdir. Tashrif buyuruvchilarni turli joylarga taklif qilish orqali ushbu turizm sub'ektlari turizm ko'lamini kengaytiradi va turli bozorlarning o'sishiga hissa qo'shadi.

Turoperatorlar va aviatashuvchilar turistik yo'nalishlarni targ'ib qilishda muhim rol o'ynaydi, ko'pincha potensial tashrif buyuruvchilar uchun birinchi aloqa nuqtasi bo'lib xizmat qiladi. Maqsadli marketing kampaniyalari orqali ushbu sub'ektlar turli yo'nalishlar taqdim etadigan noyob diqqatga sazovor joylar, madaniyat va tajribalarni namoyish etadi. Aviakompaniyalar ko'pincha mahalliy sayyohlik kompaniyalari bilan hamkorlik qilib, ma'lum hududlarni ajratib ko'rsatishadi, mavsumiy marshrutlar va sayohatni rag'batlantiradigan maxsus takliflarni targ'ib qilishadi.

Bundan tashqari, turoperatorlar turistlarning qiziqishlari bilan rezonanslashadigan moslashtirilgan tajribalarni ishlab chiqishda, turistik

yo'nalishlar atrofida ma'lumotlar yaratishda muhim rol o'ynaydi. Bu nafaqat sayyohlik yo'nalishini harakatga keltiradi, balki yo'nalishlar uchun joy va o'ziga xoslik hissini ham rivojlantiradi. Mintaqani samarali sotishni tashkil etish orqali turoperatorlar va aviakompaniyalar rivojlanayotgan joylarni qidirilayotgan sayohat nuqtalariga aylantirishga yordam beradi, bu esa iqtisodiy faollik va investitsiyalarni ko'payishiga olib keladi.

Turistlarning tajribasi turizm sohasining markazida joylashgan bo'lib, unutilmas sayohatlarni yaratishda turoperatorlar ham, aviatashuvchilar ham muhim ahamiyatga ega. Aviatashuvchilar yo'lovchilar tajribasini oshirish uchun qulay va samarali sayohatni ta'minlashga, xizmat ko'rsatish va texnologiyalarga innovatsiyalarni joriy etishga e'tibor berishadi. Shuningdek, aviakompaniyalar turistlar uchun qulay bron qilish tizimlaridan tortib, parvozdagi o'yin-kulgi va mijozlarni qo'llab-quvvatlashgacha sayohatlaridan zavqlanishlarini ta'minlashga intilishadi.

Turoperatorlar ushbu tajribani turli xil afzalliklar beradigan noyob marshrutlarni boshqarish orqali yanada boyitadi. Ular tashrif buyuruvchilarning boradigan joy bilan aloqasini yaxshilaydigan ekskursiyalar, madaniy meros tajribalari va sarguzasht paketlarini taklif qilishadi. Mijozlar ehtiyojini qondirishni birinchi o'ringa qo'yish orqali ushbu turizm sub'ektlari brendga sodiqlikni rivojlantiradi va turizm sohasining barqarorligi uchun muhim bo'lgan takroriy biznesni rag'batlantiradi.

Jahon sayyohlik sanoati atrof-muhitga ta'siri bo'yicha tobora ko'proq tekshiruvga duch kelayotgani sababli, turoperatorlar va aviatashuvchilar barqarorlik yo'lida faol qadamlar tashlamoqda. Ko'pgina aviakompaniyalar yoqilg'i tejaydigan samolyotlarga sarmoya kiritmoqda, muqobil yoqilg'ilarni o'rganmoqda va uglerod izlarini kamaytirish uchun uglerod ofset dasturlarini amalga oshirmoqda. Ushbu tashabbuslar iqlim o'zgarishini hal qilishda va ekologik toza sayohat variantlariga bo'lgan talabning ortib borishiga mos ravishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Turoperatorlar mas'uliyatli turizmni rivojlantirish orqali barqaror amaliyotni ham o'zlashtirmoqda. Ular tashrif buyuruvchilarga mahalliy madaniyatlar va

ekotizimlar haqida ma'lumot berishadi, jamoalar va atrof-muhit bilan o'zaro hurmat munosabatlarni rag'batlantiradi. Ekologik sayohatlar yoki volontyorlik imkoniyatlari kabi barqaror tajribalarni ta'kidlab, turoperatorlar tabiatni muhofaza qilish va mahalliy merosni muhofaza qilishga hissa qo'shadi. Birgalikda bu harakatlar nafaqat atrof-muhitga foyda keltiradi, balki sayohat tanlashda barqarorlikni birinchi o'ringa qo'yadigan tashrif buyuruvchilarning o'sib borayotgan segmentiga ham murojaat qiladi.

Turizm sohasini rivojlanishi uchun katta moliyaviy investitsiyalarni talab qiladigan dinamik sektor hisoblanadi. Turoperatorlar va aviatashuvchilar sayohat tajribalarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi va ularning iqtisodiy mexanizmlardan samarali foydalanish va boshqarish qobiliyati ularning o'sishi va barqarorligi uchun juda muhimdir. Ushbu turizm sub'ektlari uchun mavjud bo'lgan turli xil iqtisodiy mexanizmlarni, shu jumladan imtiyozli kreditlar va kredit imkoniyatlarini, kapital resurslarini moliyalashtirish, lizing kelishuvlar, kraudfanding va daromadga asoslangan moliyalashtirish kabi innovatsion moliyalashtirish yechimlarini ko'rib chiqishga alohida e'tibor qaratadi.

An'anaviy kreditlar va kredit mablag'lari turoperatorlar va aviatashuvchilar uchun asosiy moliyaviy mexanizmlar bo'lib qolmoqda. Ular banklar, moliya institutlari yoki turizm sohasini qo'llab-quvvatlashga mo'ljallangan davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan dasturlardan olinishi mumkin. Kreditlar turli xil operatsion ehtiyojlar uchun zarur kapital resurslarini, shu jumladan yangi samolyotlarni sotib olish, texnologiyani yangilash, marketing harakatlarini kengaytirish yoki infratuzilmani rivojlantirishni moliyalashtirishni ta'minlaydi.

Masalan, iqtisodiy krizis paytida yoki COVID-19 pandemiyasi kabi kutilmagan hodisalarga javoban aviakompaniyalar jarayonlarni davom ettirish va pul oqimini boshqarish uchun katta moliyaviy yordam talab qilishi mumkin. Ushbu holatda qayta tiklanadigan kredit liniyalariga kirish ularga operatsion xarajatlarni qoplashni ta'minlash bilan birga talabning pasaygan davrlarida harakat qilish imkonini beradi. Ushbu an'anaviy moliyalashtirish imkoniyatlaridan foydalangan holda, korxonalar

likvidlikni saqlab qolishi va qiyin paytlarda ham o'sish imkoniyatlariga sarmoya kiritishi mumkin.

Shuningdek, kapital resurslarini moliyalashtirish o'z faoliyatini kengaytirishga intilayotgan turoperatorlar va aviatashuvchilar uchun yana bir muhim vositadir. Investorlarga aksiyalar chiqarish orqali kompaniyalar qarz olmasdan katta kapital resurslarini jalb qilishlari mumkin. Ushbu mablag' biznes ko'lamini kengaytirish yoki yangi bozorlarga chiqish kabi uzoq muddatli investitsiyalar uchun ishlatilishi mumkin va muntazam ravishda to'lovlar talab qilmasligi qo'shimcha ustunlik va foyda beradi.

Navbatdagi venchur kapital resurslarini va xususiy kapital resurslari turizm sohasida ayniqsa dolzarb hisoblanadi. Ularni investorlar ko'pincha innovatsion startaplar va biznes ko'lamini kengaytirishga intilayotgan tashkil etilgan kompaniyalarga jalb qilinadi. Masalan, noyob sayohat tajribalarini taklif qiluvchi turoperator xususiy texnologiyalarni rivojlantirish yoki xizmat takliflarini kengaytirish uchun kapital resurslari qo'yilmalarini jalb qilishi mumkin. Biznesni kengaytirish bo'yicha tasavvurga ega bo'lgan investorlar bilan uyg'unlashib, kompaniyalar nafaqat kapital resurslariga, balki strategik rahbarlik va sanoat aloqalariga ham kirishlari mumkin.

Keyingi rag'batlantiruvchi iqtisodiy mexanizm bu – lizing. Unda aviatashuvchilar va turoperatorlarga aktivlarni to'g'ridan-to'g'ri sotib olish bilan bog'liq yuqori xarajatsiz sotib olishga imkon beradigan amaliy iqtisodiy mexanizmdir. Aviatsiya lizingi aviatsiya sanoatida keng tarqalgan bo'lib, aviakompaniyalarga moliyaviy riskni minimallashtirish bilan birga o'z yo'nalishlarini kengaytirishga imkon beradi. Aviakompaniyalar sotib olishdan ko'ra lizing orqali moslashuvchanlikni saqlab qolishi mumkin. Bu ularga bozor o'zgarishlariga tezda javob berishga va talabning o'zgarishi asosida imkoniyatlarni moslashtirishga imkon beradi.

Xuddi shunday, turoperatorlar transport vositalari, uskunalar va ofis binolari uchun lizing kelishuvlaridan foydalanishi mumkin. Ushbu yondashuv zarur resurslarga kirishni ta'minlab, pul oqimini yanada samarali boshqarishga yordam

beradi. Shuningdek, lizing shartnomalari operatsion yuklarni yanada kamaytiradigan texnik xizmat ko'rsatish va qo'llab-quvvatlash xizmatlarini o'z ichiga olishi mumkin.

So'nggi yillarda innovatsion moliyalashtirish yechimlari turizm sohasi uchun hayotiy moliyaviy mexanizmlar sifatida paydo bo'ldi. Kraudfanding platformalari turoperatorlarga sayohat tajribalarini oldindan sotish yoki badallik to'lovlar uchun mukofotlar taklif qilish orqali to'g'ridan-to'g'ri iste'molchilar va investorlardan mablag'lar yig'ish imkoniyatini beradi. Ushbu yondashuv nafaqat moliyalashtirishni ta'minlaydi, balki kompaniyaning muvaffaqiyatiga sarmoya kiritadigan jalb qilingan mijozlar jamoasini ham yaratadi. Daromadga asoslangan moliyalashtirish ham kelajakdagi daromadlarning foizi evaziga kapital resurslarini ta'minlaydigan yana bir innovatsion yechimlardan hisoblanadi. Ushbu moslashuvchan moliyalashtirish modeli ayniqsa turoperatorlar kabi mavsumiy faoliyat yuritadigan korxonalar uchun foydali va ularning to'lovlari pul oqimiga mos keladi. Kompaniyalar an'anaviy kreditlar bilan bog'liq qat'iy to'lov tuzilmalaridan qochib, kapital resurslarini kengaytirish yoki operatsion ehtiyojlar uchun zarur mablag'larni ta'minlashi mumkin. Ko'plab mamlakatlar davlatlari ham turoperatorlar va aviatahuvchilar uchun bir qancha moliyaviy rag'batlantirish dasturlarini taqdim etdi.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda uning faoliyati, kuchaytirish choralari tizimi taklif qilingan va turizmni rivojlantirishni davlat tomonidan tartibga solish mexanizmining harakatlari asoslangan.

Ushbu tadqiqot turoperatorlar va aviatahuvchilarning rollariga e'tibor qaratib, xorijiy mamlakatlardan O'zbekistonga turistlarni tashishni rag'batlantiruvchi asosiy omillarni o'rganadi. Xorijiy mamlakatlardan turistlarni tashishni rag'batlantiruvchi muhim omillardan biri turoperatorlar va aviatahuvchilar o'rtasidagi hamkorlikni o'z ichiga oladi.

Turoperatorlar ushbu noyob tajribalarni tobora ko'proq sotmoqda va turistlarning o'ziga xos segmentlarini qiziqtirmoqda. Turoperatorlar keng qamrovli

tur paketlarni taklif qilish orqali sayohatni osonlashtirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi:

-Moslashtirilgan sayohat tajribalari: transport, turar joy va ekskursiyalarni birlashtirgan paketlar turistlarga O'zbekistonning Samarqand va Buxoro kabi diqqatga sazovor joylarini o'rganishni osonlashtiradi.

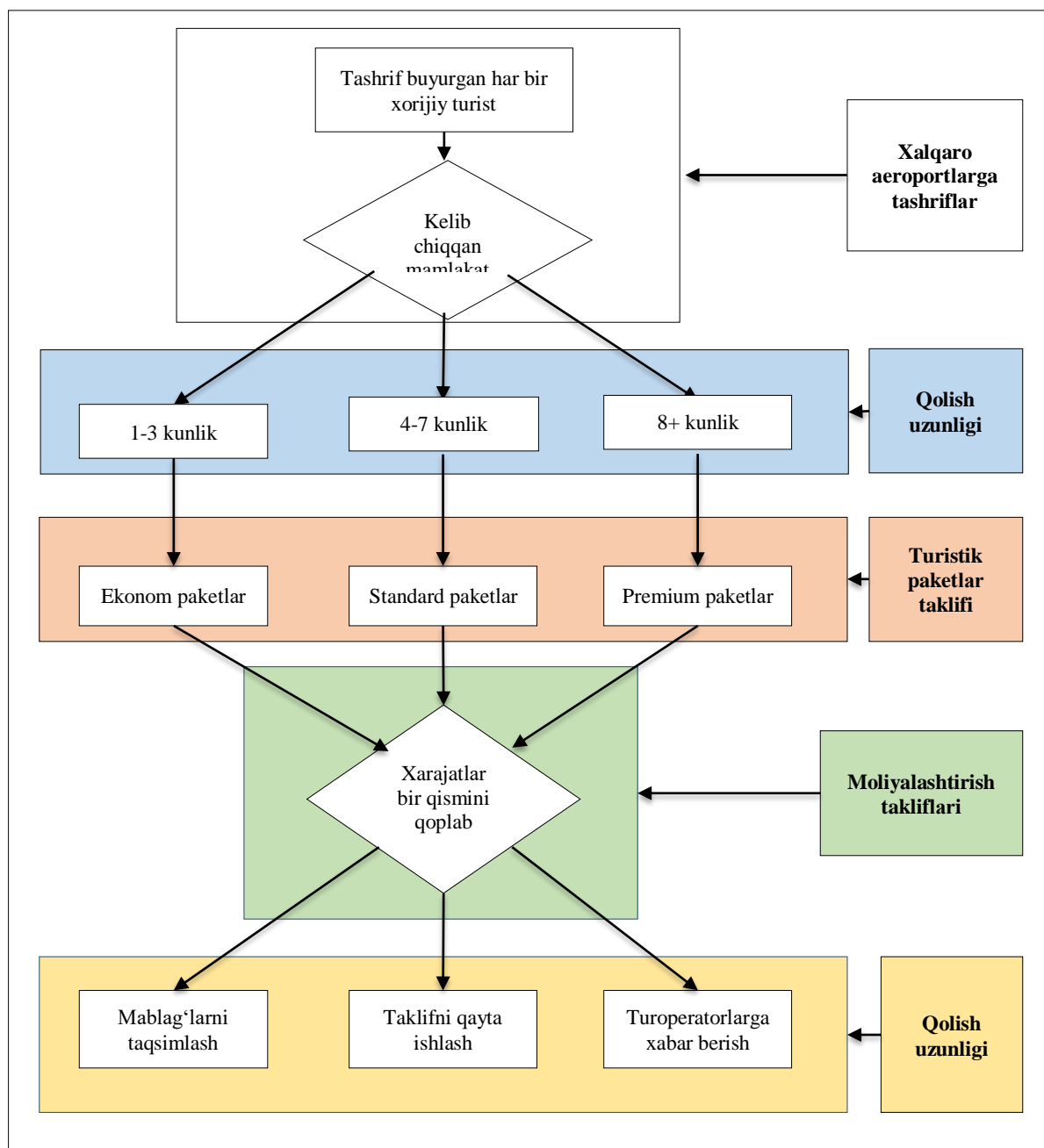
-Reklama kampaniyalari: turoperatorlar va davlat o'rtasidagi hamkorlikdagi marketing ishlari xalqaro sayyohlik yarmarkalarida va onlayn platformalar orqali O'zbekistonning noyob takliflarini namoyish etishga yordam beradi.

Aviatashuvchlarning soni ortib borishi va ularning kengayishi yana bir muhim dastakdir. Yangi parvoz yo'nalishlari va O'zbekistonning yirik shaharlarini dunyoning asosiy bozorlariga bog'laydigan to'g'ridan-to'g'ri reyslar sayohatni yanada qulay qiladi. Ayniqsa turizm eng yuqori bo'lgan mavsumlarda maxsus aksiyalar va raqobatbardosh tariflar raqobatbardosh narxlarni shakllantiradi hamda turistlarni yanda ko'proq jalb qiladi. Shuningdek, turoperatorlar va aviakompaniyalar o'rtasidagi hamkorlikdagi sa'y-harakatlar orqali reklama faoliyatini kuchaytirishga ham alohida e'tibor qaratish lozim. Bundan tashqari, turistlarning fikr-mulohazalarini to'plash uchun tizimlarni yaratish turoperatorlarga ham, aviakompaniyalarga ham o'z takliflarini yaxshilashga yordam beradi. Turistlarning afzalliklari va og'riqli nuqtalarini tushunish xizmatlar va tajribalarni yaxshilashga olib kelishi mumkin.

Xorijiy mamlakatlardan O'zbekistonga turistlarni olib kirishga ko'plab omillar, jumladan, davlat tashabbuslari, turoperatorlar va aviatashuvchilar o'rtasidagi sinergiya xalqaro turistlarni O'zbekistonga tashishni rag'batlantirish uchun mustahkam asos yaratadi. O'zbekiston o'zining madaniy boyliklarini kengaytirish va targ'ib qilishda davom etib, Markaziy Osiyodagi yetakchi yo'nalish sifatida o'z mavqeini mustahkamlashga tayyor bo'lib bormoqda.

Xalqaro turistlarni O'zbekistonga tashishni rag'batlantirishda davlat tashabbuslari, turoperatorlarning strategik harakatlari va aviatashuvchilarni kengaytirish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu strategik harakatlarni amalga oshirish orqali turoperatorlar ham, aviatashuvchilar

ham O‘zbekistonning sayyohlik yo‘nalishi sifatidagi jozibadorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin. Tashabbuslar bo‘yicha hamkorlik qilish, turistik tajribalarga e‘tibor qaratish va havo qatnovi orqali foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish xalqaro turizmni rag‘batlantirish va sohada barqaror o‘shishni ta‘minlashga yordam beradi.

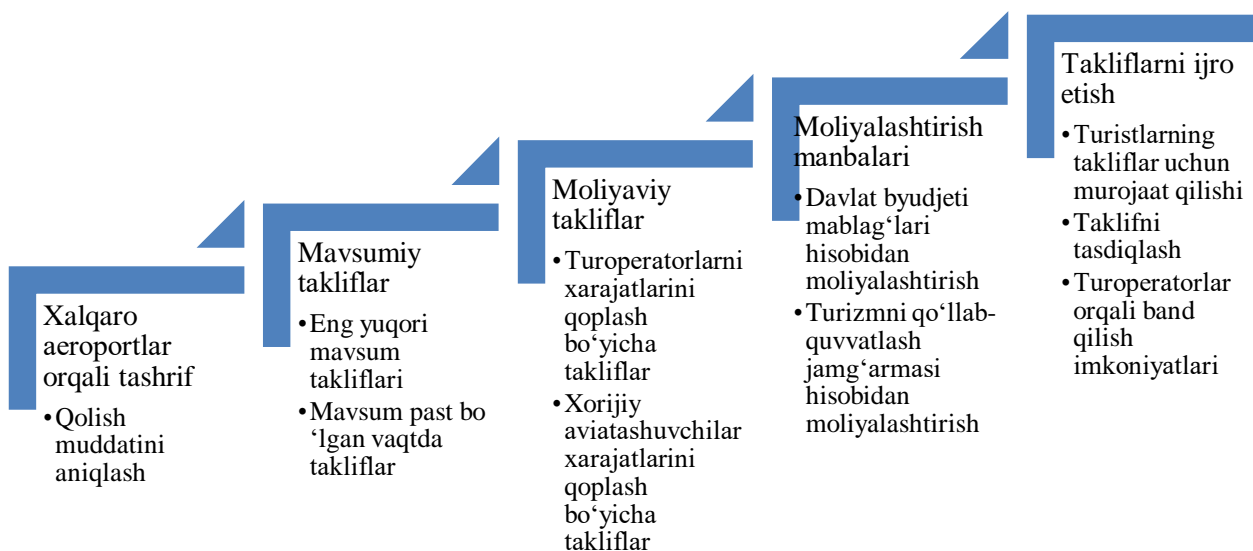

2.3.1-rasm. Turoperator va aviatashuvchilarni turistlarni tashishni samarali tashkil qilishga yo‘naltirilgan rag‘batlantiruvchi mexanizm.³⁷

³⁷ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Ushbu 6-rasmda berilgan diagrammada davlat tomonidan turizm sohasida faoliyat ko'rsatuvchi turoperatorlar va aviakompaniyalar uchun taqdim etilgan imtiyoz va qo'llab-quvvatlash tizimini aks ettiradi. Bunda quyidagi asosiy elementlar ko'zga tashlanadi. Ushbu tuzilma turizm kompaniyalarining xizmatlar va mahsulotlar portfelini boshqarish, mijozlar ehtiyojlarini qondirish hamda ularning qoniqishini ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Diagram orqali xizmatlar, narxlar va qo'shimcha imkoniyatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik namoyon bo'ladi. Turli xil takliflar uchun davlat tomonidan subsidiyalar, soliq imtiyozlari va boshqa qo'llab-quvvatlash choralari ko'zda tutilgan. Ushbu tizim orqali davlat turizm sektorining rivojlanishini rag'batlantirish, xizmat sifati va xilma-xilligini oshirish, shuningdek, xorijiy va mahalliy turistlarni jalb qilish maqsadida kompleks yondashuvni amalga oshirmoqda. Bu esa mamlakatning turizm salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Turoperatorlarning strategik harakatlari va aviatashuvchilarni kengaytirish O'zbekistonga xalqaro turizmni rag'batlantirishning ajralmas qismidir. Sohada barqaror amaliyotlar va samarali marketingga e'tibor qaratib, turoperatorlar manzilning jozibadorligini oshirishi mumkin.

2.3.2-rasm. Turoperator va aviatashuvchilarni turistlarni tashishni samarali tashkil qilishga yo'naltirilgan mexanizmning tashkiliy bosqichlari.³⁸

³⁸ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Shu bilan birga, havo yo'llarining kengayishi, raqobatbardosh narxlar va aviakompaniyalar tomonidan yo'lovchilar tajribasining yaxshilanishi O'zbekistonga sayohatlarning yanada qulay va jozibador bo'lishida muhim rol o'ynaydi. Ushbu sa'y-harakatlar birgalikda sinergik effekt yaratadi, bu esa turistlarning kelishini sezilarli darajada oshirishi va mamlakatning iqtisodiy o'sishi va madaniy almashinuviga hissa qo'shishi mumkin. Umumiy jarayon sifatida ushbu elementlar xalqaro aeroportlar orqali turistlarni jalb qilish, ularga qulay shart-sharoitlar yaratish va turizm sohasini rivojlantirishga qaratilgan tizimli yondashuvni tashkil qiladi. Jarayon quyidagicha ishlaydi:

- Tashrif va qolish muddatini aniqlash: Turistlarning tashrif buyurish va qolish muddati aniqlanadi. Bu ma'lumot turistik oqimni tahlil qilish va takliflarni mavsumiy talablarga moslashtirish uchun muhimdir. Turistlarning qolish muddatini aniqlash orqali mavsumiy takliflarni rejalashtirish va xizmat ko'rsatish strategiyalarini ishlab chiqish osonlashadi.

- Mavsumiy takliflarni ishlab chiqish: Turistik oqimning yuqori yoki past bo'lishiga qarab, xizmatlar va takliflar shakllantiriladi. Yuqori mavsumda qo'shimcha qulayliklar, past mavsumda esa turistlarni jalb qilish uchun chegirmalar va maxsus takliflar kiritiladi. Turizm mavsumining eng yuqori pallalarida, ya'ni ko'p sayohatchilar keladigan vaqtda maxsus xizmatlar, chegirmalar yoki qo'shimcha qulayliklar taqdim etiladi. Bu turistlar oqimiga mos keladigan xizmat turlarini rivojlantirishga yordam beradi. Sayohatchilar soni kam bo'lgan mavsumlarda turistlarni jalb qilish uchun alohida chegirmalar yoki qo'shimcha xizmatlar taklif etiladi. Bu yondashuv past mavsumda sayohatlarni qiziqarli qilish va turist oqimini bir me'yorda ta'minlashga yordam beradi.

- Moliyaviy takliflar ishlab chiqish: Turizmni rivojlantirishda yordam berish uchun turoperatorlar va aviatashuvchilarning xarajatlarini qoplash bo'yicha moliyaviy yengilliklar beriladi. Bu turistlar uchun xizmatlarning arzonroq va qulayroq bo'lishiga yordam beradi. Turizm bilan shug'ullanuvchi kompaniyalar uchun xarajatlarni kamaytirish bo'yicha moliyaviy yordam ko'rsatish imkoniyatlari mavjud bo'ladi. Bu turoperatorlarning xizmat sifatini oshirishga yordam beradi va

narxlarni pasaytirishga imkon yaratadi. Chet el aviatashuvchilarga ularning operatsion xarajatlarini kamaytirish maqsadida subsidiyalar yoki chegirmalar berish orqali amalga oshiriladi. Bu, o'z navbatida, parvozlar narxini pasaytirishga va chet el sayyohlarini jalb qilishga yordam beradi.

- Moliyalashtirish manbalarini ta'minlash: Davlat byudjeti va turizmni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi kabi moliyaviy manbalar orqali turistik infratuzilmani rivojlantirish uchun mablag' ajratiladi. Bu infratuzilmani yaxshilash va xizmat sifatini oshirishga xizmat qiladi. Bu moliyaviy manba orqali davlat tomonidan turizm loyihalari moliyalashtiriladi va turistik imkoniyatlarni kengaytirishga imkon yaratiladi. Maxsus turizmni qo'llab-quvvatlash jamg'armalari orqali turizmga oid tadbirlar va infratuzilma rivojlanishiga qo'shimcha mablag'lar ajratish imkoniyati shakllantiriladi. Bu jamg'arma orqali turistlarga xizmat ko'rsatishni yaxshilashga yordam beruvchi loyihalar moliyalashtiriladi.

- Takliflarni ijro etish: Turistlar mavjud takliflardan foydalanish uchun murojaat qiladi va tanlagan xizmatlarini band qiladi. Bu jarayon turistlarning oldindan tayyorlangan xizmatlardan foydalanishini ta'minlaydi va turistik xizmat ko'rsatish tizimini tartibga soladi. Turistlar turli takliflardan foydalanish uchun maxsus xizmatlarga murojaat qilishadi. Bu jarayon ularning qulay va samarali xizmatlardan foydalanishlarini ta'minlaydi. Keyni esa turistlar tomonidan tanlangan taklifni tasdiqlash jarayoni, bu jarayon orqali xizmat ko'rsatish jarayoni tartibga solinadi va turistga imtiyoz beriladi. Turistlar uchun turoperatorlar orqali turli xizmatlar va takliflarni oldindan band qilish imkoniyati yuzaga keladi. Bu ularning vaqtini tejash va xizmatlar sifatini oshirishga yordam beradi.

Umuman olganda, bu jarayon turizm sohasida sifatli xizmatlar yaratish, turistlarni jalb qilish va ularning ehtiyojlarini qondirish uchun barcha zarur chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi.

O'zbekiston ulkan madaniy meros obyektlari bilan turizm sohasini rivojlantirish uchun ulkan salohiyatga ega. O'z potensialini qondirish uchun unga uzoq muddatli va qisqa muddatli kreditlar, investitsion subsidiyalar, qo'llab-quvvatlovchi soliq siyosati, lizingni moliyalashtirish va sug'urta mahsulotlari kabi

xizmatlar ko‘rinishida moliyaviy mahsulotlar va turli xil moliyalashtirish kerak bo‘ladi. Ular innovatsion moliyaviy mahsulotlar va xizmatlarni taqdim etishda turizm sohasida ham tadbirkorlarni rag‘batlantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

AQSH CARES Akti aviatashuvchilar uchun pandemiya davrida moliyaviy qo‘llab-quvvatlash dasturi sifatida taqdim etildi. 2020-yil 27-martda imzolangan koronavirus davrida moliyaviy yordam va iqtisodiy xavfsizlik to‘g‘risidagi dastur turizm sohasidagi iste‘molchilar va korxonalariga, shu jumladan aviatashuvchilarga yordam ko‘rsatdi.³⁹ Tegishli aeroportlarga pandemiya davomida favqulodda mablag‘lar ham berildi. CARES to‘g‘risidagi qonunda aviatashuvchilarga imtiyozli kreditlar va kredit kafolatlari, aviatashuvchilar ishchilarining ish haqi va imtiyozlarini qo‘llab-quvvatlash uchun mablag‘lar va 2020-yil kalendar yili davomida turistlar, yuklar va aviatsiya yoqilg‘isini havo transporti uchun aviatsiya aksiz solig‘ining to‘xtatilishini o‘z ichiga olgan. CARES to‘g‘risidagi aktda aviatsiya sohasidagi ishchilarga 32 milliard AQSH dollarlik ish haqini qo‘llab-quvvatlash uchun mablag‘lar ajratildi. Bundan tashqari quyidagi imtiyozlar berildi:

- Yo‘lovchi aviatashuvchilari uchun 25 milliard dollar miqdorda moliyalashtirish (2019-yil 1-apreldan 2020-yil 30-sentabrgacha bo‘lgan davrda havo transporti daromadining 50%dan ortig‘ini yo‘lovchilarni tashishdan olgan har qanday aviatashuvchi uchun);

- Yuk tashuvchi aviatashuvchilar uchun 4 milliard dollar (2019-yil 1-apreldan 2020-yil 30-sentabrgacha bo‘lgan davrda havo transporti daromadining 50%dan ortig‘ini mol-mulk yoki pochta tashishdan olgan har qanday aviatashuvchi uchun);

- Havo tashuvchilariga to‘g‘ridan-to‘g‘ri yer ustida ovqatlanish xizmatlarini ko‘rsatadigan aviatashuvchilar uchun 3 milliard dollargacha mablag‘lar ajratilgan.

Qonunda har bir aviatashuvchi yoki pudratchi tomonidan olingan summa uning 2019-yil apreldan sentyabrgacha bo‘lgan olti oylik ish haqi xarajatlariga asoslanishi va ish haqini qo‘llab-quvvatlash mablag‘lari faqat xodimlarning ish haqi va nafaqalarini to‘lashni davom ettirish uchun ishlatilishi kerakligi ko‘rsatilgan.

---

³⁹ <https://crsreports.congress.gov/>

Kanadaning havo sektorini davlat tomonidan moliyaviy qo'llab-quvvatlash dasturi ishlab chiqildi. 2021-yil 12-yanvarida Kanada davlati ham pandemiyaga javoban turizm sohasini qo'llab-quvvatlash uchun havo sektorida favqulodda ish haqini subsidiyalash kabi bir qator moliyaviy qo'llab-quvvatlash choralarini ko'rdi va aviatashuvchilarga quyidagi imtiyozlarni taqdim qildi.⁴⁰

- Havo sektori uchun Kanada davlati 2020-yil martdan dekabrgacha federal davlat bilan ijaraga olgan 21 ta aeroport ma'murlari uchun ijara haqini yengillashtirdi;

- Shuningdek, viloyatlar va hududlar uchun uzoq masofali parvozlarga zarur mahsulotlar va xizmatlarning uzluksizligini ta'minlash uchun 191,3 million AQSH dollargacha mablag' ajratishni e'lon qildi;

- Bundan tashqari, davlat aeroportlar o'rtasida mintaqaviy tranzitlarni, muhim infratuzilma investitsiyalarini va Kanada aeroportlarining doimiy ishlashini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bir qator maqsadli chora-tadbirlar orqali havo sektorini qo'shimcha 1,1 milliard AQSH dollar moliyaviy qo'llab-quvvatlashni e'lon qildi.

COVID-19 ning havo transporti sohasiga ta'siri iqtisodiyotning aksariyat boshqa tarmoqlariga qaraganda ancha sezilarli bo'ldi. Milliy va viloyat chegaralaridagi cheklovlar, sayohat qilishni cheklash va boshqa omillar tufayli trafik pasayishda davom etdi. Yo'lovchilar hajmining keskin pasayishi va tiklanishning cheklangan istiqbollari havo transporti sektori moliyalashtirishni yanada qiyin ahvolga solib qo'ydi. Natijada provayderlar to'lovlarni oshirishi, ishdan bo'shatishlar, marshrutlar va boshqa xizmatlarni qisqartirishi kerak bo'ldi. Shundan kelib chiqib, 2020-yil 8-noyabrda Kanada Transport vazirligi davlatga qarashli aviatashuvchilar bilan pandemiya muammolarini hal qilishda yordam berish uchun yordam paketini ishlab chiqish uchun jalb qilinishini e'lon qildi. Yuqorida aytib o'tilgan chora-tadbirlardan tashqari, havo sektori turizm sub'ektlarii Kanadada davlat havo transporti sektoridagi hodimlar ish haqini subsidiyalash, biznes kapital

---

⁴⁰ <https://tc.canada.ca/en/binder/government-financial-support-air-sector>

resurslariining mavjudligi dasturi va yirik ish beruvchilarni moliyalashtirish kabi choralardan foydalandi.

AQSH turoperatorlar uyushmasining turoperatorlarni qo'llab quvvatlash uchun moliyaviy yordam dasturini taqdim etdi. Amerika Qo'shma Shtatlari turoperatorlar uyushmasi ushbu dasturda ishtirok etgan turoperatorlarga obligatsiya, akkreditiv yoki AQSh g'aznachilik vekseli shaklida 1 million dollarlik mablag'lar joylashtirish orqali taklif qilindi. Ushbu to'lovlar uyushma tomonidan turoperatorlarga faqatgina turistlarga qilingan xarajatlarni qoplashda foydalanish uchun taqdim etildi. Amerika Qo'shma Shtatlari turoperatorlar uyushmasi iste'molchilarni ham huquqlari to'g'risida xabardor qiladi va o'z veb-sayti orqali iste'molchilarga ma'lumot markazini taqdim etadi.

Moliyaviy yordam mablag'lari turoperator bankrot deb e'lon qilinganda, to'lovga layoqatsiz bo'lganda yoki biznesni to'xtatilganda yoki turoperatorlik faoliyati bekor qilinganidan yoki turpaketlarni bajarmaganidan keyin to'lovni yoki depozitni qaytarib bermaganidan keyin 120 kun o'tgach berilishi mumkin. Dastur turoperatorlar uyushmasiga faol a'zoning bankrotligi, to'lovga layoqatsizligi yoki biznesni to'xtatishi to'g'risida rasmiy xabar berganidan keyin 7 kungacha sotib olingan sayohatlar yoki ta'til paketlarini qamrab oladi.⁴¹

Hindistonning turizm sohasida faoliyat yurituvchi korxonalar va turoperatorlar faoliyatini kuchaytirish uchun rag'batlantirish dasturini taklif qildi. Hindiston turizm vazirligi davlatni sayyohlik yo'nalishi sifatida targ'ib qilish va mamlakatga chet ellik turistlarning kelishini ko'paytirish uchun xorij bozorlarida turli reklama tadbirlarini amalga oshiradi. Ushbu tadbirlar to'g'ridan-to'g'ri vazirlik tomonidan va xorijdagi Hindiston turizm tashkilotlari orqali amalga oshiriladi. Reklama tadbirlarining ta'siri chet ellik turistlarning kelishi va mamlakatga turizm orqali valyuta tushumining barqaror o'sishiga yordam berdi.. Turizm vazirligi Hindistonning qisqa, o'rta va uzoq muddatli masofada bo'lgan mamlakatlarda ushbu bozorlarning ulkan salohiyatidan foydalanish uchun Hindistonni targ'ib qilishga

---

⁴¹ <https://ustoa.com/travelers-assistance>

yo'naltirishni diversifikatsiya qilishni taklif qilmoqda. Turizm vazirligi turoperatorlarni Hindistonga turistlar kelishini kuchaytirish uchun rag'batlantirish bir qator mamlakatlarning xorijiy turoperatorlarini moliyaviy rag'batlantiradi. Dastur bo'yicha moliyaviy yordam o'z mamlakatida davlat organida ro'yxatdan o'tgan xorijiy turoperatorlar bilan birga ishlaydigan Hindiston davlati turizm vazirligi tomonidan tasdiqlangan kiruvchi turoperatorlari uchun ham mavjud bo'ladi.⁴²

Bolgariya Respublikasi ham mamlakatga turistik maqsadlarda charter reyslarini amalga oshirish uchun operatsion litsenziyaga ega aviatashuvchilardan foydalanadigan turoperatorlarga davlat yordamini taklif qildi. U sayyohlik uchun mamlakatga charter reyslarini amalga oshirish uchun operatsion litsenziyaga ega aviatashuvchilardan foydalanadigan turoperatorlarga taqdim etiladi. Subsidiya miqdori-har bir parvoz uchun samolyotning maksimal yo'lovchi sig'imining har bir o'rindig'iga 17,5 AQSH dollardan qilib belgilangan.

Turoperatorlar uchun subsidiya mamlakatda sayyohlik xizmatidan foydalanuvchi shaxs band qilgan har bir o'rindiq uchun, faqat 100 o'rindan kam bo'lmagan parvozlar uchun beriladi. Subsidiya joylashgan joyidan qat'i nazar, Bolgariya Respublikasida yoki Yevropa Ittifoqining boshqa a'zo davlatida berilgan amaldagi faoliyat litsenziyasiga ega bo'lgan aviatashuvchilar xizmatidan foydalanadigan barcha turoperatorlar yoki Yevropa iqtisodiy hududi yoki Shveytsariya Konfederatsiyasi yoki uchinchi mamlakat to'g'risidagi bitimning ishtirokchilari uchungina taqdim etiladi.

Davlat yordami sxemasi 2020-yil 14-maydan 2020-yil 31-dekabrgacha amalga oshiriladigan reyslarni qamrab oladi va inqirozga qarshi choraning birinchi bosqichi hisoblanadi. 2021-yil 1-yanvardan 2022-yil 14-maygacha bo'lgan davrda amalga oshiriladigan reyslar yangi tartibga bo'ysunadi. Davlat yordami sxemasi bo'yicha maksimal miqdor to'g'ridan-to'g'ri grant shaklida amalga oshiriladigan 1-bosqich uchun 800,000 yevrodan oshmasligi kerak bo'ladi. Grantlar turoperatorlik va

---

⁴²<https://tourism.gov.in/>

sayyohlik agentliklari faoliyatini amalga oshiradigan yana 25 ta kompaniyaga to'landi va ularning miqdori jami 1,275 mln AQSH dollarga yetdi. So'nggi ma'lumotlarga ko'ra, davlat yordami sxemasi bo'yicha jami 597 ta kompaniyalar moliyalashtirildi va umumiy qiymati 17,2 mln AQSH dollar miqdorida grantlar to'landi. Bu turizm vazirligi tomonidan COVID-19 ta'sirini yengish uchun sektorni qo'llab-quvvatlash bo'yicha ko'rilyotgan chora-tadbirlardan biridir.⁴³

Xulosa qilib aytganda, iqtisodiy mexanizmlar turoperatorlar va aviatashuvchilarga turizm sohasini rivojlantirishga imkon berishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Imtiyozli kreditlar va kapital resurslarini moliyalashtirish kabi an'anaviy variantlar turistik korxonalar uchun muhim kapital resurslarini ta'minlaydi, lizing kelishuvlari esa operatsion xarajatlarni samarali boshqarishga yordam beradi. Bundan tashqari, kraudfanding va daromadga asoslangan moliyalashtirish kabi innovatsion moliyalashtirish yechimlari moslashuvchanlik va jamoatchilikni jalb qilishni taklif etadi. Ushbu iqtisodiy mexanizmlardan strategik foydalangan holda, turizm sohasidagi turizm sub'ektlari o'sish imkoniyatlarini oshirishi, bozor muammolarini hal qilishi va natijada yanada jonli va barqaror turizm ekotizimiga hissa qo'shishi mumkin. Turizmدا biznes muhiti rivojlanishda davom etar ekan, yangi moliyaviy imkoniyatlarga moslashish qobiliyati ushbu raqobatbardosh sohada barqaror muvaffaqiyatga erishish uchun kalit bo'lib xizmat qiladi. Texnologik o'zgarishlar, o'zgaruvchan iste'molchilar imtiyozlari, global iqtisodiy omillar, ekologik omillar va raqobatbardosh dinamikalar sanoatning o'sishi va evolyutsiyasini boshqaradigan muhim elementlardir. Ushbu mexanizmlarni tushunish va ularga javob berish orqali turizm sub'ektlari nafaqat o'zining biznes modellarini yaxshilashi, balki iste'molchilar uchun yanada barqaror va kengaytirilgan sayohat tajribasiga hissa qo'shishi mumkin. Turizm sohasi rivojlanishda davom etar ekan, ushbu o'zgarishlarni qabul qilgan ishtirokchilar tobora murakkab va raqobatbardosh bozorda rivojlanish uchun yaxshiroq joylashadi.

---

⁴³ https://static.eurofound.europa.eu/covid19db/cases/BG-2020-23_11

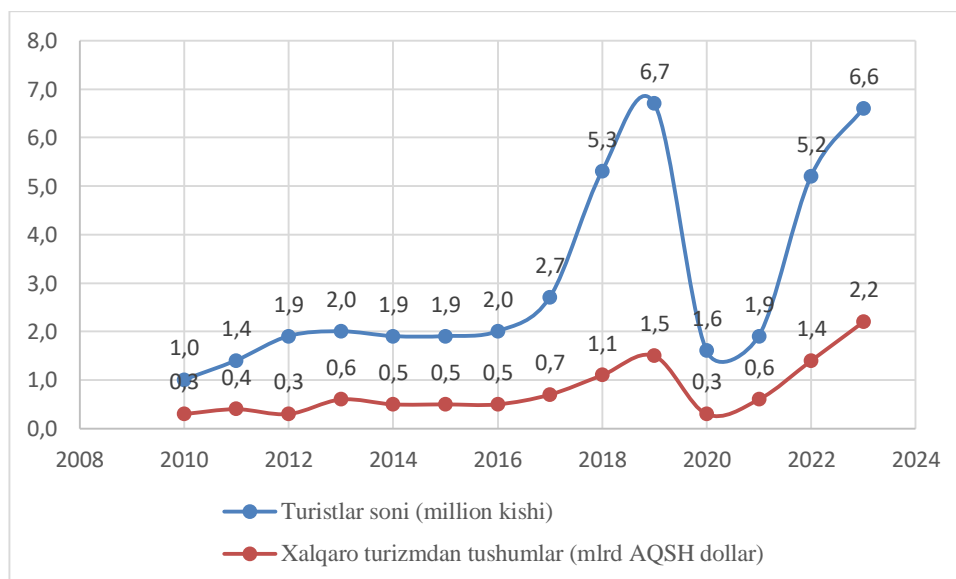
Shuningdek, turoperatorlar va aviatahuvchilar turizm sohasini rivojlantirish uchun juda muhimdir. Ularning kirish imkoniyatlarini oshirish, yo'nalishlarni targ'ib qilish, mijozlar tajribasini boyitish va barqaror amaliyotni rivojlantirishdagi roli turizm biznes muhitini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Soha rivojlanishda davom etar ekan, ushbu turizm sub'ektlari o'sishni rag'batlantirish, madaniy almashinuvni osonlashtirish va butun dunyo bo'ylab jamoalarning iqtisodiy farovonligiga hissa qo'shishda muhim bo'lib qoladi. Turoperatorlar va aviatahuvchilarning sohadagi ulkan hissalarini tan olish va qo'llab-quvvatlash orqali turizm sohasi doimo o'zgarib turadigan global muhitda rivojlanishda va moslashishda davom etishi mumkin.

III-bob. O‘zbekistonda turizm sohasini rivojlantirishda iqtisodiy mexanizmlar samaradorligini oshirish istiqbollari

3.1. O‘zbekistonda turizm sohasi samaradorligini turizm moliyaviy holat indeksi orqali baholash tahlili

Ushbu bo‘limda davlat tomonidan tartibga solish mexanizmining turizm sohasini rivojlantirish jarayonlariga ta‘sirini kuchaytirish yo‘nalishlari va iqtisodiyotning ushbu sohasini rivojlantirishga samarali ta‘sir ko‘rsatadigan davlat tomonidan tartibga solish mexanizmini shakllantirish vositasi sifatida tizimli, dasturiy yondashuvni qo‘llashga asoslangan qoidalar ilgari suriladi. Shuningdek, ushbu bobning maqsadi joriy iqtisodiyot va turizm moliyaviy holatini yagona statistik indeksga jamlash uchun turizmning moliyaviy holati indeksini yaratishdir. Taklif etilgan turizmning moliyaviy holati indeksi (TMHI) turizm sohasi bilan bog‘liq iqtisodiy faoliyat samaradorligini baholash va kelgusida prognozlarni shakllantirishga qaratilgan.

Indeksda turizm bilan bog‘liq omillar to‘g‘risidagi ma‘lumotlardan foydalangan holda turizm sohasining moliyaviy ko‘rsatkichlarini, ya‘ni turizmning moliyaviy holati indeksini yaratish uchun omillar tahlil qilinadi.

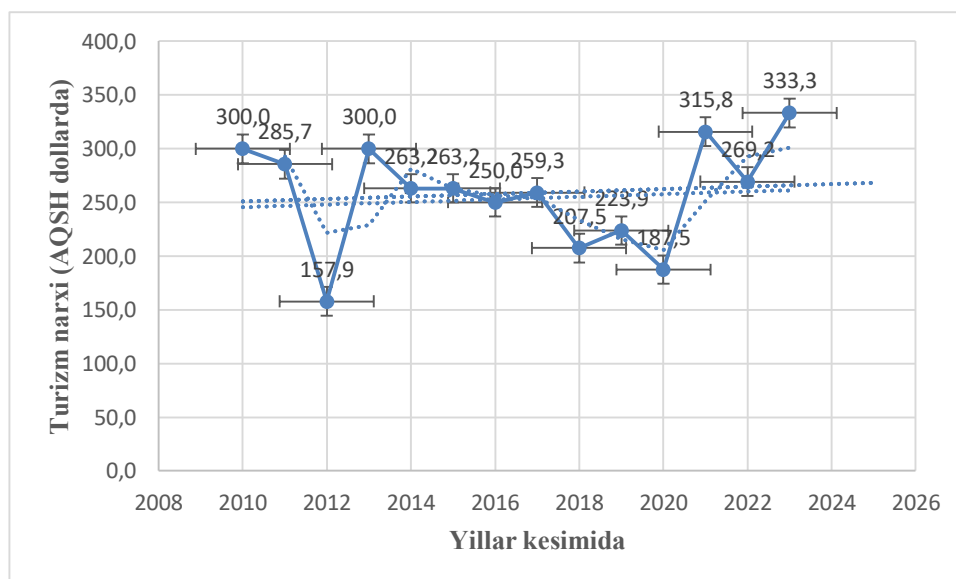
3.1.1-rasm. 2010-2023-yillar davomida O‘zbekistonga tashrif buyurgan xorijiy turistlar soni va turizmdan olingan daromad qiymat bo‘yicha dinamikasi⁴⁴

⁴⁴ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Ushbu 3.1.1-rasmda 2010-yildan 2023-yilgacha turistlar soni va xalqaro turizmdan tushgan daromadlar to‘g‘risidagi ma’lumotlar ko‘rsatilgan.⁴⁵ 2010-yildan 2019-yilgacha turistlar soni sezilarli darajada oshdi, 2010-yilda 1 milliondan boshlab va 2019-yilda 6,7 millionga yetdi.

Xuddi shunday, shu davrda xalqaro turizmdan tushgan daromad 0,3 milliard AQSH dollardan 1,5 milliard AQSH dollargacha ko‘tarildi.

COVID-19 pandemiyasining ta’sirida 2020-yilda turistlar soni keskin 1,6 millionga kamaydi va daromad 0,3 milliard AQSH dollarga tushdi. 2021-yilda turistlar sonida ham, daromadlarda ham kichik tiklanish kuzatildi, ammo hali ham pandemiyadan oldingi darajadan ancha past. Turizm 2022-yilda 5,2 million turistlar soni bilan sezilarli darajada orqaga qaytdi va 2023-yilda u yana 6,6 millionga ko‘tarilib, 2019-yildagi darajasiga yaqinlashdi. Ma’lumotlar yillar davomida turistlar soni va daromadlarining barqaror o‘shishini ko‘rsatadi, pandemiya tufayli 2020-yilda keskin pasayish kuzatildi. Pandemiyadan keyingi turizm sohasi tezda tiklanib, 2023-yildagi oldingi daromad ko‘rsatkichlaridan oshib ketayotganini ko‘rsatadi.

3.1.2-rasm. 2010-2023-yillar davmida O‘zbekistonda har bir turistdan olingan o‘rtacha turizm narxining o‘zgarish dinamikasi (AQSH dollar)⁴⁶

⁴⁵ <https://stat.uz/uz/dan> olingan ma’lumotlar asosida muallif tomonidan tayyorlangan.

⁴⁶ <https://stat.uz/uz/> olingan ma’lumotlar asosida muallif tomonidan tayyorlangan.

Turizm mahsulotlari bo'yicha iqtisodiy o'zgaruvchilarning umumiy faolligi bilan birgalikda turizm sohasining yagona ko'rsatkichi sifatida turizm fondi sub-indeksi bo'yicha bozor daromadidan foydalanish turizmning moliyaviy holatining samaradorligini ochib beradi.

Ushbu 3.1.2-rasmda turizm narxlari bo'yicha taqdim etilgan ma'lumotlardan foydalanib, turistlarning O'zbekistonda qancha pul sarflashini tahlil qilish uchun biz buni turistning mamlakatda qolish davomida sarflagan o'rtacha miqdori sifatida talqin qilishimiz mumkin. 2010-yildan 2017-yilgacha turistik xarajatlar sezilarli darajada o'zgarib turdi. 2010-yilda o'rtacha bitta turistning mamlakatda qolish davomidagi xarajatlari \$300dan 2011-yilda \$285.7ga kamaydi. Biroq, 2012-yilda 157,9 dollarga sezilarli pasayish kuzatildi, bu turistlar o'sha yili iqtisodiy tebranishlar yoki turizm xarajatlarning pasayishi tufayli ancha kam mablag' sarflaganliklarini ko'rsatmoqda. 2019-yilda turistik xarajatlar biroz 223,9 dollargacha oshdi, bu avvalgi yillarga qaraganda ancha past, ammo kichik o'sish tendensiyasini ko'rsatmoqda. COVID-19 pandemiyasi davomida, 2020-yilda o'rtacha turistik xarajatlar 187,5 dollarga tushdi, bu turistik faoliyatning pasayishi va talabning pasayishini, shuningdek, sayohatlarning qisqarishini aks ettiradi.

Biroq, 2021-yilda 315,8 dollargacha sarflandi va butun davr mobaynida eng yuqori ko'rsatkichga borganligi kuzatildi. Bu turizm sohasining qayta tiklanishi, talabning ortishi va pandemiyadan keyingi turizm bilan bog'liq yuqori xarajatlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bu shuni ko'rsatadiki, turistlar inflyatsiya, xizmatlarning yuqori xarajatlari yoki turizm infratuzilmasi va taklif qiymatining yaxshilanishi tufayli har qachongidan ham ko'proq pul sarflaydi.

Ushbu tendensiya O'zbekistonda turizm sohasi uchun ijobiy istiqbolni aks ettiradi, chunki xarajatlarning ortishi odatda yanada mustahkam turizm takliflari va kuchli iqtisodiyot bilan bog'liq.

Shuning uchun ham iqtisodiyotni, ham turizm muhitini hisobga olgan holda turizm holati moliyaviy indeksi davlat va xususiy tadbirkorlarga qaror qabul qilishda yordam beradi. Kelajakdagi turizm va iqtisodiy muhitni to'g'ridan-to'g'ri prognoz qilish uchun ko'proq ma'lumotni o'z ichiga olish uchun ushbu yangi turizm

moliyaviy holati indeksini taklif qilinadi. TMHI indeksining asosi shundaki, u iqtisodiy va turizm muhiti bilan chambarchas bog‘langan bo‘lishi kerak. Shunday qilib, TMHI quyidagi uchta asosiy komponentni o‘z ichiga oladi:

- makroiqtisodiyot omillar,
- mamlakatga tashrif buyuruvchi turistlar soni va
- turizm bilan bog‘liq bo‘lgan narxlar.

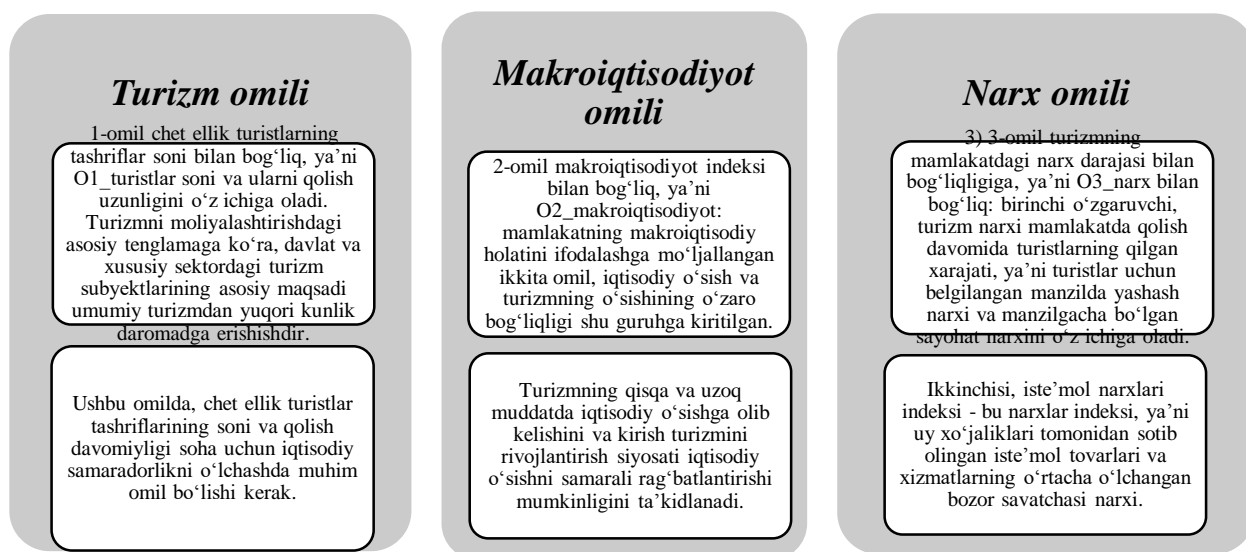
TMHI chiziqli regressiya modelini baholashga asoslanadi. Komponentlar uchun modelga asoslangan o‘lchovlar OLS tomonidan baholanadi.

Quyida baholanishi kerak bo‘lgan modellar o‘zgaruvchilarda chiziqli bo‘lganligi sababli, tegishli o‘lchovlar empirik tarzda baholanishi kerak.

Shunga ko‘ra, TMHI quyidagicha aniqlanadi:

$$TMHI_t = c + \theta_1 Omil_1 + \theta_2 Omil_2 + \theta_3 Omil_3 + \dots + ut, ut \sim D(0, \sigma u^2)$$

Bu yerda c doimiy o‘zgaruvchini bildiradi va u TMHI ga ta’sirlarni bildiradi, ular mustaqil yoki bir xil taqsimlanishi shart emas. θ_1 , θ_2 va θ_3 parametrlari turli omillarga bog‘langan o‘lchovlardir. Boshqa indekslarni baholashning standart yondashuvidan farqli o‘laroq, ushbu indeksda o‘lchovlar empirik va aniq baholanadi. Yuqorida aytib o‘tilganidek, dissertatsiyada o‘zgaruvchini omillar tahlili bo‘yicha uchta guruhga quyidagicha ajratdi:

3.1.3-rasm. O‘zgaruvchi omillarning 3 ta yirik guruhining tavsifi va ularning tarkibiy qismlari

Omillar o'rtasidagi juft korrelyatsion koeffitsiyentlarni quyidagi formula yordamida aniqlash mumkin:

$$r_{ij} = \frac{(\sum x_i x_j - \sum x_i \times \sum x_j / n)}{\sqrt{(\sum x_i^2 - (\sum x_i)^2 / n)(\sum x_j^2 - (\sum x_j)^2 / n)}} , i, j = \overline{1, k}$$

Barcha $i = j = \overline{1, k}$ lar uchun $r_{ii} = 1$ ekanligini ko'rish mumkin.

Bunda r_{ij} x_i va x_j omillar o'rtasidagi juft korrelyatsiya koeffitsiyentidir. Agar ikkita omilning juft korrelyatsiya koeffitsiyentining (r_{ij}) mutlaq qiymati bo'yicha uning kritik qiymatidan (r_{kr}) katta bo'lsa ($r_{ij} > r_{kr}$), u holda ushbu olmillar o'rtasidagi chiziqli korrelyatsion bog'lanish kuchli hisoblanadi. Odatda, kuchli korrelyatsion bog'lanish sifatida uning kritik qiymati $r_{kr} = 0,7$ olinadi.

$$y = f(x) = ax + b$$

$$y = f(x) = ax_1 + b(x_3 + x_4) + c(x_5 + x_7)$$

Yuqorida berilgan tenglamalardan foydalanib, TMHI uchun o'lchovlarni baholashning empirik modeli quyidagicha berilgan:

$$TMHI_t = f(T_{soni}, IO', TO', INI, TN)$$

$$TMHI_t = c + \theta_1 O1_{turistlarsoni} + \theta_2 O2_{makroiqtisodiyot} + \theta_3 O3_{narx} + ut + vt,$$

$$\varepsilon t = ut + vt \sim D(0, \sigma \varepsilon^2)$$

bu yerda $\varepsilon t = ut + vt$ mustaqil yoki bir xil tarzda o'zgarishlarni taqsimlanishi shart emasligi ifodalangan.

$$IO' = \frac{YaIM_{joriy\ davr} - YaIM_{bazis\ davr}}{YaIM_{bazis\ davr}},$$

ushbu tenglikda IO' - iqtisodiy o'sish sur'atini foizda, $YaIM_{joriy\ davr}$ - joriy davrdagi real YAIM hajmini va $YaIM_{bazis\ davr}$ - taqqoslanayotgan davrdagi real YAIM hajmini ifodalaydi. TO' bo'lsa, turizmning YAIMdagi ulushining o'sish sur'ati foizda ifodalaydi.

$$INI = \frac{\sum Q_0^i P_1^i}{\sum Q_0^i P_0^i} * 100,$$

ushbu tenglikda INI - Iste'mol narxlar indeksi - iste'mol savatiga kiritilgan cheklangan sonli tovar va xizmatlar narxlarining o'zgarishini, Q_0^i - bazis yilda iste'mol savatiga kiritilgan i - tovar va xizmatlar hajmini, P_1^i - i - tovarning joriy yildagi bahosi va P_0^i - i - tovarning bazis yildagi bahosini ifodalaydi.

$TN = \frac{T_{tushum}}{T_{soni}}$, ushbu tenglikda TN - bir turist uchun o'rtacha sayohat narxi,

T_{tushum} - yil davomida mamlakatga kelgan turistlardan olingan jami tushumlar qiymati va T_{soni} - yil davomida mamlakatga kelgan turistlar sonini ifodalaydi.

3.1.1-jadval

2010-yildan 2023-yilgacha o'zgaruvchilarning tavsiflovchi statistikasi⁴⁷

O'zgaruvchilar	O1_turistlarsoni	O2_makroiqtisodiyot	O3_narx	TMHit
Mean	4.67E-17	1.25E-17	6.68E-17	0.5526
Mediana	0.1760	0.0294	0.0284	0.3245
Maksimum	2.2789	2.8293	2.4543	12.2306
Minimum	-2.8514	-3.7720	-3.3111	-10.4946
Std. Deviatsiya	0.9837	0.9410	0.6873	3.4082
Skewness	-0.4881	-0.8188	-0.7351	-0.0313
Kurtosis	3.3795	8.4540	7.9237	5.2995
Jarque-Bera	6.08	179.71	146.32	29.33

Yuqoridagi tavsiflovchi statistika va regressiya tahlilining eng muhim shartini bajarish zarurati bo'lishi uchun omillarga bog'liq bo'lgan tasodifiy xatoning matematik kutilishi nolga teng bo'lishi kerak. Bu holatda chiziqli modellar uchun eng kichik kvadratlar bahosi quyidagi formuladan kelib chiqqan holda o'lchanadi. Shundan so'ng, harakatlar kvadrat og'ishlar yig'indisi shunday funktsiyani tanlashga qaratilgan.

$$y = f(x) = ax + b$$

$$\sum_{i=1}^n e_i^2 = \sum_{i=1}^n (y_i - f(x_i))^2$$

$$F(a; b) = \sum_{i=1}^n e_i^2 = \sum_{i=1}^n (y_i - (ax_i + b))^2$$

$$F(a; b) = \sum_{i=1}^n e_i^2 = \sum_{i=1}^n \left(y_i - \left(\frac{a}{x_i} + b \right) \right)^2$$

⁴⁷ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

2010-yildan 2023-yillar uchun TMHI ning OLS hisob-kitoblari⁴⁸

Parametrlar	OLS
Constant	0.553 (0.434) [0.704]
θ_1	-1.446 (0.046)** [0.718]
θ_2	3.011 (0.0001)*** [0.753]
θ_3	-2.216 (0.034)** [1.031]*
Diagnostics	
Adjusted R2	0.133
F-statistic	7.758***
Jarque-Bera	20.120***

Aniqlangan regressiya tenglamasining umumiy sifatini aniqlashda determinatsiya koeffitsiyentidan (R^2) foydalanilib, mazkur ko'rsatkich quyidagi formula yordamida hisoblanadi:

$$R^2 = 1 - \frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \hat{y}_i)^2}{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2},$$

bunda:

y_i – natijaviy ko'rsatkichning kuzatilgan miqdorlari;

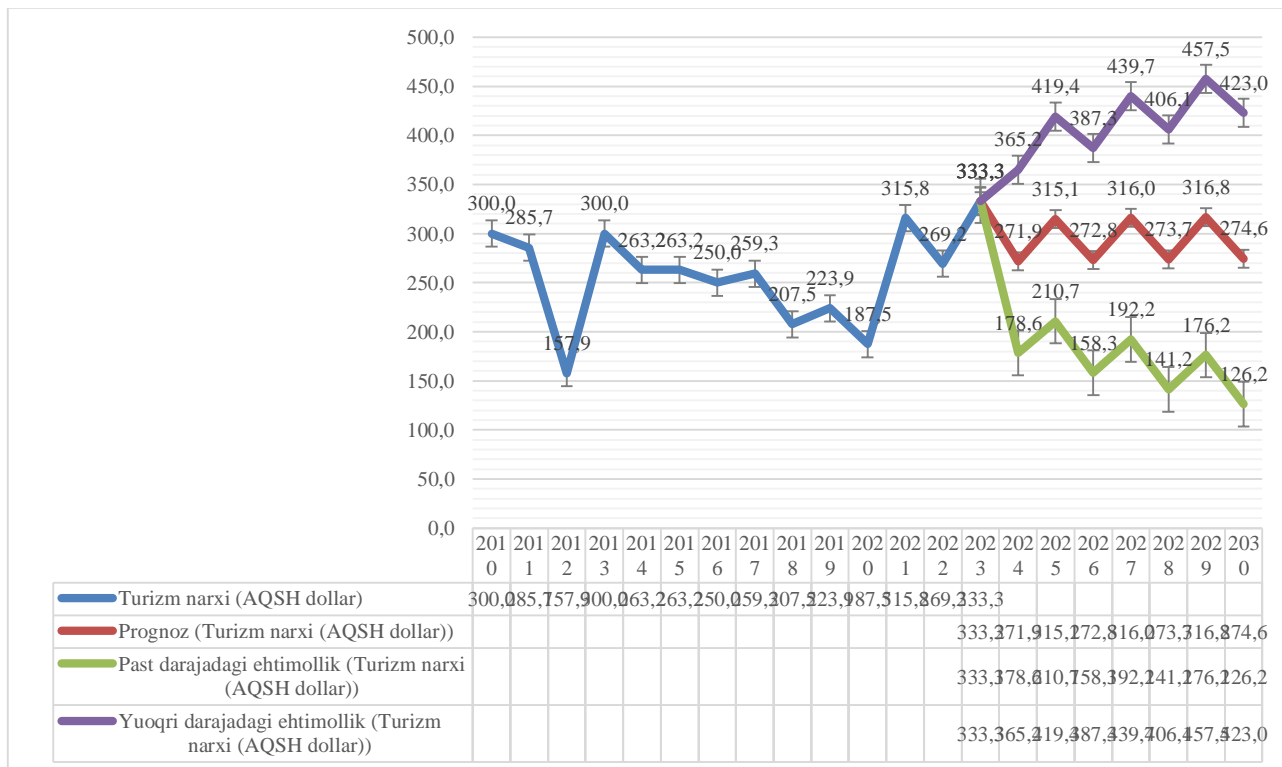
$\bar{y}$ – natijaviy ko'rsatkichning o'rtacha arifmetik qiymati;

$\hat{y}$ – natijaviy ko'rsatkichning aniqlangan, prognozlashtirilgan, tekislangan miqdorlari; n – kuzatuvlar soni.

Determinatsiya koeffitsiyenti aniqlangan model, ya'ni ko'rilayotgan omillarning ta'siri bilan tushuntiriladigan natijaviy o'zgaruvchi dispersiyasining

⁴⁸ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

ulushini ko'rsatadi. Ushbu ko'rsatkich "0" va "1" oralig'idagi qiymatlarni qabul qiladi. Uning miqdori "1" qiymatiga qanchalik yaqin bo'lsa, shunchalik regressiyasiya tenglamasiga kiritilgan omillar natijaviy ko'rsatkichning harakatlarini asoslab beradi.

3.1.3-rasm. Turizm narxlarining 2010-2023-yillar bo'yicha tarixiy va 2024-2030-yillar uchun prognoz qilingan ma'lumotlari⁴⁹

Ushbu 3.1.3-rasmda turizm narxlarining 2010-2023-yillar bo'yicha tarixiy va 2024-2030-yillar uchun prognoz qilingan ma'lumotlari, narx o'zgarishining past va yuqori ehtimollikdagi ssenariylari keltirilgan. 2010-yildan uchun 2017-yilgacha davrda umumiy tendensiya nomuvofiq o'zgarishlarni ko'rsatadi. Pandemiya sababli, 2018-yildan 2020-yilgacha narxlar pasayish tendensiyasini ko'rsatdi va 2020-yilda 187,5 dollarga yetdi. 2021-yildan boshlab kuchli tiklanish kuzatilmoqda, o'rtacha narx 2022-yilda 315,8 dollarga va 2023-yilda 333,3 dollarga ko'tarildi, bu pandemiyadan keyingi tiklanishni yuqori turistik xarajatlari bilan ishora qilmoqda. 2024-yil uchun prognoz normal sharoitda o'rtacha narxning 271,9 dollargacha pasayishini, \$178,6 (past ehtimollik) va \$365,2 (yuqori ehtimollik) oralig'ida

⁴⁹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

bo'lishini ko'rsatadi. Bu shuni ko'rsatadiki, bozor barqarorlashishi kutilmoqda, ammo potentsial o'zgaruvchanlik mavjud bo'ladi. 2025-yil uchun narx yana 315,1 dollarga ko'tarilishi kutilmoqda va bu turistik xarajatlarning potentsial o'sish tendensiyasini ko'rsatadi. 2026-yildan 2030-yilgacha narxlar biroz tebranishni ko'rsatmoqda, ba'zi yillar past qiymatlarga ega bo'lishi kutilmoqda (masalan, 2026-yilda 272,8\$ va 2028-yilda 273,7\$). Bu iqtisodiy sharoitlarni, inflyatsiyani yoki o'zgaruvchan talabni aks ettirishi mumkin.

Yuqori ehtimollik prognozlari (365,2dan 457,5 dollargacha) optimistik ssenariyda turistik xarajatlarning sezilarli darajada o'sishda davom etishi va 2030-yilga kelib O'zbekistonni qimmatroq manzilga aylantirishi mumkinligini ko'rsatmoqda. Prognozlar sezilarli o'zgaruvchanlikni ko'rsatadi, ya'ni O'zbekistonda turistik xarajatlarning tashqi omillar, masalan, global iqtisodiy sharoit, inflyatsiya yoki turizm sohasidagi o'zgarishlar tufayli keskin ko'tarilishi mumkin. Bu turizm sohasi infratuzilma, xizmatlar va global sayohat tendensiyalaridagi o'zgarishlarga qanchalik moslashishiga bog'liq bo'lishi mumkin.

Xulosa qilganda, TMHIdan foydalanish oson va turizm fond indekslari uchun joriy iqtisodiy va moliyaviy muhitni prognoz qilishda kerakli ma'lumotlarni taqdim etadi. Iqtisodiy o'zgaruvchilarning turizm fondi o'zgaruvchisi bo'yicha umumiy faolligi bilan solishtirganda turizm sohasining yagona ko'rsatkichi sifatida turizm moliyaviy holat indeksidan foydalanish turizmning moliyaviy holatini va unga ta'sir qiluvchi omillarni izohlaydi.

Turistlar qiladigan xarajat qiymatining oshishi O'zbekiston turizm sohasiga bir qator ijobiy ta'sirlar ko'rsatishi mumkin. Bu o'zgarish turizmning iqtisodiyotdagi ulushini oshirish, mahalliy tadbirkorlikni rivojlantirish va bandlik darajasini yuqorilash kabi jihatlarda sezilarli samara beradi. Turistlar qiladigan xarajat qiymatining oshishi turizm sohasidan olinadigan iqtisodiy daromadning ko'payishiga olib keladi. Bu mamlakatga kirib keladigan valyuta miqdorini oshiradi va davlat byudjetiga qo'shimcha soliq tushumlari keltiradi. Ayniqsa, mehmonxonalar, restoranlar, savdo va transport kabi xizmat ko'rsatish sohaslaridan tushadigan daromad oshadi. Turistlar ko'proq xarajat qila boshlasa, mahalliy

tadbirkorlar, xususan, mehmonxonalar, restoranlar, sovg'a do'konlari va ekskursiya xizmatlari bilan shug'ullanuvchi bizneslar rivojlanadi. Turizm xizmatlariga talabning ortishi yangi bizneslarning paydo bo'lishiga va mavjud bizneslarning kengayishiga turtki beradi. Bu esa mahalliy iqtisodiyotga sezilarli hissa qo'shadi.

Shuningdek, turizm sohasidagi xarajatlarning oshishi yangi ish o'rinlari yaratish imkoniyatini oshiradi. Mehmonxona, restoran, transport va ko'ngilochar xizmatlar ko'rsatadigan korxonalarda bandlik darajasi yuqori bo'ladi. Shu bilan birga, qo'llab-quvvatlovchi sohalarda, masalan, qishloq xo'jaligi va hunarmandchilikda ham ish o'rinlari yaratilishi mumkin.

Turizm xizmatlaridan tushadigan daromad oshishi turizm infratuzilmasini, masalan, yo'llar, mehmonxonalar, dam olish zonolari va transport tizimlarini rivojlantirish uchun qo'shimcha mablag'lar yaratadi. Bu esa kelajakda yanada ko'proq turistlarni jalb qilish va ularning qulay sayohat qilishiga sharoit yaratish imkonini beradi. Turistlar xarajatining oshishi turizm xizmatlarini yaxshilash uchun resurs yaratadi. Ko'proq mablag'lar mavjud bo'lganda, xizmat ko'rsatuvchi obyektlar va turoperatorlar xizmat sifatini oshirishga va yangi innovatsion xizmatlarni joriy qilishga imkon topadi. Bu esa O'zbekistonni raqobatbardosh turistik yo'nalish sifatida o'zini namoyon qilishiga yordam beradi. Turistlarning xarajat qilish miqdori oshishi O'zbekistonning milliy merosiga va madaniyatiga bo'lgan qiziqishni kuchaytirishi mumkin. Turistlar tomonidan madaniy tadbirlarda, festival va ko'rgazmalarda, shuningdek, xalq hunarmandchilik mahsulotlarida ko'proq mablag'lar sarflanishi mahalliy madaniyatni qo'llab-quvvatlaydi va saqlashga yordam beradi. Shuningdek, turistlarning jalb qilinishi orqali xalqaro madaniy almashinuvi kengayadi.

Turistlar qiladigan xarajat qiymatining oshishi O'zbekiston turizm sohasiga iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy jihatdan ijobiy ta'sir qiladi. Ushbu o'zgarish turizm infratuzilmasini rivojlantirish, mahalliy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va yangi ish o'rinlari yaratish orqali mamlakat iqtisodiyotiga sezilarli hissa qo'shadi. Shu sababli, davlat va biznes vakillari turistlar uchun qulay sharoitlar yaratish, xizmat

sifatini oshirish va milliy qadriyatlarni targʻib qilish orqali turistlar xarajatlarini yanada oshirishga intilishlari lozim.

Tadqiqot jarayonida takomillashtirilgan iqtisodiy mexanizmlarning turistik korxonalar tadbirkorlik faoliyatida joriy etilishi, birinchidan, faoliyatni tashkil etishda davlat ishtirokidan foydalangan holda shart-sharoitlarni yaxshilashga olib kelsa, ikkinchidan, umumiy maqsad yoʻlida asosiy va qoʻshimcha faoliyatni birlashtirish orqali multiplikativ samaraga erishish imkonini beradi.

Turizm moliyaviy holat indeksi Oʻzbekiston turizm sohasiga sezilarli taʼsir koʻrsatishi mumkin. Bu indeks mamlakatdagi turizm biznesining moliyaviy barqarorligi va investitsiya imkoniyatlarini baholaydi, shu bilan birga, iqtisodiy rivojlanish uchun qanday imkoniyatlar borligini tahlil qilishga yordam beradi. Quyida ushbu indeksning asosiy taʼsir yoʻnalishlari keltirilgan:

- Yuqori moliyaviy holat indeksi xorijiy va mahalliy investorlarni jalb qilish imkoniyatini oshiradi. Agar indeks ijobiy boʻlsa, investorlar turizm infratuzilmasi (mehmonxonalar, dam olish zonalari, transport tizimi va boshqalar) va xizmatlariga koʻproq mablagʻlar kiritadi. Bu esa turizm xizmatlarini kengaytirish va sifatini oshirishga yordam beradi.

- Moliyaviy barqarorlik va investitsiyalar uchun qulay muhit mavjudligi turizm infratuzilmasini rivojlantirishni tezlashtiradi. Shuningdek, yangi mehmonxonalar, dam olish zonalari va turizm transporti tizimini barpo etish orqali sayyohlar uchun qulaylik yaratiladi, bu esa mamlakat turizm salohiyatini oshiradi.

- Turizm moliyaviy holat indeksi turizm sektoridan davlat byudjetiga soliq tushumlari orqali iqtisodiy barqarorlikka hissa qoʻshadi. Mamlakatda turizm sohasining moliyaviy barqarorligi oshishi bilan byudjetga tushadigan soliqlar ham koʻpayadi, bu esa ijtimoiy va infratuzilmaviy loyihalarni amalga oshirish uchun qoʻshimcha mablagʻlar yaratadi.

- Moliyaviy holat indeksi yuqori boʻlgan taqdirda, turizm sohasida ish oʻrinlari koʻpayadi. Bu soha rivojlanishi bilan yangi mehmonxona, restoran, transport va xizmat koʻrsatish obyektlarida bandlik darajasi ortadi. Bu oʻz navbatida mahalliy aholi uchun yangi daromad manbalari yaratib, ularning farovonligini oshiradi.

- Moliyaviy barqarorlik indeksi yuqori bo'lsa, bu O'zbekistonning turizm bozori uchun jozibadorligini oshiradi. Tuistlar moliyaviy jihatdan barqaror va rivojlangan turizm infratuzilmasiga ega bo'lgan mamlakatlarni tanlashadi. Shunday qilib, yaxshi moliyaviy ko'rsatkichlar turistlar oqimini oshiradi, bu esa turizm sohasidagi umumiy daromadning ko'payishiga olib keladi.

Xulosa qilsak, turizm moliyaviy holat indeksi O'zbekiston turizm sohasiga sezilarli ta'sir ko'rsatib, investorlarni jalb qilish, infratuzilmani rivojlantirish, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, yangi ish o'rinlarini yaratish va turistlar oqimini oshirish kabi yo'nalishlarda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, O'zbekiston turizm sohasida moliyaviy barqarorlikni saqlash va mustahkamlash davlat va xususiy sektor uchun ustuvor vazifalardan biri bo'lib qoladi.

3.2. O'zbekistonda turizmning iqtisodiy samaradorligini oshirishda iqtisodiy mexanizmlardan foydalanish istiqbollari

O'zbekistonda turizmni rivojlantirishga mahalliy hamjamiyat va davlat hokimiyati organlarini jalb qilish bo'yicha ilmiy tahlil o'tkazildi. Mahalliy hamjamiyatlarni turizm sohasiga jalb qilish bo'yicha sa'y-harakatlar qilingan bo'lsa-da, ularning istiqbollari va ayniqsa O'zbekistondagi ishtiroki bo'yicha tahlillar yetarli emas. Ushbu tahlil turizm sohasidagi vakolatli mahalliy davlat organlarining turizmni rivojlantirish bo'yicha qarashlarini baholash, ularning sohadagi joriy ishtirokini baholash, turizmni rivojlantirishda davlatning roli haqidagi fikrlarini tushunish va mahalliy hamjamiyatga daromad keltirish bo'yicha qarashlarini o'rganishga qaratilgan. Ushbu tahlil turizm sohasini rivojlantirishda iqtisodiy mexanizmlar tahlili sifatida O'zbekistonga qaratilgan bo'lib, mahalliy hamjamiyat va turizm sohasidagi vakolatli davlat hokimiyati organlarining turizmni rivojlantirish borasidagi qarashlarini o'rganishga qaratilgan. Bundan tashqari, tahlil O'zbekiston turistik hududlarida mahalliy hamjamiyatning turizmga faol kirishish imkoniyatlarini aniqlashga qaratilgan. Uning maqsadlari quyidagilardan iborat:

- O'zbekiston turistik hududlaridagi davlat organlarining turizmni rivojlantirish bo'yicha fikrlarini baholash;

- mahalliy davlat hokimiyati organlarining turizm sohasidagi ishtiroki darajasini va tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar joriy qilishni o'rganish;

- turizmni rivojlantirishda davlatning roli mahalliy hokimiyat organlarining ta'sirlarini o'rganish va baholash;

- mahalliy hokimiyat organlarining mahalliy hamjamiyatga daromad keltirish bo'yicha istiqbollarini o'rganishdan iborat.

COVID-19 pandemiyasi mintaqaviy va fuqarolik mojarolari, tabiiy ofatlar, zaif iqtisodlar, tabiiy resurslardan beqaror foydalanish, qashshoqlik va ishsizlikning yuqori darajasi, aholining o'sishi kabi turli omillar tufayli dunyoning ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Ko'pgina rivojlanayotgan mamlakatlar o'z iqtisodlarini yaxshilash uchun turli xil siyosat va chora-tadbirlarni, jumladan, turizmni rivojlantirishni amalga oshirdilar. Turizm bir qancha mamlakatlarda jadal rivojlanayotgan soha sifatida tan olingan va ko'plab rivojlanayotgan davlatlar iqtisodiyotini yuksaltirishda hal qiluvchi omil sifatida namoyon bo'ldi. Bundan tashqari, turizm milliy davlatlarga global iqtisodiyotda o'zini namoyon qilish uchun ko'plab imkoniyatlarni taqdim etdi va shu bilan shahar va qishloqlarda iqtisodiy rivojlanish tashabbuslari uchun katalizator bo'lib xizmat qildi.

Turizm mahalliy jamoalar uchun iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik afzalliklar yaratish, jamiyat rivojlanishiga hissa qo'shish va kambag'allik darajasini pasaytirishning muhim vositasi sifatida paydo bo'ldi. Turizm iqtisodiy taraqqiyotning hal qiluvchi omili sifatida tan olingan. Inskeep ma'lumotlariga ko'ra, jamoalar turizm sohasi bilan shug'ullanishni tanlashining uchta asosiy sababi bor. Birinchidan, turizm mahalliy jamoalarga ham bevosita, ham bilvosita iqtisodiy samara keltirishi mumkin.⁵⁰ Ikkinchidan, turizm turli xil ijtimoiy-madaniy afzalliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Va nihoyat, turizm atrof-muhitni muhofaza qilish harakatlariga olib kelishi mumkin. Natijada, rivojlanayotgan mamlakatlardagi

---

⁵⁰ Inskeep, E. (1988). Tourism planning: An emerging specialization. *Journal of the American Planning Association*, 54(3), 360-372.

ko'plab qishloq hududlari turizmni iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy va ekologik barqarorlikka erishishning amaliy vositasi sifatida qabul qildi.

Ushbu tahlil O'zbekiston mintaqalarida turizm sohasini rivojlantirishga mahalliy hamjamiyatlarni jalb qilishga qaratilgan. Xususan, unda turizmni rivojlantirish amaliyotini o'rganadi va mahalliy hamjamiyat va davlat hokimiyati organlari manfaatlarini birinchi o'ringa qo'yadigan turizmni birgalikda rivojlantirish bo'yicha turli turizm sub'ektlarining fikrlarini baholaydi.

Bir qator rivojlanayotgan mamlakatlarda turizm sohasining o'sish potentsialini e'tiborsiz qoldirish qiyin. Turizm iqtisodiy o'sishni va rivojlanishni rag'batlantirishning muhim omili sifatida e'tirof etilgan. Ba'zi olimlarning fikricha, turizm sohasi barqaror o'sish, foydani taqsimlash imkoniyatlari, resurslardan foydalanish va yangi infratuzilmani rivojlantirish kabi bir qancha imtiyozlarni taqdim etadi.

Avval aytib o'tilganidek, Sharpley va Telfer turizm rivojlanishi yillar davomida modernizatsiya, qaramlik, iqtisodiy neoliberalizm va rivojlanish kabi turli modellarni bosib o'tganligini aniqladilar.⁵¹

Barqaror rivojlanish uzoq muddatli foyda va umumiy muvaffaqiyatni ta'minlash uchun mahalliy hamjamiyat bilan aloqalarni o'rnatish muhimligini ta'kidlaydi. Vahab va Pigramga ko'ra, barqaror rivojlanish muqobil rivojlanishga misol bo'lib, jamoatchilik ishtiroki va jamiyat darajasida rejalashtirishni o'z ichiga oladi.⁵² Turizm kontekstida neoliberal yondashuv ko'plab rivojlanayotgan mamlakatlarning ekspluatatsiyasiga olib keldi va mustamlaka turizmi madaniyatini rivojlantirdi, bu yerda turistlar rivojlanayotgan mamlakatlarga tashrif buyurishadi, lekin mahalliy jamoalar bilan aloqa qila olmaydilar.

Turizm mamlakat iqtisodiyotiga bir qancha ijobiy iqtisodiy ta'sir ko'rsatadi, jumladan, ish o'rinlarini yaratish. Imkoniyatlar orasida transport xizmatlari,

---

⁵¹ Telfer, D. J. (2002). Tourism and regional development issues. *Tourism and development: Concepts and issues*, 2, 112-148. Sharpley, R. (2009). *Tourism development and the environment: Beyond sustainability?* Routledge.

⁵² Pigram, J. J., & Wahab, S. (Eds.). (2005). *Tourism, development and growth: the challenge of sustainability*. Routledge.

ekskursiya yoʻnalishi va turizm sohasida turizm xavfsizligi boʻyicha ish oʻrinlari mavjud. Bundan tashqari, sanoat kichik va oʻrta biznes uchun imkoniyatlar yaratadi, bu ayniqsa qishloq jamoalari uchun juda muhimdir. Bundan tashqari, u maktablar, uy-joy va shifoxonalar kabi ijtimoiy xizmatlarni moliyalashtirish uchun ishlatilishi mumkin boʻlgan aeroport va mehmonxona soliqlari kabi qoʻshimcha soliq tushumlarini keltirib chiqaradi. Turizm sohasi koʻplab mamlakatlarda ham rasmiy, ham norasmiy sektorlarda muhim bandlik va daromad manbai boʻlib xizmat qilishda davom etmoqda.

Turizmdan olingan daromadlar chet elga mahsulotlar va xizmatlar eksport qilishdan olingan daromadlarni toʻldiradi. Bundan tashqari, ushbu sektor mamlakatning sanoat sektorini rivojlantirish uchun zarur boʻlgan ishlab chiqarish mahsulotlari importini moliyalashtiradi. Aksincha, rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiy oʻsish ish safarlarining koʻpayishiga olib kelishi mumkin, bu esa mamlakatning tashqi zahiralarning koʻpayishiga olib keladi. Butun dunyo boʻylab turizm rejalari markaziy yoki mahalliy hokimiyat organlari tomonidan ishlab chiqiladi. Turizmni rivojlantirish, rejalashtirish va siyosat boʻyicha olib borilgan tadqiqotlar shuni koʻrsatdiki, bu jarayon siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy omillar bilan chambarchas bogʻliq.

Turizm sohasidagi mahalliy turizm subʻektlari Oʻzbekistonning mahalliy hokimiyat organlari soha infratuzilmasini yaxshilash va mikromoliyalashtirishda muhim rol oʻynashini koʻrsatdi. Oʻzbekistonda turizmni rivojlantirish boʻyicha qoʻllanilgan turli chora-tadbirlar, jumladan, xalqaro tashrif buyuruvchilar uchun vizani bekor qilish, soha mutaxassislari malakasini oshirish, biznes kreditlari va koʻmaklarini taqdim etish kabi chora-tadbirlar tufayli davlat hokimiyati ijobiy baholandi. Turizm subʻektlari xaritasi Oʻzbekistonda turizm sohasini davlat tomonidan tartibga solish mexanizmini takomillashtirish yoʻllari taklif etildi. Turizm subʻektlari xaritasi Oʻzbekiston turizm bozori Turizm qoʻmitasi hamda Tabiiy resurslar vaziri tomonidan tartibga solinishidan dalolat beradi. Yaqinda tashkil etilgan Oʻzbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish agentligi turizm bilan bogʻliq muammolarni hal etishda faol ishtirok etmoqda. Turizm sohasini

rivojlantirishning asosiy yo'nalishi aholi farovonligi va turmush darajasini oshirishdan iborat.

Ushbu tahlilda 170 ta ishtirokchidan so'rovnoma olish orqali ma'lumotlar yig'ish usuli qo'llanildi. Tadqiqot to'rtta asosiy maqsadga erishish uchun o'tkazildi:

- O'zbekiston hududlarida turizmni rivojlantirish bo'yicha mahalliy davlat hokimiyati organlarining fikrlarini baholash;

- mahalliy davlat hokimiyati organlarining turizm sohasiga jalb etilishining hozirgi darajasini o'rganish;

- mahalliy hokimiyat organlarining turizm biznesini rivojlantirishdagi davlat roli haqidagi istiqbollarni tahlil qilish;

- mahalliy hokimiyat organlarining mahalliy hamjamiyatga daromad keltirish bo'yicha fikrlarini o'rganish.⁵³

Ushbu tadqiqotda ishtirok etgan 170 nafar respondent hududlardagi vakolatli tashkilotlar huzuridagi turizmni rivojlantirish departamentiga mas'ul bo'lgan mahalliy davlat hokimiyati organlari orasidan tanlab olindi. Ushbu bo'limda O'zbekistondagi davlat xizmatlari o'rtasida o'tkazilgan tahlilning natijalarini tekshirishning yakuniy natijalari keltirilgan. Yig'ilgan ma'lumotlar tahlil maqsadlariga erishish uchun tahlil qilindi va ikki qismga bo'lingan. Birinchi bo'lim respondentlarning demografik profilini taqdim etadi, ikkinchi bo'limda so'rovnomalar bo'yicha har bir tahlil maqsadiga asoslangan natijalar umumlashtiriladi.

3.2.1- va 3.2.2-jadvallarda respondentning profili jamlangan bo'lib, unda ishtirokchilarning 96,4 foizi erkaklar, 3,6 foizi esa ayollar bo'lgan. Respondentlarning aksariyati 36-55 yosh guruhlarida bo'lib, ularning ulushi 58,2% ni tashkil qiladi, 25-35 (28,8%) va 56 va undan yuqori (13%). Ta'lim darajasi bo'yicha respondentlarning 1,7%i o'rta va kollejni tamomlagan, 74,7 foizi bakalavr darajasiga ega. Bundan tashqari, 23,6% aspirantura, shu jumladan magistr va doktorlik darajasiga ega.

---

⁵³ https://www.bio-conferences.org/articles/bioconf/abs/2024/01/bioconf_msnbas2024_06012/bioconf_msnbas2024_06012.html

Mutaxassislik ma'lumotiga ega bo'lgan respondentlarning qariyb 55,3 foizi iqtisodga oid sohani, 6,5 foizi esa huquq sohasini tamomlagan; Respondentlarning 1,2 foizi turizm sohasini, 37 foizi esa davlat turizm departamentida ishlagan respondentlarning turli ta'lim yo'nalishlarini tamomlagan. Sohada ish tajribasiga ega respondentlar bir yildan kam ish stajiga ega respondentlarning qariyb 18,8 foizini, 1-3 yillik ish stajiga ega respondentlarning 11,8 foizini, 3-5 yillik tajribaga ega respondentlarning 18,8 foizini va respondentlarimizning yarmidan ko'pini tashkil etdi. mahalliy hokimiyat organlarida 5 yildan ortiq tajribaga ega.⁵⁴

3.2.1-jadval

So'rovnoma ishtirokchilarining demografik statistikasi⁵⁵

	170 ta ishtirkochi	Chastotasi	Ulushi (% da)
Jins	Erkak	164	96.4
	Ayol	6	3.6
	Umumiy	170	100.0%
Yosh	25-35	49	28.8
	36-55	99	58.2
	56+	22	13
	Umumiy	170	100.0%
Ta'lim darajasi	O'rta maktab, kollej diplomi	3	1.7
	Bakalavr darajasi	127	74.7
	Aspirantura darajasi	40	23.6
	Umumiy	170	100.0%
Ixtisosligi	Iqtisodiyot	94	55.3
	Huquqshunoslik	11	6.5
	Turizm	2	1.2
	Va boshqa sohalar	63	37
	Umumiy	170	100.0%
Ish tajribasi	Bir yildan kam	32	18.8
	1-3 yil	20	11.8
	3-5 yil	32	18.8
	5 yildan ortiq	86	50.6
	Umumiy	170	100.0%

Turizm sohasini rivojlantirish uchun mas'ul bo'lgan asosiy ishtirokchilar bilan suhbat o'tkazildi. Ular turizm sohasida faoliyat yurituvchi davlat tashkilotlari vakillaridan tanlab olindi. Har tomonlama tahlil qilish uchun mahalliy davlat

⁵⁴ https://www.bio-conferences.org/articles/bioconf/abs/2024/01/bioconf_msnbas2024_06012/bioconf_msnbas2024_06012.html

⁵⁵ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

hokimiyati organlaridan, jumladan, mansabdor shaxslar, mutaxassislar va jamoatchilik vakillaridan bilimdon respondentlar tanlab olindi. Anketa O‘zbekistonning turli hudularidan kelgan ishtirokchilar tomonidan to‘ldirilgan bo‘lib, 13 ta hududdan 170 nafar mahalliy davlat hokimiyati organlari vakillari tanlangan

3.2.2-jadval

Respondentlarning O‘zbekiston hududlarining turistik salohiyatiga oid fikr-mulohazalarini ifodalovchi korrelatsion tahlili⁵⁶

Korrelyatsiyalar						
		Turizm mahalliy aholiga ish o‘rni yaratadi	Turizm mahalliy aholi uchun daromad keltiradi	Turizm mahalliy aholiga yashash darajasini yaxshilashga yordam beradi	Hududlardagi turizm loyihalari mahalliy infratuzilmani yaxshilashga yordam beradi	Turizm qo‘mitasi xususiy sektor vakillariga turizm loyihalarini ishlab chiqishga rag‘batlantiradi
Turizm mahalliy aholiga ish o‘rni yaratadi	Pearson Korrelyatsiyasi	1	0,808**	0,681**	0,598**	0,147
	Ma‘nosi (ikki tomonlama)		0,000	0,000	0,000	0,308
	N	170	170	170	170	170
Turizm mahalliy aholi uchun daromad keltiradi	Pearson Korrelyatsiyasi	0,808**	1	0,898**	0,675**	0,245
	Ma‘nosi (ikki tomonlama)	0,000		0,000	0,000	0,086
	N	170	170	170	170	170
Turizm mahalliy aholiga yashash darajasini yaxshilashga yordam beradi	Pearson Korrelyatsiyasi	0,681**	0,898**	1	0,754**	0,276
	Ma‘nosi (ikki tomonlama)	0,000	0,000		0,000	0,052
	N	170	170	170	170	170

⁵⁶ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Hududlardagi turizm loyihalari mahalliy infratuzilmani yaxshilashga yordam beradi	Pearson Korrelyatsiyasi	0,598**	0,675**	0,754**	1	0,345*
	Ma'nosi (ikki tomonlama)	0,000	0,000	0,000		0,014
	N	170	170	170	170	170
Turizm qo'mitasi xususiy sektor vakillariga turizm loyihalarini ishlab chiqishga rag'batlantirimoqda	Pearson Korrelyatsiyasi	0,147	0,245	0,276	0,345*	1
	Ma'nosi (ikki tomonlama)	0,308	0,086	0,052	0,014	
	N	170	170	170	170	170
**. Korrelyatsiya 0,01 (ikki tomonlama) darajasida muhimdir.						
* Korrelyatsiya 0,05 (ikki tomonlama) darajasida muhimdir.						

Respondentlarning O'zbekiston turistik mintaqalaridagi turizm salohiyatiga oid fikrlari natijalari 3.2.2-jadvalda keltirilgan bo'lib, u uchta muhim jihatlarga, xususan, mahalliy aholi uchun ish o'rinlarini yaratish, daromad darajasini oshirish va umumiy farovonlikni oshirishga qaratilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ishtirokchilarning 60% dan ortig'i mahalliy aholi uchun ish o'rinlari yaratish, ularning daromad darajasini oshirish va umumiy farovonligini oshirish uchun mintaqaviy turizm salohiyati haqida ijobiy fikrda hisoblanadi.

3.2.3- va 3.2.4-jadvallarda so'rovnoma natijalari turizmning mahalliy aholi uchun qanday ijobiy iqtisodiy va ijtimoiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligi haqida fikrlarni ifodalaydi. Keltirilgan savollar bo'yicha respondentlarning fikrlari quyidagicha tahlil qilinadi:

“Turizm mahalliy aholi uchun ish o'rinlarini yaratishi mumkin” degan so'rovnoma savoliga respondentlarning 67,6 foizi to'liq qo'shilgan. Atigi 3,5 foiz respondentlar bu fikrga qo'shilmaganlar. Aksariyat respondentlar (92.3%)

turizmning mahalliy aholi uchun ish o‘rinlari yaratishga xizmat qilishi mumkinligini tasdiqlamoqda. Bu turizm sektorining bandlik darajasini oshirishdagi ijobiy roli haqida umumiy fikrni aks ettiradi.

3.2.3-jadval

Respondentlarning O‘zbekiston hududlarining turistik salohiyatiga oid fikr-mulohazalari⁵⁷

Savollar N=170	So‘rovnoma javoblarining foizi				
	To‘liq qo‘shilaman	Qo‘shilaman	Neytral	Qarshiman	To‘liq rozi emasman
Turizm mahalliy aholi uchun ish o‘rinlarini yaratishi mumkin	67.6	24.7	4.2	2.3	1.2
Turizm mahalliy aholining daromad darajasini oshirishi mumkin	70.0	25.8	1.8	0.5	1.9
Turizm mahalliy aholining farovonligini oshirishi mumkin	66.4	27.6	2.9	1.4	1.7

“Turizm mahalliy aholining daromad darajasini oshirishi mumkin” degan savolga nisbatan respondentlarning 70,0 foizi turizmning mahalliy aholi daromadlariga ijobiy ta’sir ko’rsatishi mumkinligiga ishonishini ko’rsatadi. Respondentlarning 1,8 foizi bu borada betaraf qolgan, umumiy hisobda esa 2,4 foizi turizmni rivojlantirish haqidagi fikrga qo’shilmagan. Ushbu savolga javob berganlarning katta qismi (95.8%) turizmning mahalliy aholi daromad darajasini oshirishini qo‘llab-quvvatlagan. Bu turizmning mahalliy iqtisodiy rivojlanishga va aholi farovonligiga qo'shgan ijobiy hissasini ko'rsatmoqda.

“Turizm mahalliy aholining farovonligini oshirishi mumkin” degan fikr turizmning mahalliy jamiyat umumiy farovonligiga hissa qo’shishi mumkinligini anglatadi. Respondentlarning turizmni rivojlantirish borasidagi fikrlariga ko’ra, agar mahalliy hokimiyat mahalliy jamiyat manfaatlarini hisobga olgan holda turizm tashabbuslarini rejalashtirsa, bu ish o‘rinlari yaratilishi va daromad darajasining

⁵⁷ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

oshishiga olib kelishi mumkin. Respondentlarning 94% dan ortig‘i turizm mahalliy aholi farovonligini oshirishiga ishonadi. Bu esa turizmning umumiy ijtimoiy ta'siriga bo‘lgan yuqori umidni ifodalaydi.

3.2.4-jadval.

Respondentlarning O‘zbekiston hududlarining turistik salohiyatiga oid fikr-mulohazalarini ifodalovchi tavsiflovchi statistika⁵⁸

		Turizm mahalliy aholiga ish o‘rni yaratadi	Turizm mahalliy aholi uchun daromad keltiradi	Turizm mahalliy aholiga yashash darajasini yaxshilashga yordam beradi	Hududlardagi turizm loyihalari mahalliy infratuzilmani yaxshilashga yordam beradi
N	Qabul qilingan qiymat	170	170	170	170
	Urinishlar soni	1	1	1	1
Mediana		1,0000	1,0000	1,0000	1,0000
Moda		1,00	1,00	1,00	1,00
Standart deviatsiya		0,78350	0,97080	0,99488	1,06061
Dispersiya		0,614	0,942	0,990	1,125
Minimum		1,00	1,00	1,00	1,00
Maksimum		5,00	5,00	5,00	5,00

So‘rovnoma natijalari respondentlarning katta qismi turizmning mahalliy aholi uchun ish o‘rinlarini yaratishi, daromad darajasini oshirishi va farovonlikka ta'sir ko'rsatishiga ishonishini ko'rsatadi. Buning natijasida turizm sohasiga investitsiyalar kiritish va infratuzilmani rivojlantirish orqali mahalliy aholiga iqtisodiy va ijtimoiy manfaatlar yetkazish imkoni oshadi.

Oldingi natijalar shuni ko'rsatadiki, O‘zbekiston hududlaridagi mahalliy davlat hokimiyati organlari xodimlari turizmni mamlakat iqtisodiy o‘sishi va aholi turmush darajasini yaxshilashning asosiy omili bo‘lishi mumkinligiga qattiq ishonishgan.

⁵⁸ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

**Turizm loyihalariga jalb qilish bilan bog‘liq savollarga
respondentlarning fikrlari⁵⁹**

Savollar N=170	So‘rovnoma javoblarining foizi				
	To‘liq qo‘shilaman	Qo‘shilaman	Neytral	Qarshiman	To‘liq rozi emasman
Turistik mintaqalardagi turizm loyihalari infratuzilmani yaxshilashga yordam beradi	53.5	33.5	6.5	4.1	2.4
Turizm qo‘mitasi turizmni rejalashtirish va yangi loyihalar taklif qilish uchun xususiy sektor vakillarini rag‘batlantiradi	27.1	37.1	15.8	8.2	11.8
Davlat tashkilotlari tomonidan taklif etilayotgan turizm loyihalari O‘zbekiston hududlarida turizmni rivojlantirish uchun teng taqsimlanmoqda	37.6	30.5	17.6	7.6	6.7
O‘zbekiston mintaqalari ko‘proq turizm bilan bog‘liq loyihalarni amalga oshirishi kerak	64.7	27.6	2.9	1.2	3.6

Hududiy turizmning salohiyati bo‘yicha mahalliy davlat hokimiyati organlarining nuqtai nazarini o‘rganish uchun respondentlarga quyidagi to‘rtta savolga o‘z munosabatlarini bildirish taklif etilgan:

- Hududlardagi turizm loyihalari infratuzilmani yaxshilashga yordam berishi mumkin;

- Turizm qo‘mitasi xususiy sektor vakillarini turizmni rejalashtirish va yangi loyihalar taklif qilishga rag‘batlantiradi;

⁵⁹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

- Davlat tashkilotlari tomonidan taklif etilayotgan turizm loyihalari turizmni rivojlantirish uchun O‘zbekiston turistik mintaqalarida teng taqsimlanadi;

- O‘zbekiston turistik mintaqalari ko‘proq turizm bilan bog‘liq loyihalarni amalga oshirishi kerak.

3.2.6-jadval

Turizmga jalb qilish bilan bog‘liq savollarga respondentlarning fikrlarini ifodalovchi tavsiflovchi statistika⁶⁰

Statistika				
		Turizm qo‘mitasi xususiy sektor vakillariga turizm loyihalarini ishlab chiqishga rag‘batlantirmoqda	Davlat va xalqaro tashkilotlar tomonidan homiylik qilinayotgan loyihalar davlat doirasida adolatli taqsimlanmoqda	O‘zbekistonga turizmni rivojlantirish uchun davlat tomonidan ko‘proq loyihalar kerak
	Qabul qilingan qiymat	170	170	170
	Urinishlar soni	1	1	1
Mediana		2,0000	2,0000	1,0000
Moda		1,00	1,00	1,00
Standart deviatsiya		1,41075	1,27839	1,05463
Dispersiya		1,990	1,634	1,112
Minimum		1,00	1,00	1,00
Maksimum		5,00	5,00	5,00

3.2.5- va 3.2.6-jadvallar “Turistik mintaqalardagi turizm loyihalari infratuzilmani yaxshilashga yordam beradi” degan so‘rovnoma natijalarini aks ettiradi. Bunda turizm sohasida faoliyat yurituvchi respondentlar O‘zbekiston hududlaridagi turizm loyihalari ko‘plab turistlarni jalb qiladigan tarixiy joylar atrofidagi infratuzilmani yaxshilashi mumkinligiga ishonishlarini ko‘rsatadi. Biroq, ba’zi respondentlar O‘zbekiston hududlari infratuzilmasida hech qanday rivojlanishni kuzatmaganliklarini ta’kidlagan.

“Turizm qo‘mitasi turizmni rejalashtirish va yangi loyihalar taklif qilish uchun xususiy sektor vakillarini rag‘batlantiradi” degan so‘rovnoma savoliga berilgan javoblar shuni ko‘rsatadiki, turizm sohasidagi respondentlar O‘zbekiston

⁶⁰ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

hududlarida davlat tomonidan taklif etilayotgan turizm loyihalari haqida kutilganidan kamroq ma'lumotga ega ekanlar. Natijada, ular Turizm qo'mitasi ko'proq turizmga yo'naltirilgan loyihalarni amalga oshirishda xususiy sektor bilan adolatli hamkorlik qilish va uni jalb etish uchun ko'proq choralar ko'rishi kerakligini ta'kidlaganlar. Ba'zi respondentlar Turizm qo'mitasi hamda xususiy sektor vakillari o'rtasidagi hamkorlikka nisbatan salbiy munosabatda bo'lgan.

“Davlat tashkilotlari tomonidan taklif etilayotgan turizm loyihalari O‘zbekiston hududlarida turizmni rivojlantirish uchun teng taqsimlanmoqda” degan so‘rovnoma savoliga berilgan javoblar shuni ko‘rsatadiki, turizm sohasidagilar mamlakatimizning qadimiy shaharlariga tashrif buyuruvchilar oqimi yuqoriligini hisobga olgan holda, tarixiy joylari bo‘lgan hududlar turizmni rivojlantirish bo‘yicha ko‘proq loyihalarni talab qiladigan asosiy hududlar deb hisoblaydilar. Biroq, ba‘zi respondentlar Turizm qo‘mitasi bunday loyihalarni adolatli taqsimlamayapti, deb o‘ylashadi.

Ularning fikricha, davlat turizmning afzalliklarini O‘zbekiston turistik mintaqalaridagi barcha mahalliy hokimiyat organlari o‘rtasida bir xil taqsimlanishini ta‘minlash uchun turizmni targ‘ib qilish va ko‘proq sayyohlik maskanlarini barpo etishga e‘tibor qaratishi kerak.

“O‘zbekiston turistik mintaqalari ko‘proq turizm bilan bog‘liq loyihalarni amalga oshirishi kerak” degan savolga berilgan javoblar turistlarni jalb qilish va ularning qolish muddatini uzaytirish maqsadida yangi tashabbuslarni joriy etish zarurligi borligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, so‘rovda ishtirok etganlarning bir qismi mahalliy aholi uchun ish o‘rinlari yaratishda sog‘liqni saqlash, ta‘lim va sanoat kabi turizmga bog‘liq bo‘lmagan davlat sektorlariga e‘tibor qaratish kerak, deb hisoblashadi.

So‘rov natijalariga ko‘ra, ishtirokchilarning 60 foizdan ortig‘i Turizm qo‘mitasi faoliyatidan mamnunlik bildirgan. Biroq, ularning ba‘zilari turizmdan olinadigan daromadlarning mahalliy davlat hokimiyati organlariga qanday taqsimlanayotganidan to‘liq qoniqmagan. Bundan tashqari, 4-jadvaldagi respondentlarning aksariyati davlat ishtiroki bilan bog‘liq oltita so‘rov savoliga

bergan javoblarida ko'rsatilganidek, turizmni rivojlantirishda davlat muhim rol o'ynaydi, deb hisoblashadi.

Umuman olganda, davlatning turizm sohasidagi vazifasi juda muhim ekanligi tan olinadi. Bu ayniqsa davlat tomonidan ajratiladigan grantlar, subsidiyalar va kreditlar orqali turizm bilan bog'liq faoliyatga moliyaviy yordam ko'rsatish, xususiy sektor turizm sub'ektlariiga investitsiya imkoniyatlarini yaratish, turizmdan olinadigan daromadlarni mahalliy jamoalarga adolatli taqsimlashni ta'minlash hamda turizm sohasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan har qanday muammolarni hal qilish nuqtai nazaridan dolzarbdir.

3.2.7-jadvalda "Davlat turizm biznesini yo'lga qo'yish uchun mahalliy hamjamiyatlarni kreditlar va grantlar bilan qo'llab-quvvatlashi kerak" degan so'rov savoli O'zbekiston davlati mahalliy hamjamiyatlarga turizm faoliyatini qo'llab-quvvatlash maqsadida kreditlar va grantlar taqdim etishi lozimligini anglatadi.

"Davlat turizm sohasiga ko'proq sarmoya kiritishga ustuvorlik berishi kerak" degan so'rovnoma savoli esa O'zbekiston davlat turizm sohasiga ustuvorlik berishi va ko'proq turistlarni jalb qilish maqsadida O'zbekiston hududlarida turizmni rivojlantirishga investitsiyalarni rag'batlantirishi kerakligini ifodalaydi. Ishtirokchilarning ko'pchiligi bu savolga qo'shilganliklarini bildirganlar.

"Davlat turizm sohasida xususiy sektor va mahalliy aholi uchun investitsiya imkoniyatlarini yaratishi kerak" degan so'rovnoma savoli O'zbekiston davlati O'zbekistonning turli turistik mintaqalaridagi xususiy sektor korxonalarini va mahalliy aholi uchun turizm sohasida investitsiya imkoniyatlarini kengaytirishi lozimligini ko'rsatadi. Bu turizm bilan bog'liq faoliyatni takomillashtirish, turistlarning ehtiyojlarini qondirish va ularni O'zbekistonda ko'proq vaqt o'tkazishga rag'batlantirish uchun muhimdir. Respondentlarning aksariyati ushbu savolga ham qo'shilganlar.

3.2.7-jadval

Turizm biznesini rivojlantirishda davlatning roli bilan bog'liq savollarga respondentlarning fikrlari⁶¹

Savollar N=170	So'rovnoma javoblarning foizi				
	To'liq qo'shilaman	Qo'shilaman	Neytral	Qarshiman	To'liq rozi emasman
Davlat turizm biznesini yo'lga qo'yish uchun mahalliy hamjamiyatlarni kreditlar va grantlar bilan qo'llab-quvvatlashi kerak	63.0	26.4	2.9	3.5	4.2
Davlat turizm sohasiga ko'proq sarmoya kiritishga ustuvorlik berishi kerak	63.0	28.2	2.9	1.7	4.2
Davlat turizm sohasida xususiy sektor va mahalliy aholi uchun investitsiya imkoniyatlarini yaratishi kerak	57.6	34.7	2.9	1.2	3.6
Davlat mahalliy aholi uchun ish o'rinlari yaratishi kerak	44.1	32.3	10.0	5.3	8.3
Davlat daromadning ma'lum qismini turistik yo'nalishlar atrofida yashovchi mahalliy aholiga taqsimlashi kerak	40.6	30.0	12.9	5.3	11.2
Turizm bilan bog'liq muammolarni hal qilishda Turizm qo'mitasi muhim rol o'ynashi kerak	61.2	28.8	4.1	2.3	3.6

So'rovnomadagi “Davlat mahalliy aholi uchun ish o'rinlari yaratishi kerak” degan savol O'zbekiston davlati mahalliy aholining umumiy farovonligini oshirish maqsadida ish o'rinlari yaratishi zarurligini ko'rsatadi. “Davlat daromadning ma'lum qismini turistik yo'nalishlar atrofida yashovchi mahalliy aholiga taqsimlashi

⁶¹ Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

kerak” degan savol esa O‘zbekiston davlati mahalliy aholi farovonligini oshirish va mahalliy hokimiyat organlariga mahalliy aholiga yaxshiroq xizmatlar ko‘rsatishga ko‘maklashish uchun turizm daromadlarini mahalliy aholi o‘rtasida adolatli taqsimlashi lozimligini anglatadi.

“Turizm bilan bog‘liq muammolarni hal qilishda Turizm qo‘mitasi muhim rol o‘ynashi kerak” degan so‘rovnoma savoli Turizm qo‘mitasi turizm bilan bog‘liq muammolarni hal qilish va turistlar, xususiy sektor vakillari hamda mahalliy aholi uchun qulay muhit yaratishda muhim qadamlar qo‘yishi kerakligini ifodalaydi.

Umuman olganda, davlatlar xizmatlari sifatini va mamlakat iqtisodiyotini yaxshilashni maqsad qilgan bir qator vazirlik va tashkilotlardan tashkil topgan. O‘zbekistonda turizmni rivojlantirish bilan shug‘ullanuvchi asosiy davlat tashkiloti Turizm qo‘mitasi hisoblanadi. O‘zbekistonning turizm to‘g‘risidagi qonuni turizm yo‘nalishlari va madaniy merosni tartibga soladi. Turizm qo‘mitasi turizmni rivojlantirish, uni targ‘ib qilish va madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish uchun mas‘uldir. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi turizmni rivojlantirish bo‘yicha turizm sohasidagi vakolatli davlat organi hisoblanadi.

Ushbu 3.2.8-jadvalda berilgan statistika turizmni rivojlantirish bo‘yicha respondentlarning davlat tomonidan amalga oshirilishi lozim bo‘lgan uch xil tashabbusga bo‘lgan munosabatlarini ifodalaydi.

Mahalli aholi va hokimiyat organlari fikriga ko‘ra, turizm O‘zbekistonda ish o‘rinlarini yaratish va infratuzilmani yaxshilashning muhim vositasi sifatida qaraladi. So‘rovnomada ishtirok etgan respondentlar mamlakatning turizm salohiyatini e‘tirof etsalar-da, transport va joylashtirish obyektlari infratuzilmasining rivojlanishi qoniqarli emasligini ta‘kidlaganlar. Ushbu ko‘rsatkichlar shuni ko‘rsatadiki, respondentlarning ko‘pchiligi davlat tomonidan mahalliy aholiga kredit va grantlar ajratish tashabbusini qo‘llab-quvvatlagan. Mediananing 1.0000 va modaning 1.00 qiymati shuni anglatadiki, eng keng tarqalgan javob “To‘liq qo‘shilaman” yoki eng yuqori qo‘llab-quvvatlash darajasini bildiradi.

3.2.8-jadval

Turizm biznesini rivojlantirishda davlatning roli bilan bog'liq savollarga respondentlarning fikrlarini ifodalovchi tavsiflovchi statistika⁶²

Statistika				
		Davlat turizmni rivojlantirishi uchun mahalliy aholiga kredit va grantlar ajratishi kerak	Davlat turizmni rivojlantirishda xorijiy investitsiyalarga ustuvor ahamiyat berishi kerak	Davlat turizmni rivojlantirishda xususiy sektor va mahalliy aholiga sarmoyaviy imkoniyatlar yaratishi kerak
	Qabul qilingan qiymat	170	170	170
	Urinishlar soni	1	1	1
Mediana		1,0000	1,0000	1,0000
Moda		1,00	1,00	1,00
Standart devyatsiya		1,07210	1,05153	1,04978
Dispersiya		1,149	1,106	1,102
Minimum		1,00	1,00	1,00
Maksimum		5,00	5,00	5,00

Shu bilan birga, 1.07210 standart devyatsiya bu sohada ba'zi o'zgaruvchanlik mavjudligini ko'rsatadi, lekin aksariyat respondentlar bu fikrni ijobiy baholagan. Bu ko'rsatkichlar xorijiy investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash haqida respondentlarning ijobiy fikrda ekanligini ko'rsatadi. Mediana va moda qiymatining 1.0000 bo'lishi respondentlar tomonidan eng ko'p berilgan javob "To'liq qo'shilaman" ekanini bildiradi. Standart devyatsiyaning 1.05153 ekanligi bu fikrga ko'pchilikning yuqori darajada qo'llab-quvvatlaganini anglatadi.

Davlat turizmni rivojlantirishda xususiy sektor va mahalliy aholiga sarmoyaviy imkoniyatlar yaratishi kerak. Bu ko'rsatkichlar xususiy sektor va mahalliy aholiga sarmoyaviy imkoniyatlar yaratish taklifini respondentlarning ko'pchiligi qo'llab-quvvatlaganini bildiradi. Mediana va modaning 1.0000 bo'lishi respondentlarning eng ko'p javobi "To'liq qo'shilaman" bo'lganini tasdiqlaydi. Standart devyatsiyaning 1.04978 ekanligi bu fikr atrofida umumiy rozilik darajasining yuqoriligini ko'rsatadi.

⁶² Muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Ushbu statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, respondentlar turizmni rivojlantirish uchun davlat tomonidan mahalliy aholi va xususiy sektorga kreditlar va grantlar ajratilishi, xorijiy investitsiyalarni jalb qilish va mahalliy aholiga sarmoyaviy imkoniyatlar yaratishga ijobiy munosabatdaligi ko'rsatilgan. Bu ko'rsatkichlar turizm sohasini rivojlantirish uchun davlat qo'llab-quvvatlashi va investitsiya imkoniyatlari mavjudligini mahalliy aholi tomonidan yuqori baholanishini anglatadi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, turistik tashabbuslar O'zbekistonning boshqa hududlariga e'tibor qaratmasdan, faqat tarixiy obidalar atrofidagi hududlarda amalga oshirilgan. So'rov ishtirokchilari Turizm qo'mitasi boshqa tegishli tashkilotlar bilan birgalikda o'z marketing strategiyalarini tarixiy turizmdan tashqarida ham kengaytirib, O'zbekiston hududlari ham bunday imkoniyatlarga ega bo'lganligi sababli ekoturizm va rekreatsion turizm kabi qo'shimcha turizm yo'nalishlari va turlariga e'tibor qaratishi kerakligini taklif qiladilar.

Turizmni rivojlantirish va barqarorligini ta'minlash Turizm qo'mitasining asosiy ustuvor yo'nalishi hisoblanadi. Turizmni ish o'rinlari yaratish va investitsiyalarni jalb qilishning asosiy tarmog'i sifatida ko'rish mumkin, ammo u hozirda pandemiya davrida ko'plab qiyinchiliklarga duch keldi. Davlat bandlik va investitsiya imkoniyatlarini, ijtimoiy imtiyozlar, turizm sohasi daromadlarini kengaytirish maqsadida davlat-xususiy sheriklik strategiyasini amalga oshirishi lozim. Ko'pgina mamlakatlarda mahalliy hokimiyat organlari turizm bilan yaqindan shug'ullanmagan va uni rejalashtirish, rivojlantirish hamda muvofiqlashtirish bo'yicha kam tajribaga ega. So'nggi yillarda bu o'zgarmoqda va mahalliy hokimiyat organlarining asosiy roli tan olinmoqda. Ular mahalliy hokimiyat organlarining va jamoatchilikning turizm sohasiga jalb etilishini oshirishlari kerak.

O'zbekistonning turli hududlarida turizmning o'sishi bo'yicha ham nazariy, ham amaliy tadqiqotlar mavjud. Biroq, ushbu tadqiqotlarning aksariyati boshqa yo'nalishlarni o'rganmasdan, faqat turizmning mamlakat moliyaviy tizimi va madaniy jihatlariga ta'sirini tahlil qilishga qaratilgan. Turizm biznesida jamoatchilik ishtiroki olimlar orasida qiziqarli mavzuga aylanib bormoqda, biroq O'zbekiston

sharoitida bu borada empirik tadqiqotlar yetarli emas. Ushbu bo'shliqni to'ldirish maqsadida, mazkur tadqiqot O'zbekiston turistik mintaqalarida turizm biznesiga mahalliy aholi va davlat hokimiyati organlarining jalb etilishini o'rganib chiqdi.

Xulosa qilib aytganda, mamlakat iqtisodiyotini yuksaltirish va hududlarda turizm biznesini rivojlantirish uchun davlat mahalliy aholini moliyaviy jihatdan qo'llab-quvvatlashi zarur. O'zbekiston davlati xorijiy investorlarni jalb qilishi va arzon aviakompaniyalarni mamlakatni butun dunyoga targ'ib qilishga undashi lozim. Grantlar va investitsiyalarni mahalliy hokimiyat organlari va jamoalar o'rtasida adolatli taqsimlashga alohida e'tibor qaratish kerak. O'zbekiston hududlarida turizmni rivojlantirish uchun investitsiyalarni samarali boshqarish va teng taqsimlash muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, davlat mahalliy aholining umumiy farovonligini ta'minlaydigan samarali rejalashtirish siyosatini ishlab chiqishi lozim.

XULOSA

1. Turizm sohasi milliy iqtisodiyot rivojlanishida nafaqat yuqori daromad keltirishi, balki mehnattalab sanoat ish o‘rinlarini yaratish orqali aholi bandligi muammosini hal etishga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi, tabiiy va madaniy muhitni asrashi orqali barqaror rivojlanishni ta’minlashda muhim rol o‘ynashi, xalqlar va millatlararo totuvlikni ta’minlashga, mamlakatning jahonga tanitishga sezilarli hissa qo‘shishi hamda mamlakat va hududlar darajasida tadbirkorlik faoliyatini jadal rivojlantirishi bilan ham ahamiyatlidir.

2. Turistik faoliyatni rivojlantirishni rag‘batlantirish uchun foydalaniladigan vositalarni jahonda turizm sohasi eng rivojlangan mamlakatlar tajribasiga asoslangan holda o‘rganish (masalan, turizmni boshqarishning g‘arbiy modelini amalga oshiradigan Fransiya va Xitoy, Osiyo mamlakatlari) maqsadga muvofiqdir.

3. Turizm sohasida tadbirkorlik faoliyatini investitsion qo‘llab-quvvatlashning iqtisodiy mexanizmi – bu tadbirkorlarning investitsiya faoliyatini rag‘batlantirish maqsadida davlat tomonidan amalga oshiriladigan iqtisodiy chora-tadbirlar majmuidan iborat. Tadqiqot jarayonida me’yoriy-huquqiy, tashkiliy, moliyaviy, kadrlar, axborot va uslubiy elementlar turistik tadbirkorlik faoliyatini investitsion qo‘llab-quvvatlash mexanizmining asosiy elementlari sifatida ajratilgan holda o‘rganildi.

4. Turizm sohasida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish orqali sohaning milliy iqtisodiyot makro ko‘rsatkichlaridagi ulushini oshirish bugungi kunda iqtisodiyotda tarkibiy o‘zgarishlarni amalga oshirishni nazarda tutuvchi “Taraqqiyot strategiyasi”da ham o‘z aksini topgan bo‘lib, sohada tadbirkorlikni amalga oshirish, turistik korxonalar va turizm infratuzilmasini rivojlantirish orqali turistik xizmatlar hajmini oshirish bo‘yicha maqsad va vazifalar belgilangan.

5. Mamlakatimiz hududlarida mavjud turistik korxonalar faoliyatini samarali tashkil etish va moliyalashtirish manbalariga kirishni osonlashtirish uchun kredit kafolati asosidagi hamda mikromoliya tashkilotlari orqali moliyalashtirish, kredit linyalarini yo‘naltirish iqtisodiy mexanizmlari taklif etildi. Taklif etilayotgan

mexanizmda tizimlarning normal faoliyat ko'rsatishi uchun turistik korxonalarda tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirish chora-tadbirlari ishlab chiqilgan.

6. Dissertatsiya ishini bajarish jarayonida olingan yuqoridagi xulosalar hamda ishlab chiqilgan amaliy-uslubiy taklif va tavsiyalarning turistik korxonalarda tadbirkorlik faoliyatining rivojlantirish jarayonida davlatning iqtisodiy mexanizmlarini tartibga solish zaruriy darajada e'tiborga olinishi soha faoliyatini samarali rivojlanishini hamda ularda boshqarish samaradorligini oshirish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi.

7. Turizmni bugungi mavjud infratuzilmaga asoslanib qaysi mexanizmlarini rivojlantirish va ularni kelajakda qanday yo'l bilan barqaror o'sib borishi ekonometrik tahlili o'tkazildi.

8. O'zbekistonda turizmning o'sishiga va daromadligiga ta'sir etuvchi omillarning ekonometrik hamda chiziqli regressiya tahlili asosida turizm moliyaviy holat indeksi ko'rsatkichlari ishlab chiqilgan bo'lib amaliyotga tatbiq etilishi natijasida iqtisodiyot tarmoqlari va turizm xizmatlari bozori komponentlarining optimal integratsiyasi hisobiga turistik korxonalar va turistik majmualarning maqsadli parametrlarini samarali belgilash imkoni yaratildi.

9. Turizmni rivojlantirish orqali sohaning milliy iqtisodiyotdagi ulushini oshirish, sohada turizmni boshqarish organlari bilan hamkorlikda turizm infratuzilmasini rivojlantirish orqali turistik xizmatlar hajmini oshirish bo'yicha maqsad va vazifalar belgilandi.

10. Dissertatsiya ishini bajarish jarayonida olingan yuqoridagi xulosalar hamda ishlab chiqilgan amaliy-uslubiy taklif va tavsiyalar turizmni rivojlantirish hamda ularni boshqarish samaradorligini oshirish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. В.М.Дедок. “Международная конкурентоспособность гостиничного сектора республики Беларусь в условиях глобализации”. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Минск. 2018. С-26.;
2. Adilova Z.D., Aliyeva M.T., Norchayev A.N., Xursandov K.M. Turizm menejmenti: O'quv qo'llanma. -T.: TDIU, 2011. -116 b.; Алимова
3. Boltabayev M.R, Tuxliyev I.S. Turizm: nazariya va amaliyot. –T.: «Fan va texnologiya», 2018, - 400 b.;
4. Crouch G. I., Ritchie J. R. B. Tourism, competitiveness, and societal prosperity //Journal of business research. – 1999. – Т. 44. – №. 3. – 137-152 pp.;
5. Hassan, Salah. “Determinants of Market Competitiveness in an Environmentally Sustainable Tourism Industry” Journal of Travel Research, 38 (February): 2000, 239-245 pp.;
6. Martini, Umberto. Management dei sistemi territoriali: Gestione e marketing delle destinazioni Turistiche. Vol. 27. G Giappichelli Editore.; Franch, Mariangela, et al. «4L tourism (landscape, leisure, learning and limit): responding to new motivations and expectations of tourists to improve the competitiveness of Alpine destinations in a sustainable way» Tourism review 63.1 (2008): 4-14 pp.;
7. Mihalic, T., 2000. Environmental management of a tourist destination: a factor of tourism competitiveness. Tourism Management, 21(1), 65-78 pp.;
8. Uğur N.G., Akbıyık A. Impacts of COVID-19 on Global Tourism Industry: a Cross-regional Comparison // Tourism Management Perspectives. 2020. Vol. 36. P. 1–13. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2020.100744>.
9. А. Абдуллаев, Қ. Муфтайдинов, Х. Айбешов. Кичик бизнесни бошқариш. Тошкент, «Молия» нашриёти, 2003 йил. 192 б.;
10. А.Хоскин. Курс предпринимательства. М., 1993, 23-бет.;
11. Александрова А.Ю. Международный туризм. –Москва: Аспект Пресс, 2001. -12 с.;
12. Биржаков М.Б. Туристические услуги, работы, товары. –Москва–Санкт-Петербург: Издательство «Невский фонд» – «Издательский дом Герда», 2003. -С.108.; Кабушкина Н.И.,
13. Дуровича А.П. Организация туризма. –Минск: ООО «Новое знание», 2003. -С.15.;
14. И.В.Зорин, В.А.Квартальнов. Экономика туризма. - М; Ф и С, 2004. - 35 с.;
15. Ильина Е.Н. Деятельность туристских агентств: туристский рынок и предпринимательство. –Москва: «Советский спорт», 2004 . -С.4.;

16. Кусков А.С., Джаладян Ю.А. Основы туризма. - М.: КНОРУС, 2011. - 392 с.;
17. Кудрявцева Ю.В. Государственно-частное партнёрство при формировании государственной политики в области туризма: Российский и зарубежный опыт. Вестник. №5, декабрь 2012. -С.180-201.;
18. Волнцеви́ч Е.Ф. Конкурентоспособность предприятия туристической индустрии: учебно-методическое пособие / Е.Ф.Волонцевич. – Минск: РИПО, 2014. –134 с.;
19. Сергеева Т.С. Совершенствование механизма инвестиционной поддержки субъектов малого предпринимательства. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Белгород, БГТУ, 2008. –24 с.
20. Навруз-зода Б.Н., Ибрагимов Н.С., Навруз-зода З.Б., Навруз-зода Ш.Б.Туристик худуд рақобатбардошлиги. Монография. Бухоро: “Sadriddin Salim Vuxoriy” Durdoni nashriyoti, 2017 - 156 б.;
21. Пардаев М.Қ., Атабаев Р. Туристик ресурсларни таҳлил қилиш ва баҳолаш. - Самарқанд: СамИСИ, 2006. - 137 б.;
22. Пенкина, Н.В. Туристско-рекреационный комплекс: теоретико-методологические подходы к анализу: Учебно-методическое пособие / Н.В. Пенкина. – Нижневартовск: Изд-во Нижневарт. гос. ун-та, 2017. – С.7-10.;
23. Р. Хизрич., С. Питерс. Предпринимательство. М., 1991. -20-с.;
24. Тухлиев Н., Абдуллаева Т. Национальные модели развития туризма. - Т.: Гос.науч.изд-во «Ўзбекистон миллий энциклопедияси», 2006. - 424 с.;
25. Ф.Хайн. Конкуренция как процедура открытия. «Мировая экономика и международные отношения», 1989. -12-с.;
26. Фролов Д.П., Абдуалимов А.Р. Зарубежный опыт стратегического управления сферой туризма. - <https://na-journal.ru/1-2024-ekonomika-menedzhment/8057-zarubejnyi-opyt-strategicheskogo-upravleniya-sferoi-turizma>
27. Хамидов О.Х. Выбор конкурентной стратегии предприятия на рынке туристических услуг Узбекистана: Дисс...канд. экон. наук. -С.: СамИСИ, 2006. -155 с.;
28. Юй И. Управление развитием предпринимательских структур в сфере гостеприимства (на примере КНР). Автореферат на соискание учёной степени кандидата экономических наук. –М.: МЭСИ, 2015. – 27 с.;
29. М.Т. Худудий туризм бозорининг ривожланиш хусусиятлари ва тенденциялари (Самарқанд вилояти мисолида).: иқтисодиёт фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. -С.: СамИСИ, 2017. - 265 б.;

30. А.А.Эштаев. Глобаллашув шароитида туризм индустриясини бошқаришнинг маркетинг стратегияси. (Ўзбекистон Республикаси туризм тармоғи мисолида) Иқтисодиёт фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. -С.: СамИСИ, 2019. – 246-б.;
31. Сафаров Б.Ш. Миллий туристик хизматлар бозорини инновацион ривожлантиришнинг методологик-услубий асосларини такомиллаштириш: иқтисодиёт фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. - С.: СамИСИ, 2016. - 254 б.;
32. А.Т.Мирзаев. Ўзбекистонда туристик-рекреация фаолиятини бошқариш методологиясини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари доктори (DSc.) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. –Т.: ТДИУ, 2021. – 254-б.,
33. Мирзаев А.Т. Ўзбекистон ҳудудларида туристик-рекреация объектларидан самарали фойдаланиш механизмини такомиллаштириш. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – С.: СамИСИ. 2019. – 154-б.;
34. Норчаев А.Н. Халқаро туризм ривожланишининг иқтисодий ўсишга таъсири (Испания мисолида): Иқт.фан.номз. дисс. - Т., 2004. - 136 б.;
- Файзиева Ш. Р. Ўзбекистонда туризм ривожланишининг иқтисодий механизмини такомиллаштириш: и.ф.н. дисс - Т., 2006. - 156 б.;
35. Салаев С., Олланазаров Б. Туристтик хизматлар соҳасида инвестицион фаолликни оширишнинг устувор йўналишлари: монография. – Урганч: “Кувончбек-Машхура” МЧЖ нашриёти, 2020. –188 б.;
36. Сайфутдинов Ш.С. Ўзбекистонда туризм соҳасини барқарор ривожлантириш стратегияси. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. - Тошкент.: 2022. - 14-16-бетлар.
37. World Tourism Organization (UNWTO). (2021). "Tourism and International Financing: Financing for Sustainable Development."
38. International Monetary Fund (IMF). (2020). "Debt, Tourism, and Economic Sustainability in Small States."
39. World Bank. (2022). "Public-Private Partnerships in Tourism: Opportunities and Challenges."
40. Costa Rica Ministry of Tourism. (2020). "Ecotourism and FDI: A Case Study of Sustainable Tourism in Costa Rica."
41. OECD. (2023). "Access to Finance for SMEs in the Tourism Sector: Policy Recommendations."
42. World Bank. (2021). "Financing Tourism Infrastructure in Emerging Markets."

43. OECD. (2023). "Tourism Development through Public-Private Partnerships."
44. United Nations World Tourism Organization (UNWTO). (2022). "Sustainable Tourism Financing for Developing Economies."
45. International Monetary Fund (IMF). (2022). "Debt and Tourism: Implications for Economic Development."
46. African Development Bank. (2020). "Microfinance and Tourism Growth in Sub-Saharan Africa."
47. World Bank. (2022). "Tourism and Infrastructure Development: Economic mechanisms and Opportunities."
48. United Nations World Tourism Organization (UNWTO). (2021). "Sustainable Tourism Financing: Green Bonds and Impact Investment."
49. OECD. (2023). "Innovation and Digital Transformation in Tourism: Role of Economic mechanisms."
50. International Monetary Fund (IMF). (2021). "Economic Diversification through Tourism: Financing and Development Strategies."
51. Van der Sterren, J. H. (2008). Financial markets, microfinance and tourism in developing countries. *ARA Journal of Tourism Research*, 2(4), 35-44.
52. Telfer, D. J. (2002). Tourism and regional development issues. *Tourism and development: Concepts and issues*, 2, 112-148.
53. Sharpley, R. (2009). *Tourism development and the environment: Beyond sustainability?* Routledge.
54. Pigram, J. J., & Wahab, S. (Eds.). (2005). *Tourism, development and growth: the challenge of sustainability*. Routledge.